لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوْا مِمَّا تُحِبُّوْنَ ۭ۬ وَمَا

تم کدے وی (کمال) نیکی توڑی نیہنہ پُج سکتا جچر توڑی تم اپنٹی پیاری چیزاں بچوں (اللہ غا رستہ ماں) خرچ نہ کریں تے تم

تُنْفِقُوْا مِنْ شَيْءٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِهٖ عَلِيْمٌ ﴿۹۲﴾ كُلُّ

جو کجھ وی خرچ کریں اللہ تعالیٰ اس ناں یقیناً خوب جانٹے (۶۵) کھانٹ غیں

الطَّعَامِ كَانَ حِلًّا لِّبَنِيْٓ اِسْرَاۗءِيْلَ اِلَّا مَا حَرَّمَ

ساریں چیز بنی اسرائل واسطے حلال تھیں سوائے انھاں چیزاں غے جھڑیں

اِسْرَاۗءِيْلُ عَلٰي نَفْسِهٖ مِنْ قَبْلِ اَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرٰىةُ ۭ

تورات نازل ہونٹ تیں پہلاں حضرت یعقوبؑ نے اپنٹے اُپر حرام کر لیں تھیں

قُلْ فَاْتُوْا بِالتَّوْرٰىةِ فَاتْلُوْھَآ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ ﴿۹۳﴾

(اے نبی) تم فرمادیو : جے تم تورات لیاؤ ! تے اس ناں پڑھو جیکر تم سچا ہیں

فَمَنِ افْتَرٰى عَلَي اللّٰهِ الْكَذِبَ مِنْۢ بَعْدِ ذٰلِكَ

فر جھڑو آدمی اس توں بعد وی اللہ تعالیٰ ور چُھوٹھی گل لاوے

فَاُولٰۗىِٕكَ ھُمُ الظّٰلِمُوْنَ ﴿۹۴﴾ قُلْ صَدَقَ اللّٰهُ ۣ فَاتَّبِعُوْا

بس یہ ہی لوک تے بے انصاف ہیں (۶۶) (اے نبیؐ) تم فرمادیو: اللہ تعالیٰ نے سچ فرمایو؛ ہُنٹ تم ابراہیمؑ غا

مِلَّةَ اِبْرٰهِيْمَ حَنِيْفًا ۭ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ ﴿۹۵﴾

دین ور چلو جھڑا بالکل سِدا رستہ آلا تھا ؛ تے ویہہ شرک کرن آلاں بچوں نیہنہ تھا (۶۷)

اِنَّ اَوَّلَ بَيْتٍ وُّضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِيْ بِبَكَّةَ مُبٰرَكًا

بیشک پہلو گہر جھڑو لوکاں واسطے مقرر کیو گیو وہ وہ ہی ہے جھڑو مکہ ماں ہے برکت آلو ہے ؛

وَّھُدًى لِّلْعٰلَمِيْنَ ﴿۹۶﴾ فِيْهِ اٰيٰتٌۢ بَيِّنٰتٌ مَّقَامُ

تے ساری دنیا واسطے ہدایت ہے ؛ اس ماں صاف صاف نشانیں ہیں (تے) مقامِ

اِبْرٰهِيْمَ ڬ وَمَنْ دَخَلَهٗ كَانَ اٰمِنًا ۭ وَلِلّٰهِ عَلَي

ابراہیمؑ ہے تے جھڑو آدمی اس ماں چلیو جئے وہ امن ماں آجئے تے اس گہر غو حج

(۶۵) اس آیت ماں جت ایمان آلاں ناں اپنٹی سب توں پیاری چیز اللہ تعالیٰ غا رستہ ماں دینٹ غی ترغیب ہے- تے صحابہؓ کرام نے اس ور عمل کرغے وی دسیو ہے جناں جھڑی چیز سب توں زیادہ پیاری تھی اس نے واہی اللہ تعالیٰ غا رستہ ماں دے دتی - اُت یہویاں، عیسائیاں، تے اس قسم غی ان ساری قوماں واسطے اک بنگا روی ہے جھڑیں چھڑا رسم رواج واسطے کچھ کم کرلینٹ غو ناں نیکی تے دینداری ٹہر لیں، انھاں ناں فرمایو گیو ہے جیکدے تم سچیں مچیں واقعہ ہی کمال نیکی حاصل کرنی چاہویں فر اپنٹی چیزاں بچوں جھڑی سب تیں پیاری ہے واہ اللہ غا رستہ ماں لانغے دسو! واہ چیز مالٓ دولت وہے ، یا سرداری تے کھڑپینچی وہے یا اُچا اُچا مرتبہ غی ہوس وہے جس غی وجہ تیں یہ خدا غا دین غے نیڑے نیہنہ لگیں تھا، حضرت شاہ صاحبؒ فرماویں: یہودیاں تے عیسائیاں غا تذکرہ ماں یاہ آیت اس گلوں نازل ہوئی. کیونجے انھاں ناں اپنٹی سرداری مُچ پیاری تھی، فرمایو! اسے ناں قربان کرغے دسو تے اللہ تعالیٰ غو دین قبول کرنوں کمال نیکی ہے (موضح القرآن ملخصاً) قاضی بیضاویؒ نے وی ’’پیاری چیز‘‘ توں عام چیز مراد لی ہے واہ جان غی قربانی، مالٓ غی قربانی، عُہدہ غی قربانی وغیرہ کسے وی شکل ماں وہے کبذل الجاہ فی معاونۃ الناس و البدن فی طاعۃ اللہ (بیضاوی)

(۶۶) یہودیاں ناں اسلام ور اعتراض کرن جگو کجھ نہ تھا یو تے ہُٹ مُٹ غا کجھ فقہی اعتراض کرنا شروع کر دتا، پہلو اعتراض یوہ کیو کہ جے کدے محمد (ﷺ) دینِ ابراہیمی غی دعوت دے رہیا ہیں فر ویہہ چیز جھڑیں حضرتِ ابراہیمؑ غا دور ماں حرام تھیں یہ انھاں ناں کیوں حلال سمجھ رہیا ہیں جس را اُونٹھ غو ماس تے اُونٹھنی غو ددھ اللہ تعالیٰ نے فرمایو: کھانٹ پینٹ غیں جھڑیں چیزاں اج حلال سمجھی جیں یہ ساریں حضرت ابراہیمؑ غی شریعت ماں وی حلال تھیں اور بنی اسرائیل واسطے وی حلال تھیں، ہاں! تورات غا نازل ہونٹ تیں پہلاں حضرتِ یعقوبؑ نے جن غو دوجو ناں اسرائیل وی تھو اُونٹھ غو ماس کسے تکلیف غی وجہ تیں کھانٹوں چھوڑ دتو تھو جس غو تعلق حرام حلال نالٓ نیہنہ تھو بلکہ انھاں نے خاص اپنٹے اپر کسے بیماری غا علاج واسطے حرام کر دتو تھو، فر یاہ گل ہے وی تورات غا نازلٓ ہونٹ تیں پہلی، تورات ماں تے اس ناں حرام نیہنہ کیو گیو لہذا جیکر تم سچا ہیں تاں لیاؤ تورات ماں پڑھ غے دسو! اسے ور فیصلو ہو جئے! اللہ غو تے اسو کوئے حکم نیہنہ. ور تم پلّے توں بنائی وی گلاں ناں خدا غا دین نالٓ جوڑ رہیا ہیں تے جھڑو قرآن غا اس صاف حکم تیں بعد وی اسے را کوڑ بنا بنا غے اللہ ور لاتو رہ اس توں بڑو ظالم کونٹ وہے غو!! فائدو! جس ویلّے یہ آیت نازلٓ ہوئیں تھیں اس ویلّے تورات ماں اُونٹھ غا حرام ہونٹ غی کائے گل نیہنہ تھی تائیں کسے اک یہودی نے وی تورات پیش کرن غی ہمت نیہنہ کی تھی ور بدقسمت یہودیاں نے اس تیں بعد تورات ماں یوہ حکم وی بٹا چھوڑیو اسے گلوں اج تورات غو جھڑو نسخو لبھے اس ماں اُونٹھ ناں حرام بیان کیو گیو ہے

(۶۷) یعنی سچی حقیقت یاہی ہے جھڑی اللہ تعالیٰ نے بیان فرما دتی ہے ہُنٹ جے کدے تمناں سچا دین غی تاھنگ ہے تاں یہ بجھارت سٹّی چھوڑ دیو تے سدّا حضرتِ ابراہیمؑ غا سِدّا سادا دین ور عمل کرو، توحید غو عقیدو منّوں، شرک تیں باز آ جاؤ! کیونجے حضرتِ ابراہیمؑ غی تے ساری تعلیم ہی شرک غے خلاف تھی فر انھاں ناں منٹ آلو شرک کس را کر سکے!؟

النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيْلًا ؕ

کر نوں لوکاں ور اللہ غو حق ہے جھڑ وات توڑی پجنؔ غی طاقت رکھے ؛

وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعٰلَمِيْنَ ﴿٩٧﴾ قُلْ

اور جھڑ و نہ منے فر اللہ تے یقیناً دنیا جہان تیں بے پرواہ ہے (٦٨) (اے نبیؐ) تم فردیو :

يٰٓأَهْلَ الْكِتٰبِ لِمَ تَكْفُرُوْنَ بِاٰيٰتِ اللّٰهِ ۖ وَاللّٰهُ شَهِيْدٌ

او اہلِ کتاب ! تم کیوں اللہ غی آیتاں نالؔ کفر کریں حالانکہ تم جو کجھ وی کریں اللہ

عَلٰى مَا تَعْمَلُوْنَ ﴿٩٨﴾ قُلْ يٰٓأَهْلَ الْكِتٰبِ لِمَ تَصُدُّوْنَ

اس ور گواہ ہے (٦٩) تم فرمادیو : اواہلِ کتاب ! تم ایمان قبول کرن آلاؔں ناں

عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ تَبْغُوْنَهَا عِوَجًا وَّأَنْتُمْ

اللہ غا رستہ تیں کیوں! روکیں (تے) تم اس ماں ڈِنگ لوڑتا پھریں حالانکہ تم آپ

شُهَدَآءُ ؕ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُوْنَ ﴿٩٩﴾ يٰٓأَيُّهَا

(اس ور) گواہ ہیں تے تم جو کجھ وی کریں اللہ تعالیٰ اس تیں بے خبر نیہنہ (٧٠) اے

الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا إِنْ تُطِيْعُوْا فَرِيْقًا مِّنَ الَّذِيْنَ

ایمان آلیو ! جیکدے تم اہلِ کتاب غی کسے جماعت غا کہیا ور

أُوْتُوا الْكِتٰبَ يَرُدُّوْكُمْ بَعْدَ إِيْمَانِكُمْ كٰفِرِيْنَ ﴿١٠٠﴾

چلیں غا تاں ویہہ تمناں ایمان قبول کرن تیں بعد کافر بنا چھوڑیں غا ؛

وَكَيْفَ تَكْفُرُوْنَ وَأَنْتُمْ تُتْلٰى عَلَيْكُمْ اٰيٰتُ اللّٰهِ

تے تم کسرا کفر کرسکیں! جد کہ تم ناں اللہ تعالیٰ غیں آیت پڑھ پڑھ غے سنائی جارہئی ہیں ،

وَفِيْكُمْ رَسُوْلُهٗ ؕ وَمَنْ يَّعْتَصِمْ بِاللّٰهِ فَقَدْ هُدِيَ

اور تھارے بشکار اس غا رسولؐ موجود ہیں تے جھڑ و اللہ ناں مضبوطی نالؔ پغڑ لئے اس ناں ضرور

إِلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ ﴿١٠١﴾ ۧ يٰٓأَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا ع ١٠ ١

سدا رستہ غی ہدایت نصیب ہوجئے (٧١) اے ایمان آلیو !

(٦٨) یوہ ان غا دو جا اعتراض غو جواب ہے، انھاں غو اعتراض یوہ تھو کہ جے کدے مسلمان دینِ ابراہیمی ور ہیں فر حضرتِ ابراہیمؑ نے شام فلسطین ماں ہجرت فرمائی تھی .اتے ہی انھاں غی وفات وی ہوئی تھی تے دینِ ابراہیمی غو قبلو بیت المقدس وی فلسطین ماں ہی ہے فر مسلمان بیت المقدس ناں اپنوں قبلو کیوں نیہنہ منتا؟ جواب غو خلاصو یوہ ہے جے تھارو دعوو ہی غلط ہے بلکہ تم جانؔ بجھ غے سچائی غو گاٹو گُھٹیں تمناں آپ پتو ہے جے دنیا ماں وہ پہلو گھر جھڑ و خاص اللہ تعالیٰ ہی غی عبادت واسطے بنیوں اور اللہ ہی غا ناں ور بیت اللہ‘‘ یعنی اللہ غو گھر مشہور ہووو وہ تے مکہ پاک ماں ’’خانو کعبو‘‘ ہے عرب غو بچو بچو اس غی تاریخ تیں واقف ہے، اس غی تعمیر حضرت ابراہیمؑ تے انھاں غا عظیم پوت حضرتِ اسماعیلؑ غے ہتھوں ہوئی ہے جد کہ بیت المقدس تے خود یہودی تاریخ غے مطابق ہی اس توں کیئں سو سال بعد حضرتِ سلیمانؑ نے تعمیر کیو تھو اور خانہ کعبہ غے کولے صفا، مروہ تے منیٰ جسیں نشانیں اور ’’مقام ابراہیمؑ‘‘ آپ اس غی تاریخ دس رھیا ہیں، یوہ سارا عالم واسطے بابرکت ہے سخت بدامنی غا دور ماں وی جھڑ و اس گھر ماں جا بڑے اُس ناں امن نصیب ہوجئے ،فر انصاف پسند انسان آپ فیصلو کر سکے جے ابراہیمؑ غو قبلو بیت المقدس ہے یا ’’خانو کعبو‘‘ !! یوہ تے واقعہ ہی اللہ غو گھر ہے، ہدایت غو مینارو ہے لہذا اللہ تعالیٰ نالؔ سچی محبت رکھنؔ آلاؔ جن خوش بختاں کولے ات پجنؔ غو خرچو ہے انھاں ناں اپناں مالک غا اس گھر غی زیارت واسطے ضرور آنوں چاہیئے تے جھڑا سب کجھ ہوتاں سرتاں فر وی حج واسطے نہ آویں ویہہ واقعہ ہی نافرمان ہیں ویہہ کسا مومن ہیں جھاں ناں اپناں مالک غا گھر غی زیارت غی وی شوق نیہنہ ! ور ویہہ نقصان اپنوں ہی کریں اللہ تعالیٰ تے سب تیں بے نیاز تے بے پرواہ ہے۔

(٦٩) فر اہل کتاب یہودیاں ناں تے عیسائیاں ناں درڈیو جارہیو ہے جے تمناں کے ہووو تم پڑھیا لکھیا ہونؔ غے باوجود اور اہل کتاب گُھوانؔ غے باوجود قرآن غی سچی تے صاف صاف تعلیم توں نمکر رھیا ہیں ! خیر اللہ تعالیٰ غی نظراں ماں تے تھارا سارا عمل ہیں وہ تھاریں یہ ساریں چالبازیں تے مکاریں دیکھ رہیو ہے، اک دن وہ ضرور رتی رتی غو لیکھو لے لیئے غو۔

(٧٠) سارا اہل کتاب خاص کر غے یہودی آپ تے اسلام تیں محروم تھا ہی جھڑا اللہ غا نیک بندا اس غو سچو دین قبول کریں تھا یہ انھاں غا دلاں ماں وی طرح طرح غو ٹھسو باہ غے انھاں ناں وی اسلام توں پھیرن واسطے پورو زور لا ویں ویں تھا عام لوکاں ناں دین توں دور رکھنؔ غی پوری کوشش کریں ویں تھا، اسلام غی صاف صاف اور واضحہ تعلیم ماں وی نقص کڈ کڈ غے بیان کریں تھا حالانکہ انھاں غا ضمیر آپے اندروں گواہی دے رہیا تھا جے ہم یوہ سب کجھ غلط کر رہیا ہاں فرمایو: کوئے گل نیہنہ ! اللہ تعالیٰ تھاراں کرتوتاں تیں بے خبر نیہنہ ویلو آنؔ دیو سارو لیکھو ہوجئے غو۔

(٧١) یعنی یہ یہودی تے عیسائی تے تھارا دشمن ہیں ہی ، انھاں ناں تے فکر ہی اس گل غی ہے جے تمناں کس را مرتد بنا چھوڑیں فر جے کدے تم وی انھاں غا سکھالا ماں آجیں غا ،عقیدہ غا لحاظ نالؔ یا چھڑا عملی طور ور انھاں غی گل منیں غا تاں تم ایمان غی لوء بچوں نکل غے کفر غی انھیری کھات ماں جا پویں غا .فر تعجب نالؔ فرمایو جے تم ایمان غی لوء ناں چھوڑ وی کس را سکیں حالانکہ تھارے بشکار اللہ غا حبیب ﷺ موجود ہیں اللہ غی کتاب تمناں پڑھ غے سنائی جارہئی ہے علامہ ابوالحیان غرناطیؒ فرمانویں ’’اس غی مخاطب ساری امت ہے کیونجے اج اگر رحمت عالم ﷺ مھارے بشکار موجود نیہنہ ور آپؐ غی سچی تعلیم اور نورانی سنت تے موجود ہیں لان اثا ر ہ و سننہ فیھم وان لم یشاھدوہ (البحر المحیط)

اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقٰتِهٖ وَلَا تَمُوْتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ

اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا رُہو جسو کہ اس تیں ڈرن غو حق ہے تے تمناں موت نہ آوے ور اس حال ماں کہ

مُّسْلِمُوْنَ ﴿۱۰۲﴾ وَاعْتَصِمُوْا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيْعًا وَّلَا

تم مسلمان ویں ؛ تے تم سارا رلؔ غے اللہ تعالیٰ غی رسی ناں مضبوطی نالؔ پغڑ لیو تے آپس ماں

تَفَرَّقُوْا ۠ وَاذْكُرُوْا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ كُنْتُمْ اَعْدَآءً

بکھیڑو نہ گھلّو ! تے اپنے اُپر اللہ غا اس احسان ناں یاد رکھو جسویلے تم آپس ماں دُشمنؔ تھا

فَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوْبِكُمْ فَاَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهٖٓ اِخْوَانًا ۚ

فر اس نے تھاراں دلاں ماں مہر محبت گھل چھوڑی تے تم اُس غا فضل نالؔ پَہائی پہائی بنؔ گیا؛

وَكُنْتُمْ عَلٰى شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَاَنْقَذَكُمْ مِّنْهَا ۭ

تے تم اگ غی کھاتؔ غا گہنڈا ور تھا فر اُس نے تم اِس تیں بچالیا

كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيٰتِهٖ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُوْنَ ﴿۱۰۳﴾

اللہ اسے را تھارا واسطے اپنی آیتاں ناں کھول کھول غے بیان کرے تا نجے تمناں ہدایت نصیب ہو جئے (۷۲)

وَلْتَكُنْ مِّنْكُمْ اُمَّةٌ يَّدْعُوْنَ اِلَى الْخَيْرِ وَيَاْمُرُوْنَ

تے تھارا بچ اک جماعت اساں لوکاں غی ضرور ہونٔی لوڑیئے! جہڑا لوکاں ناں نیکی در بلّا تا ریہنہ ؛ تے اچھائیاں

بِالْمَعْرُوْفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ ۭ وَاُولٰۗىِٕكَ هُمُ

غو حکم کرتا ریہنہ ، تے برائیاں تیں ٹھاکتا ریہنہ ، تے یہ ہی لوک اپنی مراد حاصل

الْمُفْلِحُوْنَ ﴿۱۰۴﴾ وَلَا تَكُوْنُوْا كَالَّذِيْنَ تَفَرَّقُوْا وَاخْتَلَفُوْا

کرن آلا ہیں (۷۳) اور تم انھاں لوکاں ہاروں نہ ہو جائیو جہڑا ٹولیاں ماں بنڈے گیا تے انھاں ماں اختلاف پے گیو

مِنْۢ بَعْدِ مَا جَاۗءَھُمُ الْبَيِّنٰتُ ۭ وَاُولٰۗىِٕكَ لَھُمْ

اس توں بعد کہ انھاں کولے صاف صاف نشانیں آ گئیں تھیں ، اور انھاں ہی لوکاں جگو تے

عَذَابٌ عَظِيْمٌ ﴿۱۰۵﴾ ۙ يَّوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوْهٌ وَّتَسْوَدُّ

بہت بڑو عذاب ہے (۷۴) جس تہاڑے کجھ چہرا چمکتا ویں غا تے کجھ چہرا کالا

(۷۲) ایمان آلاں ناں تعلیم دتی جارھئی ہے جے ایمان ور قائم رہنؔ واسطے تے اللہ غی فرمانبرداری آلی زندگی گذارن واسطے ضروری ہے جے تم اپنے اندر اللہ غو ڈر پیدا کرو، اور اللہ تعالیٰ تیں اس راڈرو کہ پرہیز گاری تے تقویٰ غو حق ادا ہو جئے امام قرطبیؒ فرمانویں ’’تقویٰ غو حق ادا کر دیئو‘‘ یاہ کس غا بس غی گل ہے مطلب یو ہے جے جتنوں تھارے تیں ہو سکے! (تفسیر قرطبی) تے ایمان ور اس راڈٹ جاؤ کہ مرن توڑی تمام احکام پورا کرتا رہُوات توڑی کہ تمناں جدوی موت آوے تم اسلام ور قائم ویں تے اس تقویٰ واسطے اللہ تعالیٰ غی رسی یعنی قرآن تے سنت ناں ’’اللہ غا سارا دین ناں‘‘ سارا رلؔ غے تے اک ہو غے مضبوطی نالؔ پغڑ لیو تے آپس ماں تفرقہ نہ کرو، کئی، کئی پارٹیں بنا غے آپس ماں گھولؔ نہ کرو! فر عرب غا لوکاں ناں مخاطب کر غے فرمایو: ذری اسلام تیں پشلا جاہلیت تے اندھیری آلا اُس دور وروی اک نظر مارو ہاں! جسویلے تم گل گل ور ایکنؔ دوجا غی رت غا تسیا یا ہو جیں تھا، تم اوس تے خزرج غی واہ ’’جنگ بُعاث پُہل گیا! جہڑی اک سو بیہہ سال توڑی چلتی رہئی تھی، انھاں لڑائیاں نالؔ عرب غی ساری قوم دنیا تیں اُکلنؔ آلی تھی، اُواں تم سارا دوزخ غی اگ نالؔ پَہری وی کھات غے کہنڈے جا پُجیا تھا چھڑی مرن غی دیری تھی اللہ نے اسلام غی دولت عطا کر غے تمناں دوزخ توں وی بچالیو تے تھاراں دلاں ماں ایکنؔ دوجا غی مہر محبت گھل غے تم ساراں ناں پَہائی پہائی بنا چھوڑیو تے تم اس غا فضل نالؔ لڑائیاں غی اگ ماں سڑن توں وی بچ گیا فر تم اللہ غی اس نعمت ناں کیوں نیہنہ یاد کرتا......! ات جس تفرقہ تیں ٹھاکیو گیو ہے بلکہ حدیث ماں رحمتِ عالم ﷺ نے اس ناں کفر بیان فرمایو ہے یوہ پارٹی بازی غو اختلاف ہے جس را قوم، قبیلہ، تے وطن اور زبان غا ناں ور جنگ ویں رھیووہ اختلاف جہڑ و فقہاء کرام غے بشکار قرآن حدیث تیں مسئلا کڈھتاں وہے واہ کائے مندی گل نیہنہ بلکہ اس نالؔ تے یوہ پتو لگے جے یاہ قوم جیتی جاگتی ہے اس ماں تحقیق تے تلاش غی تاھنگ موجود ہے۔ ہاں جے کدے یوہ اختلاف وی پارٹی بازی توڑی پُج جئے تاں فر وہ وی اس منحوس اختلاف تے تفرقہ ماں شامل ہے. اس آیت غا شان نزول نالؔ وی یاہ گل بالکل صاف ہو جئے. آیت غو شانِ نزول یوہ بیان ہو وہ ہے کہ مدینہ پاک ماں دو بڑا قبیلہ اوس تے خزرج غا بسیں تھا ان دواں ماں اسلان تیں پہلاں مُچ دشمنی تھی بڑیں بڑیں جنگ ہو ویں تھیں اسلام نے انھاں ناں سکاں پَہائیاں توں وی بدھ نیڑے کر چھوڑیو تھو اک واری انھاں ناں گہٹھاں تک غے اک کاناں یہودی شماس بن قیس غا دل ماں اگ لگ گئی، اس نے اک بندو چلاؔ یو جے کسے را انھاں غی مجلس ماں جنگ بعاث غو ذکر چھیڑ! اس نے دواں ولاں ناں واہ جنگ یاد کروائی تے ’’جنگ نامہ‘‘ غا شعر پڑھ پڑھ غے دواں ناں پَہڑ کا یو چھیکڑ دوئے قبیلہ لہر ماں آ گیا، دواں نے اپناں اپناں ہتھیار منگوالیا بس جنگ لگنؔ ہی آلی تھی کہ رحمتِ عالم ﷺ تشریف لے آیا تے آپؐ نے یہ آیت پڑھ غے سنائیں جس ور دواں ولاں نے ہتھیار سٹ چھوڑیا تے اک دوجاں ناں کلاوا مار مار غے رونؔ لگا. ابنِ اسحاقؒ غی سیرت توں مفسراں نے یوہ واقعو نقل کیو ہے جس غا چھیکڑ غا لفظ واقعہ ہی دل ماں کھب جیں ’’فندموا علی ما کا ن منهم واصطلحو وتعانقوا والقوا السلاح‘‘

(۷۳) یعنی تقوٰی ور قائم رہنؔ ، ایمان ور ڈٹ جانؔ ، اللہ غی رسی ناں مضبوطی نالؔ پغڑن تے آپس ماں پَہائی برادری غیں صفت پیدا کرن واسطے اور باقی رکھنؔ واسطے اس گل غی لوڑ ہے جے ایمان آلاں غی اک جماعت غو کم ہی یوہی وہے جے واہ لوکاں ناں نیکیاں غو حکم کرتی رہ تے برائیاں تیں ٹھاکتی رہ۔

(۷۴) یوہ تفرقو یہودیاں تے عیسائیاں ماں پیو تھو ایمان آلاں ناں ہشیار کیو جارہیو ہے جے اُس ویلے دعوتِ دین غی ذمہ واری اُنھاں ناں دتی گئی تھی فر ویہہ ان غلطیاں ماں پھس گیا؛ مسلمانو! تم ہنؔ ان غلطیاں تیں دور رہیو۔

وُجُوۡهٌ ۚ فَاَمَّا الَّذِيۡنَ اسۡوَدَّتۡ وُجُوۡهُهُمۡ ۟ اَكَفَرۡتُمۡ

ہوجیں غا؛ فر جھاں لوکاں غا چہرا کالاؔ ہوجیں غا (انھاں ناں کہیو جئے غو) کیوں! تم نےؔ ایمان تیں بعد

بَعۡدَ اِيۡمَانِكُمۡ فَذُوۡقُوا الۡعَذَابَ بِمَا كُنۡتُمۡ تَكۡفُرُوۡنَ ﴿۱۰۶﴾

کفر غو رستو نوڑیو تھو! ہُنؔ عذاب غو مزو چکھو! اس وجہ تیں جے تم کفر کریں تھا؛

وَاَمَّا الَّذِيۡنَ ابۡيَضَّتۡ وُجُوۡهُهُمۡ فَفِىۡ رَحۡمَةِ اللّٰهِ ؕ

تے ویہہ لوک جھاں غا چہرہ چمکتا ویں غا ویہہ اللہ غی رحمت ماں ویں غا؛

هُمۡ فِيۡهَا خٰلِدُوۡنَ ﴿۱۰۷﴾ تِلۡكَ اٰيٰتُ اللّٰهِ نَتۡلُوۡهَا عَلَيۡكَ

(تے) ویہہ سدا اسے ماں رہینہ غا (۷۵) یہ اللہ تعالیٰ غیں آیت ہیں جہڑیں (اے نبیؐ) ہم تمناں ٹھیک ٹھیک

بِالۡحَـقِّ ؕ وَمَا اللّٰهُ يُرِيۡدُ ظُلۡمًا لِّلۡعٰلَمِيۡنَ ﴿۱۰۸﴾ وَلِلّٰهِ مَا فِى

سنا رہیا ہاں تے اللہ تعالیٰ جیا جون ور ظلم نیہنہ کرنوں چاہتو (۷۶) تے اللہ تعالیٰ ہی غو ہے جو کجھ

السَّمٰوٰتِ وَمَا فِى الۡاَرۡضِ ؕ وَاِلَى اللّٰهِ تُرۡجَعُ الۡاُمُوۡرُ ﴿۱۰۹﴾

اسماناں ماں ہے تے جو کجھ زمین ماں ہے تے اللہ تعالیٰ در ہی سارا معاملہ پھیریا جیں غا (۷۷)

كُنۡتُمۡ خَيۡرَ اُمَّةٍ اُخۡرِجَتۡ لِلنَّاسِ تَاۡمُرُوۡنَ بِالۡمَعۡرُوۡفِ

تم سب تیں بہتر اُمت ہیں جہڑی لوکاں غی رہنمائی واسطے پیدا کی گئی ہے تم نیک کماں غو حکم کریں؛

وَتَنۡهَوۡنَ عَنِ الۡمُنۡكَرِ وَتُؤۡمِنُوۡنَ بِاللّٰهِ ؕ وَلَوۡ اٰمَنَ

تے برائیاں تیں ٹھاکیں اور تم اللہ تعالیٰ ور ایمان لیانویں تے جیکدے اہلِ

اَهۡلُ الۡكِتٰبِ لَڪَانَ خَيۡرًا لَّهُمۡ ؕ مِنۡهُمُ الۡمُؤۡمِنُوۡنَ

کتاب ایمان لے آتا تاں انھاں واسطے مُچ بہتر ہوتو انھاں بچوں کجھ تے ایمان آلاؔ ہیں

وَاَكۡثَرُهُمُ الۡفٰسِقُوۡنَ ﴿۱۱۰﴾ لَنۡ يَّضُرُّوۡكُمۡ اِلَّاۤ اَذًى ؕ

ور انھاں غا مچ لوک تے نافرمان ہی ہیں (۷۸) یہ ستانؔ تیں بجنؔ تھارو کجھ نقصان نیہنہ کرسکسیں؛

وَاِنۡ يُّقَاتِلُوۡكُمۡ يُوَلُّوۡكُمُ الۡاَدۡبَارَ ۟ ثُمَّ لَا يُنۡصَرُوۡنَ ﴿۱۱۱﴾

تے جے یہ تھارا ناںؔ جنگ کریں غا تاں تمناں کنڈ دس غےنسیں غا فر انھاں ناں کدے تیں مدد وی نیہنہ آسیں (۷۹)

(۷۵) یوہ فرمانبرداراں تے نافرماناں غو آخرت غو حال بیان فرمایو ہے اس تہاڑے دل غی حالت چہراں ور چمکتی وہے غی جن غا دلاں ماں اج ایمان ہے، تے جھاں نے نیک عمل کیا ہیں اس تہاڑے ایمان غو نور ان غا چہراں ور ڈُھلتو وہے غو تے نافرماناں، کافراں، منافقاں غاں چہراں ور کفر، منافقت تے نافرمانی غی کلخ چڑھی وی وہے غی جہڑی دوروں صاف دسے غی فر جن غا چہرا چمکتا ویں غا ویہہ تے اللہ غی رحمت آلی جگہ جنت ماں چلیا جیں غا جت اس غی رحمت ہی رحمت وہے غی، تے کالاؔ منہ آلاؔں ناں کہیو جئے غو جے تم نے ایمان تیں بعد کیوں کفر کیو! حضرت حسن بصریؒ فرمانویں یہ منافق ہیں جھاں نے ایمان سمجھ لین توں بعد فر کفر کیو (ابن جریر) حضرتِ عکرمہؓ فرمانویں یہ اہلِ کتاب ہیں جھاں ناں چنگو پہلو پتو تھو جے یوہ دین سچو دین ہے بلکہ انھاں غا ضمیر آپے اس غی گواہی وی دیں تھا ور فر وی ویہہ کفر ور ہی ''بڑیا'' رہیا (تفسیر کبیر) علامہ آلوسیؒ وی فرمانویں جے ذکر اہلِ کتاب غو چلے لگو لہذا اس آیت ماں انھاں در ہی اشارو ہے (روح المعانی) تے دوجا مفسر فرمانویں جے اس ماں عام گنہگار وی داخل ہے کیونجے انھاں نے اسلام تے قبول کیو ور کم کافراں جسا کیا۔ تاں ہی انھاں ناں کہیو جئے غو ''تم نے ایمان توں بعد کفر کیو''۔

(۷۶) یعنی یہ برحق آیت ہیں تے اللہ نے جہڑو وی فیصلو کیّو ہے وہ عدل انصاف نالؔ ہی کیّو ہے اس ماں کوئے زیادتی نیہنہ کی، بلکہ یہ عملاں ور نمیڑا ہیں، یوہی اس غو قانون ہے وہ زیادتی کسے ور نیہنہ کرتو۔

(۷۷) وہ ایکلوؔ اس ساری کائنات غو مالک ہے اس ماں کوئے اس غو پیہالؔ نیہنہ تے چھیکڑ ساراں نے جانوؔں وی اسے غی بارگاہ ماں ہے اسے اگے پیش ہونوؔں ہے لہذا انسان ناں چاہئے! جے وہ اسے تہاڑا غی تیاری ماں لگو رہ۔

(۷۸) ساری اُمتاں بچوں اس امت محمدی (علیٰ صاحبہا الف تحیۃ وسلام) ناں اللہ نے واہ فضیلت بخشی ہے جہڑی دوجیاں امتاں ناں نیہنہ نصیب ہوئی، اس امت ناں بنی ویہہ نصیب ہو یا جہڑا ساراں نبیاں غا سردار بلکہ وجہِ کائنات ہیں تے باقی رہنؔ آلی کامل مکمل شریعت وی اسے امت ناں عطا ہوئی ہے اور قرآن جئی عظیم کتاب وی اسے غا حصہ ماں آئی ہے ور نالؔ ہی فرمایو: جے یاہ فضیلت اس گلوں ہے کیونجے اس امت ناں کم وی مُچ اُچّو دتو گیو ہے اس غی ذمہ داری واہ ہی ہے جہڑی پہلاں نبیاں غی تھی یعنی نیکی غو حکم کرنوؔں تے برائی توں ٹھاکنوں؛ سیدناں حضرت عمر فاروقؓ فرمانویں جے یاہ فضیلت اس آدمی واسطے ہے جہڑو امر بالمعروف تے نہی عن المنکر غو فرض پورو کرے تے جہڑو اپنٔی اس ذمہ واری ناں بسار یسے وہ ان اہل کتاب ہاروں ہی ہے جھاں غیں پہیڑیں خصلت قرآن ماں بیان کی گئیں ہیں (ابنِ کثیر، ابنِ جریر وغیرہ) فر فرمایو جے یاہ فضیلت کائے خاندانی یا قومی نیہنہ جس ماں دوجو کوئے نہ رلؔ سکے، نیہنہ! بلکہ جے کدے یہ اہل کتاب وی ایمان قبول کر غے اسلام غی چھاں ماں آجیں غا فر ویہہ وی اس ماں شریک ہوجیں غا سگوں انھاں ناں تے دوہرو ثواب لبھے غو جس را حضرت عبداللہ بن سلامؓ جئیا کجھ خوش نصیب اس دولت نالؔ جھولی پہر رہیا ہیں ور افسوس! انھاں بچوں مُچ لوک تے نافرمان ہی ہیں۔

(۷۹) یعنی جے کدے انھاں ماں متا لوک اسلام غا مخالف تے خدا غا باغی ہیں تاں اس توں مسلماناں ناں گھبرانؔ غی کوئے لوڑ نیہنہ، یہ نکیں نکیں کمینی حرکتاں ناں چھوڑ غے ایمان آلاؔں ناں کوئے بڑو نقصان نیہنہ پہنچا سکسیں، جارے قضاء جے کدے رڑے مدان آوی گیا تاں نستاں راہ نیہنہ لبھسیں. سبحان اللہ! یاہ پیشن گوئی اس ویلے دتی گئی تھی جس ویلے مدینہ غی چمکھی یہودیاں غا بڑا بڑا اقلعا تے بڑی تعداد ماں فوج تھیں، سارو مدینوں انھاں غا کلاّ واماں تھو اس ویلے اس پیشن گوئی غی حقیقت ناں کونؔ سمجھ سکے تھو ور کجھ ہی سالاں ماں لوکاں نے تک لیو جے یہ سارا یہودی کسرا ذلیل وخوار ہو غے مدینہ تیں جلاوطن ہو گیا اُس ویلے انھاں غو کوئے حمایتی وی مدان ماں نیہنہ آیو۔

ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ اَيْنَ مَا ثُقِفُوْٓا اِلَّا بِحَبْلٍ مِّنَ
ویہہ جت وی ویں غا کھجلی انھاں ناں چمبڑ دتی گئی ہے، سوائے اس غے جے ویہہ اللہ تعالیٰ غا عہد غی یا
اللّٰهِ وَحَبْلٍ مِّنَ النَّاسِ وَبَآءُوْ بِغَضَبٍ مِّنَ اللّٰهِ وَ
لوکاں غا عہد غی ڈہئی نوڑ لیں تے انھاں نے خدا غو قہر کھٹ لیو ہے اور
ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ ۭ ذٰلِكَ بِاَنَّھُمْ كَانُوْا يَكْفُرُوْنَ
انھاں ورمحتاجی غی مار پے گئی ہے ؛ یوہ (سب کجھ) اس گلوں کیو نجے ویہہ اللہ غی آیتاں تیں
بِاٰيٰتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُوْنَ الْاَنْۢبِيَاۗءَ بِغَيْرِ حَقٍّ ۭ ذٰلِكَ بِمَا
نمکریں ویں تھا تے نبیاں ناں انحق قتل کریں ویں تھا یوہ اس گلوں کہ
عَصَوْا وَّكَانُوْا يَعْتَدُوْنَ (١١٢) لَيْسُوْا سَوَاۗءً ۭ مِنْ اَھْلِ
انھانے نافرمانی کی تے ویہہ حدوں بدھ گیا تھا (۸۰) یہ سارا برابر نیہنہ اہلِ کتاب
الْكِتٰبِ اُمَّةٌ قَاۗىِٕمَةٌ يَّتْلُوْنَ اٰيٰتِ اللّٰهِ اٰنَاۗءَ الَّيْلِ
بچوں اک جماعت (حق ور) قائم ہے ویہہ راتاں ماں اللہ تعالیٰ غیں آیت تلاوت کریں
وَھُمْ يَسْجُدُوْنَ (١١٣) يُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَ
تے ویہہ سجدو کریں ؛ ویہہ اللہ تعالیٰ ور تے آخرت غا تہاڑا ور ایمان رکھیں تے
يَاْمُرُوْنَ بِالْمَعْرُوْفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُوْنَ
ویہہ نیک کماں غو حکم کریں تے برائیاں تیں ٹھاکیں تے نیک کماں ماں
فِي الْخَيْرٰتِ ۭ وَاُولٰۗىِٕكَ مِنَ الصّٰلِحِيْنَ (١١٤) وَمَا يَفْعَلُوْا
تاولؔ کریں اور یہ نیکو کاراں بچوں ہیں ؛ تے یہ لوک جھڑی وی نیکی
مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُّكْفَرُوْهُ ۭ وَاللّٰهُ عَلِيْمٌۢ بِالْمُتَّقِيْنَ (١١٥) اِنَّ
کریں غا اس غی بےقدری کدے نیہنہ کی جاسیں تے اللہ پرہیزگاراں ناں خوب جانڑے (۸۱) بیشک
الَّذِيْنَ كَفَرُوْا لَنْ تُغْنِيَ عَنْھُمْ اَمْوَالُھُمْ وَلَآ اَوْلَادُھُمْ
ویہہ لوک جنھاں نے کفر کیو اُنھاں غو مالؔ تے اُنھاں غی اولاد اُنھاں ناں اللہ

(۸۰) یاہ یہودیاں واسطے قرآن کریم غی اک ہور پیشن گوئی ہے. جھڑی تاریخ غا ہر موڑ ماں سچ ثابت ہوئی ہے، یہودی ہر موڑ ماں، ہر زمانہ ماں ذلیل تے محتاج ہی رہیا ہیں جے کدے کسے ناں کدے امنؔ تھایو وی تے وہ یا تے ان لوکاں ناں ملیو جنھاں ناں اللہ نے امنؔ عطا کیو تھو، جسراؔبڈا، بچا، کاؔلسریں جنھاں غا قتل توں اسلام نے ٹھا کیو ہے، یا فر کسے حکومت غے ماتحت ہو غے؛ تے کجھ مفسراں نے ﴿حَبْلٍ مِّنَ اللّٰهِ﴾ غو مطلب یوہ بیان کیو ہے جے امن اللہ غی رسی پکڑ غے ہی نصیب وہے غو یعنی جد ویہہ اسلام قبول کر غے اللہ غا دین ماں داخل ہوجیں غا تے ﴿حَبْلٍ مِّنَ النَّاسِ﴾ غی تفسیر یاہ کی ہے جے لوکاں نالؔ عہد معاہدہ کر غے امن مل سکے غو جس راج فلسطین ماں یہودیاں غی حکومت کیو نجے اس ماں وی دنیا غو کوئے کمالؔ نیہنہ تے نہ واہ آزاد حکومت ہے بلکہ واہ تے سارا مغرب غا مفادات غی اک منڈی ہے۔

(۸۱) یعنی انھاں براں ماں کجھ چنگا بلکہ مُچ چنگا وی ہیں یہ ویہہ ہی لوک ہیں جھڑا تورات ناں ٹھیک ٹھیک منیں تھا تے اس غا احکام ماں تبدیلی نیہنہ کریں تھا فر جس ویلے انھاں کوتے اسلام غی لوء پچی تے انھاں نے اپنؔی کتاب غی تعلیم غے مطابق یاہ لوء فٹ سیانؔ لی فر انھاں نے اس سچی تعلیم ناں آپ وی سیناں نالؔ لایو تے اس غا سُچا پیغام ناں گھر گھر پہچان ماں وی محنت نالؔ لگ گیا، فرمایو! اہل کتاب وی ہنؔ دین اسلام قبول کر غے جھڑی نیکی کریں غا واہ انھاں غا پہلاں یہودی ہونؔ غی وجہ تیں نامنظور نیہنہ ہوسیں بلکہ سورت الحدید ماں فرمایو جے انھاں ناں دوہرو ثواب لبھے غو. تے اللہ تعالیٰ اپنؔاں نیک بنداں ناں چنگی طرح جانڑیں اس تیں کوئے بسریو نیہنہ تیئں تے اس نے یہودی قوم غا نابکاراں ماں ان نیکوکاراں غو ذکر فرمایو۔

مِّنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا ؕ وَاُولٰٓئِكَ اَصْحٰبُ النَّارِ ۚ هُمْ فِيْهَا خٰلِدُوْنَ (١١٦)

غا مقابلہ ماں کجھ وی کم نیہنہ آسیں تے یہ ہی لوک دوزخی ہیں ویہہ سدا اسے ماں ہی ریہنہ غا (۸۲)

مَثَلُ مَا يُنْفِقُوْنَ فِيْ هٰذِهِ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيْحٍ

یہ جو کجھ اس دنیا وی زندگی ماں خرچ کریں اس غی مثال اسی ہے جس را جے پھانڈو وہے

فِيْهَا صِرٌّ اَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوْٓا اَنْفُسَهُمْ فَاَهْلَكَتْهُ ؕ

جس ماں سخت گٹ وہے وہ ان لوکاں غی فصل ور پھر جئے جنھاں نے اپنٹے اُپر ظلم کیّو وو ہے فر وہ اس ناں برباد ہی کر چھوڑے

وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰكِنْ اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُوْنَ (١١٧) يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ

اور اللہ نے تے انھاں ور کوئے ظلم نیہنہ کیّو ور ویہہ آپے اپنٹے اُپر ظلم کر رہیا ہیں (۸۳) اے ایمان

اٰمَنُوْا لَا تَتَّخِذُوْا بِطَانَةً مِّنْ دُوْنِكُمْ لَا يَاْلُوْنَكُمْ

آلیو ! تم اپناں لوکاں تیں بجنٓ کسے ناں اپنٹوں پہیتی نہ بناؤ ! ویہہ تھاری تباہی ماں کائے کسر نیہنہ

خَبَالًا ؕ وَدُّوْا مَا عَنِتُّمْ ۚ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَآءُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْ ۖۚ

کرسیں ویہہ تے یوہی چاہویں جے تم پریشانیاں ماں ریہنہ انھاں غو کرودھ تے آپ انھاں غا منہ تیں وی باندے آ گیو ہے

وَمَا تُخْفِيْ صُدُوْرُهُمْ اَكْبَرُ ؕ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْاٰيٰتِ اِنْ

تے جو کجھ انھاں غا سیناں ماں چھپیو وو ہے وہ تے بہت ہی بڑو ہے ہم نٹے تھارا واسطے صاف صاف نشانیں بیان کر چھوڑیں

كُنْتُمْ تَعْقِلُوْنَ (١١٨) هٰٓاَنْتُمْ اُولَآءِ تُحِبُّوْنَهُمْ وَلَا يُحِبُّوْنَكُمْ

ہیں جیکر تم سمجھیں ؛ ویہہ تم ہی ہیں ! جہڑا انھاں نالٓ دوستی رکھیں حالانکہ ویہہ تھارا نالٓ دوستی نیہنہ رکھتا

وَتُؤْمِنُوْنَ بِالْكِتٰبِ كُلِّهٖ ۚ وَاِذَا لَقُوْكُمْ قَالُوْٓا اٰمَنَّا ۖۚ وَاِذَا

تے تم ساریں (اسمانی) کتاباں ناں منیں اور ویہہ جس ویلٹے تھارا نالٓ ملاقات کریں تے کیہنہ جے ہم ایمان لے آیا تے

خَلَوْا عَضُّوْا عَلَيْكُمُ الْاَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ ؕ قُلْ

جس گھڑی ایکلٓا ویں تاں تھارے اُپر لہر نالٓ اپناں پوٹا چبیں (اے نبیؐ) تم فرمادیو :

مُوْتُوْا بِغَيْظِكُمْ ؕ اِنَّ اللّٰهَ عَلِيْمٌۢ بِذَاتِ الصُّدُوْرِ (١١٩)

جے تم اپناں غصہ نالٓ ہی مرو ! بیشک اللہ تعالیٰ دلاں غا پہیتاں ناں خوب جانٹے ؛

(۸۲) یہودی تے عیسائی دواں غا یہ باطل عقیدا تھا جے ہم قیامت غے تہاڑے اپنی دولت دے غے چھٹ جاں غا اور مھاری اولاد ہم ناں بخشوا چھوڑے غی، بلکہ یوہ عقیدو تے اج غی باطل مشرک قوماں غو وی ہے۔ انھاں ساراں ناں مخاطب کر غے فرمایو جے یوہ مال دولت تے یاہ اولاد خدا غا عذاب تیں نیہنہ چھڑ کا سکسیں بلکہ ان غی محبت پچھے خدا غا حکماں ناں چھوڑن آلٓا تے خدا غا دین توں دور رہن آلٓا دوزخ غا بالن بنٹیں غا۔

(۸۳) اپر ایمان آلٓاں غی نیکی واسطے فرمایو تھو جے 'واہ کدے وی ضائع نیہنہ ہوسیں' اس غا مقابلہ ماں جس غو سینوں ایمان غا نور تیں خالی ہے تے اس نے بوداں عقیداں ور آس لا غے آپے اپنٹے اپر ظلم کیو ہے وہ اگر دنیا ماں خیرات شرات کر غے یاہ سمجھے جے ہوں وی نیکی کر رہیو ہاں یہ اس غا سوٹھا ہیں ورنہ حقیقت یاہ ہے جے ایمان تیں بجنٓ اس غو ہر اک عمل بیکار تے بے جان ہے اور اس غو حال اس بدقسمت جسو ہو و جس نے سُہنٹی فصل تیار کی تے اس نالٓ بڑیں لمی لمی امید لالیں ور چانٓ چک ہی اسو سخت پالٓو تے گھٹ پیو کہ واہ ساری فصل ہی برباد ہو گئی بس ایمان تیں بجنٓ اس غا عمل وی اسے را سارا تباہ ہو جیں غا اور یوہ اس ور ظلم نیہنہ ہوسیں بلکہ اس غی کھٹی غو ٹھیک بدلو ہے کیونجے اس نے ایمان تیں محروم ہو غے آپ ہی اپناں عمل برباد کر چھوڑیا۔

إِن تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِن تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ

جے تمنّاں کائے چنگی گل پیش آوے تاں انھاں ناں مندی لگے تے جیکدے تھاراور کائے مصیبت آجئے

يَفْرَحُوا بِهَا ۖ وَإِن تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ

تاں ویہہ اس تیں خوش ویں، تے جے تم ثابت قدم ریہنہ غا اور تقوو اختیار کریں غا تاں انھاں غی چال تھارو کجھ نیہنہ بگاڑ

شَيْئًا ۗ إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿۱۲۰﴾ وَإِذْ غَدَوْتَ

سکسیں، ویہہ جو کجھ وی کر رہیا ہیں یقیناً وہ اللہ غا گھیا واماں ہے (۸۴) تے (یاد کرو) جسویلے (اے نبیؐ) تم سویرے

مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ ۗ

سویرے اپناں گھر تیں نکل رہیا تھا تے مسلماناں ناں لڑائی واسطے مناسب جگھاں ور بساڼ رہیا تھا

وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿۱۲۱﴾ إِذْ هَمَّت طَّائِفَتَانِ مِنكُمْ أَن

تے اللہ خوب سنن آلو جانن آلو ہے (۸۵) جسویلے تھارا بچوں دو جماعت نامڑدی کرن غو ارادو

تَفْشَلَا وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا ۗ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿۱۲۲﴾

کر رہئی تھیں حالانکہ اللہ انھاں دواں غو مددگار تھو اور ایمان آلاں ناں تے اللہ ور ہی بھروسو کرنوں چاہئے (۸٦)

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنتُمْ أَذِلَّةٌ ۖ فَاتَّقُوا اللَّهَ

تے اللہ تعالیٰ نے یقیناً جنگِ بدر ماں وی تھاری مدد کی تھی حالانکہ تاں تم مُچ لسا تھا بس اللہ تیں ڈرتا رُہو

لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿۱۲۳﴾ إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَن

تانجے تم شکر گذار بݨ جیں ؛ (یاد کرو) جسویلے (اے نبیؐ) تم ایمان آلاں ناں فرمارہیا تھا کیوں!

يَكْفِيَكُمْ أَن يُمِدَّكُمْ رَبُّكُم بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِّنَ

تھارا واسطے یوہ کافی نیہنہ کہ تھارو رب ترے ہزار فرشتا نازل کر غے تھاری

الْمَلَائِكَةِ مُنزَلِينَ ﴿۱۲۴﴾ بَلَىٰ ۚ إِن تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا

مدد فرماوے آہو! کیوں نیہنہ! جیکدے تم صبر کریں، اور اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا ریہنہ

وَيَأْتُوكُم مِّن فَوْرِهِمْ هَٰذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُم

تے ویہہ (کافر) تمناں اک ہی واری پے مُکیں تاں تھارو رب تھاری مدد

(۸۴) کجھ علماء کرام فرماویں جے یہ آیت ان یہودیاں غا بارہ نازل ہوئی ہیں جھاں ناں مدینہ پاک غا انصاری صحابہؓ کرام غی پرانی دوستی تھی تے خلوص غی بنیاد ور ویہہ ایمان قبول کرلیں تیں بعد وی ان یہودیاں ناں چنگو برتاء کریں تھا اور یہ یہودی اندروا اندر ہی ساڑا ناں مر رہیا تھا ویہہ مسلماناں غی ترقی ور کڑھ ہیں تھا تے اپناں پراناں دوستاں غی سادگی غو پورو پورو ناجائز فائدو چکیں تھا، مٹھیں مٹھیں چوپڑیں ویں گل کر غے مسلماناں غا راز کڈیں تے انھاں غا دشمناں ناں پہچاویں تھا سگوں ایمان آلاں ناں چھلا بݨاݨ واسطے کہہ چھوڑیں تھا جے ہم وی تے مسلمان ہی ہاں! تے کجھ علماء کرام فرماویں جے آیت اُنھاں منافقاں غا بارہ نازل ہوئیں ہیں جہڑا اچلا بݨ بݨ غے مسلماناں کولوں راز کڈیں تھا، زبانوں زبانی کلموں وی پڑھ لیں تھا، وراندروں اسلام غا پکا دشمن تھا، خیر آیت غو مضمون بالکل عام ہے مسلماناں توں علاوہ کوئے یہودی وہے یا منافق یا کوئے دوجو کافر کسے مسلمان واسطے جائز نیہنہ جے اس ناں اپݨوں راز دار تے دلی دوست بݨا لیئے۔ حضرتِ عمر فاروق رضی اللہ عنہ اک منشی (کلرک) غی لوڑ تھی کسے نے مشورو دتو جے ''حیرہ'' غو اک بندو مُچ کاری غو لکھے تے حافظو وی بل ہے اس ناں منشی بݨا لیو (وہ غالباً عیسائی تھو حضرت نے فرمایو! سبحان اللہ افر تے ہوں کافر ناں ﴿بِطَانَة﴾ یعنی راز دار بݨاݨ آلو بݨ جاؤں غو۔ یوہ کسرے ہو سکے! (ابنِ کثیر) اگے ان لوکاں غا کالا کرتوت تے دل غا ساڑا غو بیان ہے جے تم انھاں ناں دوستی لاویں حالانکہ کافر کدے وی موقع ور نقصان پہچاݨوں نیہنہ رہتو اس غا دل غی تے تاھنگ ہی یا ہی وہے جے تھاراور کائے مصیبت آوے تے ہوں اس ور ہسوں، بلکہ کئیں واری تے اس غا دل غی پھڑ اس تے ساڑو اڑک پڑک ہی اس غا منہ ور آجے فر تعجب ناں فرنایو جے تم ہی انھاں ناں دوستی لاتا پھریں حالانکہ ویہہ کائے دوستی نیہنہ لاتا جد کہ گل پٹھی ہوݨی لوڑے تھی کیونجے ویہہ تے نہ تھارا نبی ناں منیں نہ تھاری کتاب ناں جد کہ تم ہر اک نبی تے ہر ایکݨ اسمانی کتاب ناں منیں فر فرمایو جے یہ مکار تمناں دسݨ واسطے تھارے اگے دوستی غو اظہار کریں حالانکہ ذری کنی ویں تے تھارا ساڑا ماں اپݨی انگلیں چب چب غے کھائیں تھاری مصیبتاں ور خوشی مناݨی تے تھاری خوشیا ور کڑھ ہنوں انھاں غی کھوء بݨ گئی ہے. فر تم انھاں ناں کسرا دوست بناویں؟! آخر ماں فرمایو جے انھاں غیں چال تے مکاریں مُچ ڈنگیں ہیں ور جے کدے تم ایمان ور ڈٹیا رہیا اور تھاراں دلاں ماں اللہ غو ڈر رہیو! اور تقوو، پرہیزگاری تھاری پشاݨ رہئی فر تے انھاں غیں یہ چال تھارو بال ڈنگو نیہنہ کر سکسیں اور نہ تم یاہ سوچو کہ جے کدے ہم انھاں ناں ملنوں جلنوں ہی چھوڑ دیاں غا تاں ویہہ ہور پکا دشمن ہو جیں غا؛ نیہنہ! انھاں غیں ساریں چال چلاکیں اللہ غا گھیا واماں تے اس غا علم ماں ہیں وہ ان غی مکاریاں ناں مٹی ماں ملا دیئے غو۔

(۸۵) اس آیت توں اک نوؤں بیان یعنی جنگ احد غو بیان شروع ہو رہیو ہے حافظ ابنِ کثیرؒ نے اُپر غی آیتاں ناں اس غو یوہ جوڑ تے ربط بیان کیو ہے جے اپر ایمان تے تقویٰ اور پرپیزگاری ور ثابت قدم رہݨ تے ڈٹ جاݨ غو حکم تھو جنگِ احد ماں اسے ثابت قدمی تے استقلال غو عملی امتحان ہو وو تھو لہٰذا اُس حکم تیں چھٹ بعد جنگِ احد ور تبصرو کرتاں فرمایو: ذری اُس ویلا ناں وی یاد کرو جسویلے رحمتِ عالم ﷺ اپناں گھر مدینہ تیں نکی لوء سویرے سویرے نکل رہیا تھا فر احد غا مدان ماں ایمان آلاں غی صف بݨا ویں تے انھاں ناں جنگِ ماں کھلاں ہوݨ واسطے اپݨی اپݨی جگہ دس رہیا تھا **غزوہ احد غو چھوا تو جنؤ ذکر:** رحمتِ عالم ﷺ غا مدینہ ہجرت فرماݨ توں دوجے ساݨ ۱۷؍ رمضان المبارک ماں حق تے باطل غے بشکار پہلی باقاعدہ جنگ بدر غا مدان ماں ہوئی تھی جسماں کافراں ناں مُچ پھیڑی ہار غو منہ تکنوں پیو تھو، انھاں غا ستر مقدماں غو رڑے مدان ستھاڑ لگ گیو تھو جھاں ماں اس امت غو فرعون ابو جہل وی شامل تھو تے ستر دو جا قیدی ہو گیا تھا، اس ہار نے مکہ غا کافراں غا دلاں ماں اک اگ لا چھوڑی تھی، ویہہ بدلولیݨ غا جوش ماں سدائی ہو وا پھریں تھا، اس واسطے انھاں نے آپس ماں چندہ کیا اور لہو غو بدلولیݨ غی قسم چکیں تے جوشیلیں تقریریں کیں. ناݨے مکہ شریف غے کوݨے کاݨے غا گرائیاں ناں وی اپݨے ناں جوڑیو تے پوری تیاری کر غے دوجے سال یعنی شوال ۳ ہجری ماں ترے ہزار فوج لے غے مدینہ پاک ور حملو کرن ٹُر پیا، فوج جنگی ہتھیاراں ماں ڈُبی وی تھی بلکہ اس واری ویہہ اپݨے ناں کاݨسری وی لیا یا تھا، جہڑیں بینڈ باجاں ور جنگی گیت گا گا غے فوجیا غا دل بدھا نویں تھیں، جھیکڑ اس فوج نے مدینہ پاک توں چار میل غا

چھنڈ اور احد ناں غا پہاڑ غی چھو لی ماں آ ڈیرو لا یو، اُواں رحمتِ عالم ﷺ نے صحابہ ءکرام ناں مشورو کیو آپ ؐ غی رائے تھی جے مدینہ پاک غے اندر رہ غے مقابلو کراں اتفاق ناں منافقاں غا سردار عبداللہ بن اُبی ابن سلول غی وی یا ہی رائے آئی ور ویہہ نوجوان صحابہ ءکرام جھاں ناں بدر غی جنگ ماں جانوں نصیب نیہنہ ہو وتھو اور ویہہ شہادت غی شوق ماں چھڑ کیں تھا انھاں غی اڑی یاہ تھی جے مدینہ تیں باہر نکل غے رڑے مدان جنگ وہے تانجے ہم ناں کوئے ڈرو کل نہ سمجھ لئے چھیکڑا اسے گل ور فیصلو ہو گیو رحمتِ عالم ﷺ نے اک ہزار آدمی لے غے احد در سفر شروع فرمایو ور کجھ اغر یڑے مقام ''شوط'' ور پج غے منافقاں غو مقدم عبداللہ بن ابی اپناں ترے سو سنگی لے غے یاہ کہتاں کنی ہو گیو کہ جد مھاری گل نیہنہ منی گئی فر ہم کانہہ واسطے اپنی جان گالاں. اس رامدانِ جنگ بچوں ترے سو بنداں غو کنی ہو جانوں کوئے مخول نیہنہ تھوور صحابہ ءکرام ناں اللہ نے استقامت بخشی چھڑا دو قبیلا ''بنو سلمہ،، تے بنو حارثہ،، غا دلاں ماں ذری ٹھسو جیئو آیو جے ہن مشکل پیش آ گئی ہم مُچ ہی گہٹ رہ گیا لیکن اللہ نے انھاں غا ٹٹتاں دلاں ناں سہئی تے تھُر وس دے غے اپنی خاص رحمت ناں تا ولاں ہی انھاں ناں ثابت قدمی عطا کر دتی رحمتِ عالم ﷺ نے احد پہاڑ ناں پچھے رکھ غے صحابہ ءکرام غیں صف بنائیں تے پچھے تیں اک جگہ جتوں حملہ غو خطرو تھو اُت حضرتِ عبداللہ بن جبیرؓ غی سربراہی ماں پنجاہ صحابہ ءکرام مقرر کیا تے انھاں ناں ہدایت یاہ دتی جے جنگ ماں جساوی حالات آویں تم نے میرا حکم تیں بجن یاہ جگہ نیہنہ چھوڑنی جنگ شروع ہو گئی اور اللہ نے جلدی ہی مسلماناں ناں فتح عطا فرما دتی، کافر مدان چھوڑ غے نس پیا، مسلمان مال غنیمت گہٹھو کرن لگ گیا یاہ حالت اُن پنجاہ صحابہ ءکرام نے تکی تے انھاں نے سوچیو جے جنگ تے ختم ہو گئی ہن چلاں تے ہم وی مالِ غنیمت گہٹھو کرن ماں کجھ اپرالو کراں، حضرتِ عبداللہ بن جبیرؓ نے مچ سمجھایا ور انھاں غے ناں بس کجھ اک ہی صحابہ ءکرام رہ گیا اس را اس گلّی ناں قریشی فوجاں نے سخنی تک غے انھاں غا کجھ لوکاں نے پچھے تیں حملو کر دتو، مسلمان دو بکھی تیں دشمن غا گہیراماں آ گیا اور گہمسان تے ہندول غی جنگ لگ گئی کئیں صحابہ ءکرام شہید ہو گیا اُواں کافراں نے تے یا لنگ وی لا چھوڑی جے محمد ﷺ) قتل ہو گیا ہیں اس را رحمتِ عالم ﷺ غا حکم منن ماں ذری پُہل غی وجہ توں مسلمان یاہ جتی وی جنگ فر ہار گیا حضرتِ حمزہ رضی اللہ عنہ جیہا بڑا بڑا صحابہ ءکرام شہید ہو گیا خود نبی کریم ﷺ وی زخمی ہو گیا، اک مبارک دند وی شہید ہو گیو، خیر کجھ نیس توں بعد فر آپؐ غی خیریت غو پتو لگو، صحابہ ءکرامؓ حضور ﷺ غی چمکھی فر گہٹھا ہو گیا یاہ دراصل قیامت تک غاں مسلماناں واسطے اک نصیحت تھی جے ایمان آلاں غی فتح سدا ایمان غا پکّا ہون تے رحمتِ ﷺ غی بدھ تیں بدھ اطاعت کرن ماں ہے انھاں آیتاں ماں اسے ور زور ہے جے آئندہ کدے مسلمان اسی غلطی نہ کریں تے دنیا اور آخرت ماں کامیاب ہون واسطے دین غی رسی ناں ڈاہڈی کر غے نوڑ لیں ہن دور توڑی اسے واقعہ اُحد غو ذکر ہے۔

(٨٦) یوہ انھاں دو جماعتاں ''بنو سلمہ تے تے بنو حارثہ'' غو ذکر ہے حضرت جابر رضی اللہ عنہ فرمانویں جے یاہ آیت مھارا بارہ ماں نازل ہوئی ہے ور ہم ناں اس ور کوئے افسوس نیہنہ بلکہ اس غو نازل ہونوں ہم ناں مُچ پسند ہے کیونجے اس غا آخر ماں اللہ نے ﴿وَاللّٰهُ وَلِيُّهُمَا﴾ فرمایو ہے یعنی اللہ تعالٰی انھاں دواں جماعتاں غو وی کارساز ہے (بخاری و مسلم) تے جس غو کارساز اللہ وہے اس ناں فر لوڑ وی کانہہ غی!

(٨٧) جنگِ احد ور تبصرو کرتاں انھاں آیتاں ماں جنگِ بدر ماں آن آلی اللہ تعالٰی غی مدد یاد کرائی جا رہئی ہے، جے جنگِ احد غا مقابلہ ماں جنگِ بدر ماں تے مسلمان ملوں ہی سخناں مُخناں تھا ور تاں تم نے اللہ غی مدد کھلیں اکھاناں تک لئی تھی پہلاں اک ہزار فرشتاں غی مدد غو اعلان فرمایو گیو تھو جس را کہ سورتِ انفال ماں ہے، فر ترے ہزار فرشتاں غی مدد غو، تے جسویلے شیطان نے یاہ خبر مشہور کی جے کافراں واسطے بہت بڑی فوج غی کمک آ رہئی ہے اس ویلے ایمان آلاں ناں وی اللہ تعالٰی نے پنج ہزار فرشتاں غی مدد غو وعدو فرمایو، فر اللہ نے اپنی خصوصی مدد ناں ان ٣١٣ سخناں مخناں مخلص موموناں ناں اک ہزار فوج ور غالب کر

بِخَمْسَةِ اٰلٰفٍ مِّنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُسَوِّمِيْنَ ﴿١٢٥﴾ وَمَا

پنج ہزار نشان لایاوا فرشتا نازل کر غے کرے غو ؛ اور

جَعَلَهُ اللّٰهُ اِلَّا بُشْرٰى لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوْبُكُمْ بِهٖ ۭ

یاہ گل تے اللہ نے تھاری خوشخبری واسطے ہی کی ہے تے اس گلوں تانجے اس ناں تھارا دل مطمئن ہو جیں

وَمَا النَّصْرُ اِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ الْعَزِيْزِ الْحَكِيْمِ ﴿١٢٦﴾ لِيَقْطَعَ

ورنہ مدد تے بس اللہ ہی غی طرفوں ہے جھڑو زبردست ہے بڑی حکمت آلو ہے، (تے اس گلوں) تانجے وہ

طَرَفًا مِّنَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْٓا اَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوْا

کافراں غی اک جماعت ناں ہلاک کر چھوڑے، یا وہ انھاں ناں ذلیل کر چھوڑے، تے ویہہ نامراد

خَاۗىِٕبِيْنَ ﴿١٢٧﴾ لَيْسَ لَكَ مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ اَوْ يَتُوْبَ

ہو غے مڑ جیں (٨٧) (اے نبیؐ) تمناں اس معاملہ ماں کوئے اختیار نیہنہ اللہ پہانویں انھاں غی توبہ قبول

عَلَيْهِمْ اَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَاِنَّهُمْ ظٰلِمُوْنَ ﴿١٢٨﴾ وَلِلّٰهِ مَا فِي

کرے پہانویں انھاں ناں عذاب دیئے، کیونجے یہ ظالم ہیں ؛ تے اللہ تعالٰی ہی غو ہے جو کجھ

السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ ۭ يَغْفِرُ لِمَنْ يَّشَاۗءُ وَ

اسماناں ماں ہے تے جو کجھ زمین ماں ہے وہ جس ناں چاہوے بخش دئے تے

يُعَذِّبُ مَنْ يَّشَاۗءُ ۭ وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿١٢٩﴾ ع ١٣ ٩ ٤

جس ناں چاہوے عذاب دئے ؛ اور اللہ تعالٰی بڑو بخشن آلو مُچ مہربان ہے (٨٨)

يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَاْكُلُوا الرِّبٰٓوا اَضْعَافًا

اے ایمان آلیو ! تم دوہرو چوہرو سود نہ

مُّضٰعَفَةً ۠ وَّاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ ﴿١٣٠﴾ ۚ وَاتَّقُوا

کھاؤ (٨٩) تے اللہ تعالٰی کولوں ڈرتا رُہو تانجے تمناں اپنی مراد تھا جئے (٩٠) تے اس اگ

النَّارَ الَّتِيْٓ اُعِدَّتْ لِلْكٰفِرِيْنَ ﴿١٣١﴾ ۚ وَاَطِيْعُوا اللّٰهَ

تیں ڈرو ! جھڑی کافراں واسطے تیار کی گئی ہے ؛ تے اللہ تعالٰی غی

دتو، ات بڑا بڑا کجھ سردار قتل ہو یا تے کجھ کجھل تے ذلیل ہو غے قیدی بنیاں باقیاں نے نس بچ غے اپنی جان بچائی احد غا بیان ماں یہ آیت نازل فرما غے ذہن اس بکھی موڑ یو گیو ہے کہ جے کدے بدر غی جنگ ہاروں احد ماں وی ایمان آلا اسے را تقویٰ، پرہیز گاری تے اطاعت رسولؐ ماں ڈٹ جاتا تا فر جیت انھاں ہی غی یقینی تھی یوہ سارو کجھ اپنی غلطی غو نتیجو ہے بلکہ انھاں آیتاں ماں تے قیامت تک غا مسلماناں واسطے سبق ہے جے اللہ غی مدد تے فتح و کامیابی واسطے بدر غا مجاہداں جسیں صفت پیدا کرنی وی ضروری ہیں اللہ غی رحمت غو بوؤہر و یلے ہی کھلو ہے، فرشتا اج وی ایمان آلاں غی مدد واسطے اڈیک واںٔ ہیں شاعر نے سُہنی گل کہئی ہے فضائے بدر پیدا کر فرشتے تیری نصرت کو۔ اتر سکتے ہیں گردوں سے قطار اندر قطار راب بھی۔

وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٣٢﴾ وَسَارِعُوٓا إِلَىٰ

اور رسولؐ غی اطاعت کرو ! تانجے تھارے اُپر رحم کیو جئے (۹۱) تے تم اپناں

مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمٰوٰتُ

رب غی بخشش اور اُس جنت در دوڑو جس غی چڑائی اسماناں تے

وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٣﴾ الَّذِينَ يُنفِقُونَ

زمین غے برابر ہے جہڑی پرہیز گاراں واسطے تیار کی گئی ہے؛ یہ ویہہ لوک ہیں جہڑا (اللہ غا رستہ ماں) خرچ کریں

فِي السَّرَّآءِ وَالضَّرَّآءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَ

خوشحالی ماں وی تے تنگدستی ماں وی ! تے جہڑا غصہ ناں پی جانٔ آلا ہیں تے

الْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ ۗ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣٤﴾

لوکاں ناں معاف کرن آلا ہیں اور اللہ نیکو کاراں ناں پسند کرے ؛

وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوٓا أَنفُسَهُمْ

تے یہ اسا لوک ہیں کہ جدا نھاں تیں کوئے بے حیائی غو کم ہو جئے یا یہ اپنے اُپر ظلم کر بیسیں ،

ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَن يَغْفِرُ

یہ (فٹ) اللہ ناں یاد کرن لگ جیں تے اپناں گناہاں غی بخشش منگنٔ لگ جیں تے اللہ تعالیٰ تیں سوا

الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ ۚ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَىٰ مَا فَعَلُوا وَ

گناہ بخش وی کونٔ سکے ! تے یہ لوک جانٔ بُجھ غے اپناں کیاّ ور

هُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٣٥﴾ أُولَٰٓئِكَ جَزَآؤُهُم مَّغْفِرَةٌ مِّن

اڑیا نیہنہ رہتا (۹۲) انھاں ہی لوکاں غی جزا انھاں غا رب غی طرفوں

رَّبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ

بخشش تے (جنت غا) ویہہ باغ ہیں جنھاں غے ہیٹھ نہر بغتیں ویں غیں جنھاں ماں ویہہ ہمیشاں ہمیش

فِيهَا ۚ وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿١٣٦﴾ قَدْ خَلَتْ مِن

ریہنہ غا تے کسو چنگو اجر ہے عمل کرن آلاں غو (۹۳) بیشک تھارا تیں پہلاں

(۸۸) جنگِ احد جس ماں شہید صحابہء کرام غی لاشاں (نعشاں) نالٔ دشمن فوج نے رجّ مند و سلوک کیو تھو، کسے غا نک کن کپ چھوڑیا تے کسے غو پیٹ چیر چھوڑیو، رحمتِ عالم ﷺ غا چاچا شہیداں غا سردار حضرتِ حمزہ رضی اللہ عنہ غو کالجو کڈ غے چب گیا تھا، خود رحمت للعلمین ﷺ زخمی ہو گیا تھا دند مبارک شہید ہو گیو تھو اک جگہ پیر مبارک ترنج گیو تے حضرت زمین ور آ پیا ان تکلیفاں ماں زبان مبارک ور کجھ دشمناں واسطے بددعا غا لفظ آ گیا یاہ بالکل انصافی گل تھی ور اللہ نے آپؐ غا اچا مقام غا لحاظ نالٔ یاہ گل پسند نہ فرمائی جس ور یہ آیت نازل ہوئیں (جلالین، فتح الباری، روح المعانی) یعنی انھاں غی پہلکے غو اختیار اللہ غا ہتھ ماں ہے وہ انھاں ور فضل کر غے انھاں ناں ایمان نصیب کر دیئے تے انھاں غا گناہ بخش دیئے یا انھاں ناں سزا دیئے یوہ سارو اسے غو کم، زمین اسمان غو مالک وی وہ ہی ہے، تھاری بددعا ور ویہہ ہلاک ہو جیں اس توں زیادہ چنگی گل تے یاہ ہے جے ویہہ تھارا ہی جان نثار بنٔ جیں فقد جمعنا بين ما رواه احمد ومسلم عن انس وبينما رواه البخاري من قصة طويلة فر ہوو وی یوہی ان بچوں رچ ساراں ناں اللہ نے ایمان غی دولت عطا فرمائی تے فر انھاں نے اسلام غی خدمت ماں ویہہ کم کیا جہڑا اسلامی تاریخ کدے پُہل نیہنہ سکتی اسلام غا سب تیں زیادہ مشہور سپہ سالار حضرتِ خالد بن ولیدؓ ناں کونٔ نیہنہ سیانٔو ! انھاں نے ہی تے پہاڑی غے پچھے توں حملو کیو تھو فر اللہ تعالیٰ غا رستہ ماں انھاں نے جہڑا کارنامہ انجام دتا ویہہ کہڑا مسلماناں تیں پُہلاّ واہیں !۔

(۸۹) جنگِ احد غا بیان غے بشکار سود غو ذکر کس مناسبت نالٔ آیو ہے؟ اس بارہ ماں مفسراں نے اپناں اپناں ذوق ور رجّ کجھ لکھیو ہے، مناں انھاں مفسراں غی گل زیادہ پسند ہے جہڑا فرمانویں جے جنگِ احد ور تبصرو کرتاں سب توں زیادہ زور تقویٰ، پرہیز گاری تے مدانِ جنگ ماں ثابت قدمی ور ہے سود اک اسی لعنت ہے جہڑی عرب ماں رجّ کھنڈی وی تھی تے سود کھانٔ آلاں ماں سود نالٔ بزدلی، لالچ تے ہوس جئیا روگ لگ جیں اور سود دین آلاں ماں لہر، نفرت، روہ تے ڈرو کلٔ پونٔوں اور احساس کمتری جئیں بیماری پیدا ہو جیں، یہ سارا مرض تقویٰ غے وی خلاف ہیں تے سود جئیا کبیرہ گناہ ماں جہڑو شخص پھس جے فر اس تیں اللہ تے اس غا رسول ﷺ غی فرمانبرداری غی توفیق وی ''سلب'' ہو جے بس اسے موجب جنگ غا بیان ماں سود غی لعنت توں سختی نالٔ ٹھا کیو گیو ہے، تانجے اطاعت غی یاہ توفیق ضائع نہ ہو جئے اس غی جگہ اللہ غا رستہ ماں خیرات غو حکم ملیو جس نالٔ اللہ تعالیٰ تے اس غا حبیبؐ غی اطاعت غی توفیق نصیب ہووے، تے لالچ غی جگہ قربانی غا جزبہ پیدا ویں، اس را ہم کہہ سکاں جے قرآن چھڑو بزدلی غی برائی نیہنہ دور کرتو بلکہ ان ساراں کُھڈاں ناں وی بند کرے جتوں بزدلی آ سکے تے وہ بس اطاعتِ رسول ﷺ غو حکم ہی نیہنہ دیتو بلکہ ویہہ طریقا وی دسے جنھاں نالٔ اطاعت تے فرمانبرداری غی توفیق نصیب ہو سکے؛

(۹۰) ''دوہرو چوہرو'' یا دوناں اُپرّ دونوں،، اس غو یوہ مطلب نیہنہ جے ہگر وسود لینٔو جائز ہے در اصل عرب ماں وی سود لین غو یوہی رواج تھو جہڑو اج غی سجری ترقی یافتہ جہالت ماں ہے جے پہلاں اصل مالٔ ور سود فر اصل نالٔ سود ور وی سود، اس را کئیں واری اکسو غا ادھار غا غریب ناں ہزاراں دینا پے جیں تھا، فرمایو: اس گندا سود ناں چھوڑو تے اللہ تعالیٰ تیں ڈر غے دنیا آخرت غی اصل کامیابی حاصل کرو۔

(۹۱) امام ابو حنیفہؒ غو یوہ ارشاد مشہور ہے جے حرام چیزاں تیں باز رہنٔ غا حکم ماں سب تیں سخت یاہ آیت ہے، کیونجے اس آیت ماں ایمان آلاں ناں اس اگ ماں سٹنٔ غی تھمکی دتی گئی ہے جہڑی اصل ماں کافراں

واسطے تیار ہوئی ہے، تے دوجی آیت غو تقاضو یوہ ہے جے جہڑو دنیا تے آخرت ماں اللہ تعالیٰ غو فضل، اس غی رحمت اور کامیابی لوڑے اس واسطے ضروری ہے جے وہ اللہ تعالیٰ تے اس غا حبیب ﷺ غی پوری پوری اطاعت کرنے دسے۔

قَبْلِكُمْ سُنَنٌ ۙ فَسِيْرُوْا فِى الْاَرْضِ فَانْظُرُوْا كَيْفَ

وی کئیں واقعہ گذر گیا ہیں تم زمین ماں ٹرو پھرو تے تکو جے (حق ناں) چھوٹھ

كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِيْنَ ﴿۱۳۷﴾ هٰذَا بَيَانٌ لِّلنَّاسِ

کہنؔ آلاں غو کے حشر ہوؤ (۹۴) یوہ اک بیان ہے ساراں لوکاں واسطے

وَهُدًى وَّمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِيْنَ ﴿۱۳۸﴾ وَلَا تَهِنُوْا وَلَا

تے متقیاں واسطے ہدایت اور نصیحت ہے (۹۵) تے تم دل نہ سٹو ! اور

تَحْزَنُوْا وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ ﴿۱۳۹﴾

غم نہ کرو ! غالب تے تم ہی ریہنہ غا جیکر تم مومن رہیا (۹۶)

اِنْ يَّمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ

جیکدے تمناں کوئے پھٹ لگو ہے فر انھاں لوکاں ناں وی تے اسو ہی پھٹ

مِّثْلُهٗ ۭ وَتِلْكَ الْاَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ ۚ

لگو تھو تے یہ تہاڑا ہم لوکاں ور باری باری لیاتا رانہہ

وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ

تے (یوہ اس گلوں ہوؤ) تانجے اللہ ایمان آلاں ناں باندے کردئے تے کجھاں ناں تھارا بچوں

شُهَدَاۗءَ ۭ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الظّٰلِمِيْنَ ﴿۱۴۰﴾ ۙ وَلِيُمَحِّصَ

شہادت نصیب کردئے تے اللہ ظالماں ناں پسند نیہنہ کرتو (۹۷) تے تانجے اللہ تعالیٰ ایمان

اللّٰهُ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَيَمْحَقَ الْكٰفِرِيْنَ ﴿۱۴۱﴾ اَمْ

آلاں ناں چھٹ چھیر نے کنی کر چھوڑے تے کافراں ناں ملیامیٹ کردئے (۹۸) کیوں !

حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ

تم یوہ خیال کریں جے تم جنت ماں چلیا جیں غا حالانکہ اجاں تے اللہ تعالیٰ نے انھاں لوکاں ناں

الَّذِيْنَ جٰهَدُوْا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصّٰبِرِيْنَ ﴿۱۴۲﴾

باندے کیّو ہی نیہنہ جنھاں نے تھارے بچوں جہاد کیّو، تے نہ اس نے صبر کرن آلا ظاہر کیّا (۹۹)

(۹۲) اُپرّ برائیاں تیں کنی رہنؔ غو حکم تھوان آیتاں ماں نیکی کرن غو حکم ہے یعنی سود جئی لعنت توں بچو تے نیکی غا ویہہ کم کرو جھاں ناںؔ بخشش وہے تے اُس جنت ماں داخلو نصیب وہے جس غی لمائی چڑائی بے حد ہے واہ پرہیزگاراں واسطے تیار ہوئی ہے فر پرہیزگاراں غیں یہ صفت بیان فرمائیں جے ویہہ تنگی ماں اسانی ماں، امیری ماں غریبی ماں، خوشحالی ماں تنگدستی ماں غرض ہر حال ماں اللہ غا رستہ ماں خرچ کریں ویہہ غصہ ناں پی جئیں بلکہ جھاں غی گل ور لہر چڑ ہے غصو آوے ویہہ انھاں ناں وی معاف کر چھوڑیں سگوں انھاں ور اپنٔی بکھی تیں احسان وی کریں اساں نیکاں ناں اللہ تعالیٰ اپنٔی دوستی غو مقام عطا کرے اگے انھاں غیں ہور صفت بیان فرمائیں جے انھاں تیں جدوی کائے نکی موٹی غلطی ہو جئے وہ کوئے اسو گناہ وہے جس غو تعلق لوکاں ناںؔ وہے یا ویہہ آپ اپنٔے اپر ہی ظلم کر بیسیں اس ویلٔے انھاں ناں اپنٔوں مالک یاد آجئے اور ویہہ گریہ زاری ناںؔ توبہ کرن لگ جیں ویہہ مشرکاں ہاروں اپنٔاں کیّا ور تڑ ھ نیہنہ جاتا، درمیان ماں فرمایو اللہ توں سوا گناہاں غی بخشش کروی کونؔ سکے! ویہہ اپنٔاں مالک ناں چھوڑ نے کس غو بوؤ ٹھکور سکیں! علماء کرام نے انھاں آیتاں غی تفسیر ماں لکھیو ہے جے روہ بالکل نہ چڑ ہنوں کوئے کمالؔ غی گل نیہنہ روہ چڑ ہنوں تے انسانی فطرت ہے؛ ہا! روہ ناں گُھوڑی گُھوٹ کرنے پی جانٔوں واقعہ ہی بڑی کمال غی گل ہے۔

(۹۳) ''انھاں نیک لوکاں غی نیکی غو بدلو چھڑی جنت اور مغفرت ہے'' سبحان اللہ! اس انعام توں اپر ہور ہووی کے سکے! جس ناں بخشش تے مولیٰ غی رضا نالٔے جنت مل گئی ہنؔ اس ناں ہور کا نہہ غی لوڑ ہے!!

(۹۴) یعنی حق تے باطل غا ٹاکرا غو یوہ کوئے پہلو واقعو نیہنہ! تھارے تیں پہلاں مُچ قوم گذری ہیں تے حق اور باطل غا یہ ٹاکرا وی بڑی واری پیش آیا ہیں تم ٹُر پھر نے اپنٔے سجے کھبے تک لیو، تاریخ غا ورقا پھلور نے دیکھ لیو، جیت سدا حق ہی غی ہوتی رہئی ہے باطل آوے تے بڑی پھوں پھاں نالؔ، ور اس غی یاہ پھونکڑ پھانکڑ بس چار تہاڑا ہی غی وہے قوم ثمود، قوم عاد تے فرعونیاں غی تاریخ توں عرب غو کہڑو آدمی بے خبر ہے!!۔

(۹۵) یعنی قرآنِ پاک غیں یہ سچیں تے سُچّیں گل ساراں لوکاں غا کن کھولنؔ واسطے سُدیں ہیں فر جھاں غا دلاں ماں اللہ تعالیٰ غو ڈر تے تقوٰی اور پرہیزگاری ہے ویہہ تے انھاں توں ہدایت حاصل کریں باقی سُکی سڑی وی رکڑ زمین واسطے تے تمدیہنہ غو رحمت آلو بدل وی بیکار ہی ہے۔

(۹۶) سبحان اللہ! احد غا مدان ماں جت ستر صحابہء کرام غیں نک کن کپیں ویں لاش رکھیں ویں ہیں اور دوجا صحابہء کرام غا دل ہی زخمی نیہنہ بلکہ وجود وروی پھٹ ہی پھٹ ہیں، آپ رحمتِ عالم ﷺ وی زخماں ناںؔ چور چور ہیں مصیبتاں غا اس بیّابانؔ ماں یاہی واہ خدائی اواز تھی جس نے تڑ ٹا واں دلاں ناں فر جوڑ چھوڑیو، تُہڑ کتا ارماناں ماں سیَری روح باہ چھوڑی اواز آئی اٹھو! گھبراؤ نہ! غم نہ کرو سختیاں مصیبتاں اگے نموں چھائیٔ لانی مومنؔ غو کم نیہنہ، کامیاب تم ہی ویں غا، چھیکڑ تھارو ہی سرا چورہ غو بس شرط یاہ ہے جے تم ایمان غا رستہ ور پہاڑ بنؔ نے کھلاؔ ریہنہ، اللہ تیری شان!! یوہی وہ نکو جئیو جملو تھو جس نے جنگ غو نقشو اک واری فر بدل چھوڑیو مسلمان فر ڈٹ گیا تے کافراں غا پیر چکے گیا، بس قیامت توڑی ایمان آلاں ناں انھاں غی منزل دسنؔ واسطے یاہ آیت دلاں ناں ٹھکورتی رہ غی۔

(۹۷) یعنی اج جے کدے تمناں پھٹ لگ گیا ہیں تاں اس ور حیرانگی کیوں! پرسال ہی تے انھاں ناں وی بدر غا مدان ماں اساہی زخم لگا تھا فر ویہہ جد کا فر ہو نے نیہنہ گھبرایا تم کیوں نموچھانؔ ہو گیا ہیں؛ تہاڑا آتا جاتا ریہنہ، دُکھ سُکھ، سختی نرمی، غا گھٹھار کھنؔ ماں اللہ تعالیٰ غیں بڑی حکمت ہیں، ان مصیبتاں ماں ایمان آلاں غو ایمان چمک نے باندے آ گیو ہے تے منافق اس موقع ور چھٹے گیا ہیں

تے کتناں خوش نصیباں ناں اللہ نے شہادت غوا چورتبو نصیب کیو ہے جس توں اپر کوئے رتبو نیہنہ ہوسکتو، منافق موموناں ناں مہناں ماریں تھا کہ یہ نبی سچا ہیں فر زخمی کیوں ہووا ہیں؟ یہ مصیبت کیوں آئیں ہیں اللہ تعالیٰ نے اہلِ ایمان ناں دلاسو دتو تے اگے فرمایو ''اللہ ظالماں ناں پسند نیہنہ کرتو'' کجھ مفسر فرماویں جے ظالم ات منافقاں ناں کہیو گیو ہے تے مطلب یوہ ہے کہ جے یہ بچ گیا ہیں تاں یاہ انھاں واسطے کائے بڈیار آلی گل نیہنہ بلکہ ان ظالماں، ناپاکاں ناں اللہ نے اپݨاں پاک تے سُچا دین غی خدمت واسطے قبول ہی نیہنہ کیو؛ ع یہ رتبہ بلند ملا جسے ملا... ہر مدعی کے واسطے دار و رسن کہاں! تے کجھ مفسراں نے ظالم توں کافر مراد لیا ہیں۔

وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَلْقَوْهُ

تے تم یقیناً موت غی تاہنگ کریں ویں تھا اِس غے سامݨے آݨ تیں پہلاں

فَقَدْ رَاَيْتُمُوْهُ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُوْنَ ﴿۱۴۳﴾ ع وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا

ع ۱۴ ۱۴ ۵

فر (ہُݨ) تے تم نے واہ کھلی اکھاں ناݨ تک لی ہے (۱۰۰) تے محمد (ﷺ) بس اک

رَسُوْلٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ اَفَاۡئِنْ مَّاتَ

رسول ہیں انھاں تیں پہلاں ہور رسول وی ہو گذریا ہیں فر جیکدے انھاں غی وفات ہوجئے

اَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلٰۤى اَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَّنْقَلِبْ

یا ویہہ شہید کردتا جیں تاں تم (اسلام تیں) پٹھیں پیریں پھرجئیں غا!! تے جھڑو آدمی پٹھیں پیریں

عَلٰى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَّضُرَّ اللّٰهَ شَيْــًٔا وَسَيَجْزِى اللّٰهُ

پھرجئے غو وہ اللہ تعالیٰ غو کجھ وی نقصان نیہنہ کرسیں تے اللہ تعالیٰ شکر گذاراں ناں ضرور

الشّٰكِرِيْنَ ﴿۱۴۴﴾ وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تَمُوْتَ اِلَّا

جزا دئے غو (۱۰۱) تے کائے جان اللہ غا حکم تیں بجن کدے مر نیہنہ

بِاِذْنِ اللّٰهِ كِتٰبًا مُّؤَجَّلًا وَمَنْ يُّرِدْ ثَوَابَ

سکتی (موت غو) لکھیو وو مقرر وقت ہے، تے جھڑو آدمی (اپݨاں عملاں غو) بدلو دنیا

الدُّنْيَا نُؤْتِهٖ مِنْهَا وَمَنْ يُّرِدْ ثَوَابَ الْاٰخِرَةِ نُؤْتِهٖ

ماں لوڑے ہم اس ناں اسے بچوں ہی دیدیاں غا، تے جھڑو آخرت غا ثواب غی طلب کرے ہم اس ناں آخرت ماں

مِنْهَا وَسَنَجْزِى الشّٰكِرِيْنَ ﴿۱۴۵﴾ وَكَاَيِّنْ مِّنْ نَّبِيٍّ

دیاں غا تے ہم شکر گذاراں ناں ضرور جزا دیاں غا (۱۰۲) تے کتناں ہی نبی ہویا ہیں

قٰتَلَ مَعَهٗ رِبِّيُّوْنَ كَثِيْرٌ فَمَا وَهَنُوْا لِمَاۤ

جنھاں غے ناݨ رلݨ غے مچ سارا اللہ آلاݨ نے جنگ کی، فر انھاں ور اللہ غا رستہ ماں جھڑیں مصیبت آئیں

اَصَابَهُمْ فِىْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَمَا ضَعُفُوْا وَمَا

انھاں نے نہ تے اُن تیں ہمت ہاری تے نہ ویہہ لسا پیا تے نہ

(۹۸) اس جنگ ماں ظاہری نظراں ناں تے کافراں غی جیت سہئی وہے تھی ور اللہ تعالیٰ نے فرمایو! نیہنہ یاہ جیت ساراں مشرکاں غی ہار بلکہ اکلݨ غو ذریعو بن جے غی تے چھیکڑ ساری دنیا غے سامݨے یوہی ہووؤ، یہ اپݨی جیت ور مست ہوگیا تے بلیں بلیں اسا بودا ہووا کہ فتحِ مکہ غا موقع ور جڑوں موݨوں ہی اپڑے گیا مغربی غیر مسلم مورخاں نے وی اس گل ناں تسلیم کیو ہے جے جنگِ احد ہی عرب توں شرک غو تختو پٹݨ غو باعث بݨی تھی۔

(۹۹) اس غا پہلا مخاطب صحابہء کرام ہیں یعنی جنت غا جس اُچا رتبہ تو ڑی اللہ نے تمناں پہچانوݨ ہے تم سوچیں وہ یوں ہی بیٹھاں سُتاں تھاجئے غو! نیہنہ اس واسطے جہاد غی مشکل تے اوکھی منزلاݨ توں لنگنوں وی ضروری ہے اپنی منزل ور وہ ہی اپڑ سکے غو جھڑو رستہ غیں یہ سختیں جھلݨ واسطے تیار ہوجئے غو۔

(۱۰۰) یوہ انھاں لوکاں ناں فرمایو جھڑا بدر غی جنگ ماں شامل نیہنہ ہویا تھا تے جن غی اڑی یاہ تھی جے جنگ رڑے مدان ہونی لوڑیئے فرمایو تھاری تاہنگ غے مطابق ہݨ تمناں موقعو ہتھ آگیو ہے ہݨ اڈیک کا نہہ غی! آؤ مدان ماں تے اپنی اڑی پوری کرلیو۔

(۱۰۱) احد غی جنگ ماں جسویلے شیطان نے یاہ خبر مشہور کر چھوڑی (ان محمدا قد قتل) یعنی محمد ﷺ شہید ہوگیا ہیں یاہ خبر موموناں ور چڑک بݨ غے پئی بڑا ابڑا اصحابہء کرام بےسرت ہوگیا کسے ناں کوئے تھو نیہنہ رہیو، ہر ایکݨ غا ہتھ پیرا اپݨی اپݨی جگہ بنگ گیا کتناں ہونٹھا ور یہ لفظ آگیا کہ جس ذات پاک پچھے جنگ ہورہئی تھی جد ویہہ ہی نیہنہ رہیا فر جنگ کا نہہ واسطے! کجھ لسی طبیعت آلاݨ تے ات تو ڑی سوچݨ لگ پیا جے ابوسفیان کولے کوئے بندو بھیج غے صلاح کرلیاں، منافق کد پچھے رہینہ تھا، انھاں نے یاہ تبلیغ کرنی شروع کرلئی کہ چلو ہݨ اپݨوں دین ہی نوڑ لیاں تے لڑائی کھولݨ بند کردیاں، اس ماں شک نیہنہ کہ اس بےسرتی غا عالم ماں وی کجھ لوک صبر و استقامت غا پہاڑ بݨ غے کھلاݨ تھا حضرتِ انس ابنِ نضرؓ نے فرمایو تھو جے کدے اللہ تعالیٰ غا رسولؐ شہید ہوگیا ہیں فر اللہ تعالیٰ تے زندو ہے جس چیز ور رحمتِ عالم ﷺ نے جان دے چھوڑی ہے چلو اسے ور جان دے دئیاں یاہ کہہ غے کافراں ور زور غو حملو کیو تے چھیکڑ آپ وی شہید ہوگیا رضی اللہ عنہ، ور عام حالت اسے بےبسی غی تھی اسے موقع واسطے یہ آیت نازل ہوئیں جے محمد مصطفیٰ ﷺ رسول ہی تے ہیں ویہہ خدا تے نیہنہ! جے انھاں غو وصال ہی نہ وہے؛ انھاں توں پہلاں وی اللہ غا رسول ہویا ہیں جس را ہور نبی اپݨاں اپݨاں ویلاݨ ور اپݨوں فرض انجام دے غے دنیا تیں رخصت ہوجاتا رہیا ہیں آپ ﷺ وی اک تہاڑے اسے راپڑ دو فرماجیں غا، فر رحمت عالم ﷺ جے کدے وفات فرماجیں یا شہید ہوجیں تے کے! تم دین ناں چھوڑ دیں غا، کیوں! تم اسے ویلے تو ڑی ہی اس دین ور عمل کریں غا جد تو ڑی حضور ﷺ تھارے بشکار موجود ہیں جے کدے کوئے اسو کم کرے غو وہ اپݨوں ہی نقصان کرے غو، خدا غا دین غو اس ناݨ کے گمیں غو! تے جھڑا اس نعمت غو شکر کریں غا، اس پیغام پچھے اوکھت جھلیں غا اسا شُکر گذاراں ناں تے اللہ آپ جزا دیئے غو فائدو:- تیز لوء آلاݨ نے انھاں آیتاں غا شیشہ ماں ویہہ حالات تک لیا تھا جھڑا کہ رحمتِ عالم ﷺ غا وصال غے وقت پیش آیا تھا، اس ویلے کتناں ہی لوک آپؐ غی رحلت ور مرتد ہوگیاں فر کتنا ہی صدیقِ اکبرؓ غی تلوار ہیٹھ آ غے جہنم غا ہمیشاں واسطے بسنیک بݨ گیا۔ تے مچ ساراں ناں دوجی واری ایمان نصیب ہویو۔

اسْتَكَانُوْا ۗ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الصّٰبِرِيْنَ ﴿١٤٦﴾ وَمَا كَانَ

ویہہ کفر اگے نیواں ہویا تے اللہ ثابت قدم رہنّ آلا ناں پسند کرے (١٠٣) تے انھاں غا منہ تیں اِس

قَوْلَهُمْ اِلَّآ اَنْ قَالُوْا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوْبَنَا وَ

تیں سوا کائے گل نیہنہ نکلی ویہہ تے بس یاہ کیہنہ تھا جے ربا! توں مھارا گناہ بخش دے تے

اِسْرَافَنَا فِيْٓ اَمْرِنَا وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا

مھارا کم ماں جھڑو مھارا تیں باھدو ہو گیو ہے وہ معاف کر دے تے ہمنّاں ثابت قدم رکھ! اور کافر

عَلَى الْقَوْمِ الْكٰفِرِيْنَ ﴿١٤٧﴾ فَاٰتٰىهُمُ اللّٰهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا

لوکاں ور مھاری مدد فرما! (١٠٤) فر اللہ نے انھاں ناں دنیا غو ثواب وی دتو،

وَحُسْنَ ثَوَابِ الْاٰخِرَةِ ۭ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِيْنَ ﴿١٤٨﴾ ع ١٥

تے آخرت غو مُچ چنگو ثواب وی، تے اللہ تعالیٰ نیکو کاراں ناں پسند کرے (١٠٥)

يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِنْ تُطِيْعُوا الَّذِيْنَ كَفَرُوْا

اے ایمان آلیو! جے تم انھاں لوکاں غو کہنّو منیں غا جھڑا کافر ہیں

يَرُدُّوْكُمْ عَلٰٓي اَعْقَابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوْا خٰسِرِيْنَ ﴿١٤٩﴾

تاں ویہہ تمنّاں پُٹھیں پیریں پھیر غے (مرتد بنّا چھوڑیں غا) فر تم بڑا گھاٹا ماں جا پویں غا

بَلِ اللّٰهُ مَوْلٰىكُمْ ۚ وَھُوَ خَيْرُ النّٰصِرِيْنَ ﴿١٥٠﴾

بلکہ اللہ ہی تھارو والی ہے، تے وہ سب توں سرس مددگار ہے (١٠٦)

سَنُلْقِيْ فِيْ قُلُوْبِ الَّذِيْنَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَآ

ہم اے ہُنّ ہی کافراں غا دلاں ماں رُعب سٹ دیاں غا کیونجے ویہہ انھاں چیزاں ناں

اَشْرَكُوْا بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهٖ سُلْطٰنًا ۚ وَمَاْوٰىھُمُ

اللہ غی شریک بنّاویں جھاں غا بارہ ماں اس نے کائے دلیل نازل نیہنہ فرمائی تے انھاں غو ٹھکانوں

النَّارُ ۭ وَبِئْسَ مَثْوَى الظّٰلِمِيْنَ ﴿١٥١﴾ وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ

جہنم ہے تے ظالماں غا رہنّ واسطے واہ کتنی مندی تھاں ہے (١٠٧) اور اللہ تعالیٰ نے تے تمنّاں

(١٠٢) یعنی موت جدوی آوے اللہ تعالیٰ غا حکم ناںّ ہی آوے جچر تو ڑی اس غو حکم نہ آوے پہانویں حالات کساوی بنّیں موت نیہنہ آسکتی ور اس غو وقت پہلاں تیں متھیو وو ہے، واہ اپنّاں مقرر ویلاّ تیں اگے پچھے نیہنہ ہوسکتی، انسان ناں موت غی فکر کرن غی لوڑ نیہنہ بلکہ اس ناں تے یاہ سوچن غی ضرورت ہے جے اللہ تعالیٰ غی دتی وی اس زندگی غو مقصد کے ہے! مھاری محنت تے مھاری کوشش کت لگ رہئی ہے اور جس غی دوڑ بھج بس چھڑی اسے دنیا غا فائدا واسطے وہے غی اس واسطے جیکدے اللہ غی منشاء ہوئی تاں اس ناں اپنّی محنت غو پھل اسے دنیا ماں تھا جئے غو (کمافی سورۃ بنی اسرائیل) ور اس غو آخرت ماں کجھ حصو نیہنہ ہوسیں اور جس غی محنت غو مقصد آخرت وہے غی اس ناں ضرور آخرت ماں اپنّوں ثواب لبھ جئے غو، تے جھاں نے اس زندگی ماں اللہ غی نعمتاں غو شکر کیو، جنگ غیں مصیب چھلّیں اللہ فرماوے اساں شُکر گذاراں ناں ہوں آپ بدلو دیوں غو۔

(١٠٣) یعنی یاہ جہاد ماں تے اللہ غا رستہ ماں سرِ دینّ غی سنت کائے نویں نیہنہ بلکہ یاہ مُچ پرُانٗی ہے پہلاں نبیاں غے ناںّ رلّ غے وی اللہ غا نیک بندا جہاد کرتا رھیا ہیں، تے مصیب وی اسے را آتیں رہئی ہیں ور ویہہ اللہ غا رستہ غیں ان مصیبتاں اگے نہ تے گھبرایا اور نہ لیدا ہویا تے نہ ہی انھاں نے سرنیواں کیا بلکہ کئیّاں سالاں توڑی پہاڑ بنّ غے ڈٹیا رھیا بس اسا صبر کرن آلاّ ہی اللہ غا دوست ہیں، فر یوہ حال تے پہلاں نبیاں غی امتاں غو تھو یاہ امت تے ''خیر امة'' ہے اس ناں گھبراجانّوں کس راشو بھے۔

(١٠٤) یعنی ان مصیبتاں پریشانیاں ماں ویہہ کائے شکایت کرتا کے مجال ہے ویہہ تے چھڑی گناہاں غی بخشش غی دعا کرتا ریہنہ تھا، تے اللہ تعالیٰ اگے اس رستہ ماں ہور ہِور ثابت قدم رہنّ غی دعا منگیں تھا، تے انھاں ناں بساہ وی اپنی دوڑ بھج ور نیہنہ تھو بلکہ کافراں ور غلبہ واسطے مدد وی اللہ تعالیٰ کونّوں ہی منگیں تھا۔

(١٠٥) یعنی اللہ نے انھاں غی دنیا تے آخرت دوئے کامیاب بنّا چھوڑیں ور سب توں بڑو انعام یوہ ہے جے اللہ اساں نیک بنداں ناں اپنّوں دوست بنا لئے تے جس ناں وہ دوستی غو مقام عطا کردے اس ناں فر لوڑ وی کانہہ غی ہے!۔

(١٠٦) احد غی جنگ ماں اس ظاہری ہار ور منافق تے یہودیاں اور دوجاں مکار کافراں ناں یوہ موقعو ہتھ لگ گیو تھو جے ویہہ مسلماناں غاں دلاں ماں اسلام غی طرفوں وسوسا تے ٹھسا باہنّ غی کوشش کریں، انھاں نے مسلماناں ناں کہنّوں شروع کرلیو کہ جے کدے یہ نبی سچا تھا، یوہ دین سچو تھو فر اتناں لوک کیوں شہید ہویا تے اتنوں بڑو نقصان کیوں ہویو، اللہ تعالیٰ نے ایمان آلاّں ناں سختی ناںّ درڈ غے فرمایو کہ جے تم انھاں کافراں غیں گلاں ور کن تِہر لیں غا تاں ویہہ تمناں فر پٹھیں پیریں کفر غی انھیریاں ماں ترِ کہلّ چھوڑیں غا مسلماناں ناں اسا مکار دشمنّاں توں ہشیار رہنّ غی لوڑ ہے انھاں غیں یہ وسوسہ آلیں گل بالکل غلط ہیں بلکہ ایمان آلاّں غو مددگار اللہ تعالیٰ ہے، تے اس تیں سرس کون مددگار ہو سکے لہٰذا اس غاں بنداں ناں اس غو حکم سنن تے اس غی اطاعت کرن غی لوڑ ہے۔

(١٠٧) یوہ وعدو اللہ تعالیٰ غی طرفوں ہو یو تھو فر یوہ جس را پورو ہو وو قیامت تک غا مورخ حیران ریہنہ غا دیکھو! احد غی جنگ کافراں نے جت لئی تھی مسلمان چور چور ہو گیا تھا فر واہ کہڑی چیز تھی جس نے انھاں ناں مدان چھوڑ غے نسنّ ور مجبور کر چھوڑیو تھو، کافر مسلماناں غی اس رہئی کھئی طاقت ناں وی ختم کرغے مدینہ پاک ور حملو کرسکیں تھا، حالانکہ ہم دیکھاں ویہہ نستا جا رھیا ہیں تے رحمتِ عالم ﷺ اپنّاں انھا ہی شیراں ناں ناںّ لے غے اٹھ میل دور ''حمراء الاسد'' توڑی ان غو پچھو کر رھیا ہیں بس یوہ اللہ غو وہ ''رُعب'' ہے جھڑو انھاں ناں ایمان اگے کھلنّ نیہنہ دیتو، اللہ تعالیٰ غا اس رُعب بچوں قیامت توڑی ہر اک مشرک ناں کجھ نہ کجھ حصو ضرور لبھتو رہ غو، مشرک قدرتی طور ور بزدل تے ڈرو کل رہ غو۔

اللّٰهُ وَعْدَهٗٓ اِذْ تَحُسُّوْنَهُمْ بِاِذْنِهٖ ۚ حَتّٰٓى اِذَا فَشِلْتُمْ

اپنوں وعدو سچو کر دسیو تھو جس گھڑی تم انھاں ناں اُس غا حکم نالؔ کپ رہیا تھا ات توڑی کہ جس ویلے تم نے نامڑدی کی

وَتَنَازَعْتُمْ فِى الْاَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِّنْۢ بَعْدِ مَآ

تے تم (نبیؐ) غا حکم ماں تنازعو کرن لگ پیا تے تم نے اس توں بعد نافرمانی کی کہ اللہ نے

اَرٰىكُمْ مَّا تُحِبُّوْنَ ۗ مِنْكُمْ مَّنْ يُّرِيْدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ

تمناں واہ چیز دس چھوڑی تھی جہڑی تم پسند کریں تھا (۱۰۸) تھارے بچ کجھ ویہہ تھا جہڑا دنیا لوڑیں تھا تے کجھ تھارا ماں

مَّنْ يُّرِيْدُ الْاٰخِرَةَ ۚ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ

ویہہ تھا جہڑا آخرت غی طلب رکھیں تھا، (۱۰۹) فر اللہ نے تم انھاں غے اگے تیں ہٹا چھوڑیا

لِيَبْتَلِيَكُمْ ۚ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ ۗ وَاللّٰهُ ذُوْ فَضْلٍ

تانجے تھاری ازمائش کرے تے اُس نے یقیناً تمناں معاف کر چھوڑیو ہے تے اللہ موماناں ور

عَلَى الْمُؤْمِنِيْنَ ﴿۱۵۲﴾ اِذْ تُصْعِدُوْنَ وَلَا تَلْوٗنَ عَلٰٓى

فضل کرن آلو ہے (۱۱۰) (یاد کرو) جس ویلے تم دوو دو چڑھتا جیں تھا تے کسے در وی مڑ غے نیہنہ

اَحَدٍ وَّالرَّسُوْلُ يَدْعُوْكُمْ فِىْٓ اُخْرٰىكُمْ فَاَثَابَكُمْ غَمًّاۢ

تکیں تھا جد کہ رسولؐ تھارے پچھے تیں بلّا رہیا تھا فر اللہ نے تمناں غم غا بدلہ

بِغَمٍّ لِّكَيْلَا تَحْزَنُوْا عَلٰى مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَآ اَصَابَكُمْ ۗ وَاللّٰهُ

ماں غم دتو تانجے تم غمگین نہ ویں اُس چیز ور جہڑی تھارے ہتھوں نکل گئی تے نہ اُس مصیبت ور جہڑی تھارے اُپر آئی تے تم

خَبِيْرٌۢ بِمَا تَعْمَلُوْنَ ﴿۱۵۳﴾ ثُمَّ اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِّنْۢ بَعْدِ

جو کجھ وی کریں اللہ ناں اُس غی پوری خبر ہے (۱۱۱) فر اللہ نے اُس غم تیں بعد تھارے اُپر امنؔ

الْغَمِّ اَمَنَةً نُّعَاسًا يَّغْشٰى طَآئِفَةً مِّنْكُمْ ۙ وَطَآئِفَةٌ

نازل کیو جہڑو تھارا بچوں ایکنؔ جماعت ناں اپنی بُکل ماں لے رہیو تھو (۱۱۲) تے کجھ لوک ویہہ تھا جنھاں ناں

قَدْ اَهَمَّتْهُمْ اَنْفُسُهُمْ يَظُنُّوْنَ بِاللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ

اپنی ہی پئی وی تھی، ویہہ اللہ غا بارہ ماں ناحق جاہلیت غا

(۱۰۸) نبی پاک ﷺ نے جنگ توں پہلاں وعدو کیو تھو کہ جے کدے تم ڈٹیا رہیا تے ثابت قدم رہیا تاں فتح تھاری وہے غی اور ایمان آلاں نالؔ تے مدد غو یوہ عام وعدو اللہ تعالیٰ غی طرفوں وی ہر ویلے ہی ہے۔ اللہ تعالیٰ فرماوے جے اللہ نے جنگ غا شروع ماں ہی اپنوں وعدو پورو کر چھوڑیو تھو، تم اللہ غا حکم نالؔ کافراں ناں قتل کر رہیا تھا، پندراں تیں اپر کافراں غاں بڑاں بڑاں پہلواناں غو مدان ماں ستھاڑ لگو وو تھو تے کافر مدان چھوڑ غے نس رہیا تھا’’ ور جھیکڑ تم ہی کمزور پے گیا‘‘ یوہ اشارو انھاں تیر انداز صحابہ ؓ کرام در ہے جنھاں ناں رحمتِ عالم ﷺ نے نکّی ور بسا لیو تھو لیکن انھاں ماں تنازعو پے گیو تھو کجھ کہنؔ لگا جے ہنؔ ات رہنؔ غی کے لوڑ ہے؟ جنگ تے ختم ہوگئی، بس انھاں غا امیر حضرتِ عبداللہ بن جبیرؓ صرف دس بارہ سنگیاں نالؔ ات رہ گیا تھا باقی ساراں تیں حضور ﷺ غو حکم منن ماں غلطی ہوگئی تھی حالانکہ اس ویلے ایمان آلاں نے اپنی پسند غی چیز یعنی فتح دیکھ لئی تھی۔

(۱۰۹) یوہ اشارو وی انھاں نکّی آلاں در ہی ہے جہڑا غنیمت غی فکر ماں تھلے لتھا تھا حالانکہ مالِ غنیمت تے حلال مالؔ ہے ور رسولِ پاک ﷺ غا حکم ہوتاں اس غو خیال ہی کیوں آیو، اس غو مطلب ہی یوہ ہو یو کے تھارا کجھ سنگی دنیا لوڑیں تھا تے کجھ آخرت غا طلب گار تھا۔

(۱۱۰) فر اللہ نے تمناں انھاں غے اگے تیں ہٹا چھوڑیو‘ مطلب یوہ ہے جے پہلاں ویہہ نسیں تھا ہنؔ انھاں غے اگے تم نس پیا ور مقصد اس ماں وی تھارو امتحان ہی تھو جے اسا مشکل تے بے سرتی غا وقت ماں کونؔ ثابت قدم رہ سبحان اللہ! صحابہ ؓ کرام ور اللہ تعالیٰ غو کس قدر فضل و کرم تھو جے یاہ وقتی ہار وی انھاں واسطے کوئے غضبِ خداوندی نیہنہ تھو بلکہ اس ماں وی انھاں غی ایمانی طاقت غو امتحان ہی تھو فر فرمایو جے ہنؔ میں تم سب ناں بخش چھوڑیو ہنؔ کسے ناں انگلی چکنؔ غو موقعو نیہنہ رہیو کیونجے اللہ تعالیٰ موموناں ور مُچ ہی فضل کرن آلو ہے۔

(۱۱۱) یاہ اس ویلے غی گل ہے جس ویلے مسلماناں ور نکّی غے پچھے تیں حملو ہوگیو تھو تے مسلمان دو پاسا تیں گھیرا ماں آگیا تھا، اسو یلے اکثر لوکاں غا ہوش اُڈ گیا تھا کوئے مدینہ پاک در نس پیو تے کوئے اس نکّی در دوڑ پیو، بس اک ذات تھی رحمتِ عالم ﷺ جہڑا زخماں نالؔ چور چور ہو غے وی صرف دس بارہ صحابہ ؓ کرام ناں لے غے آپؐ پہاڑ بن غے کھلّا تھا، تے نکا اپر چڑ ہنؔ آلاں ناں بُلا رہیا تھا، الیَّ عباداللہ! انا رسول اللہ اللہ غیو بندیو اِیاں آؤ! ہوں اللہ غو رسول ہاں! ور پچھے مڑن غی سُرت کس ناں تھی، جھیکڑ حضرتِ کعب بن مالکؓ نے اچی اواز نالؔ آلا ماریا فر جت جت اواز پجے تھی لوک اس را مڑ مڑ غے گھٹھا ہو رہیا تھا جس را کگڑی غی کڑ انک ور اس غا بچہ اس کولے جمع ہو جیں، فر فرمایو تمناں یوہ غم اس غم غا بدلا ماں ملیو جہڑو تھاری وجہ تیں محبوب کبریا ﷺ ناں ہوو و تھو ور مقصد اس غو وی تھاری تربیت تھی، تمناں سبق دسنؤں تھو تانجے تم آئندہ کدے اپناں آقا غا حکم غے خلاف نہ کریں، فائدو:- غَمًّا بِغَمٍّ غی تفسیر کجھ بزرگاں نے غم اپر غم کی ہے یعنی اک اپنی ہار غو غم، دوجے سنگیاں غی شہادت غو غم رحمتِ عالم ﷺ غا زخمی ہون غو غم اور اپنی طرفوں غلطی ہون غو غم لفظاں ماں انھاں ساریاں تفسیراں غی گنجائش ہے صاحبِ جلالین نے دوئے تفسیر کی ہیں۔

(۱۱۲) صحابہ ؓ کرام تھک غے نستہ ہووا وا تھا اللہ پاک نے انھاں نیک بنداں ور جہڑا حضور ﷺ غی اواز ور مڑ غے گھٹھا ہوگیا تھا، چانؔ چک ہی ہنگلانؔ سٹ دتو تھو جس نالؔ دلاں غو گھیرا تے اڈ ہی گیو و جود وی تازہ تے سجرا ہوگیا، صحابہ ؓ کرام فرماویں ہم ناں اتنوں سخت ہنگلانؔ آیو تھو کہ کئیں کئیں واری تلوار مھاراں ہتھاں بچوں چھٹ غے زمین ور جا پے تھی (ابن کثیر و بخاری شریف)

ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ ۖ يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ

خیال بنا رہیا تھا ، ویہہ کہہ رہیا تھا کیوں اِس معاملہ ماں ہمنّاں وی کجھ

مِنْ شَيْءٍ ۗ قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ ۗ يُخْفُونَ فِي

اختیار ہے (اے نبیؐ) تم فرمادیو: اختیار تے سارو اللہ تعالیٰ ہی غو ہے یہ دلاں ماں ویہہ گل

أَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ ۖ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ

چھپا رہیا تھا جھڑیں تھارے باندے نیہنہ کرتا ویہہ کیہنہ کہ جیکدے اِس معاملہ ماں

لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هَاهُنَا ۗ قُلْ لَوْ كُنْتُمْ

ہمنّاں وی کجھ اختیار ہوتو، تاں ہم اِت قتل نہ کیا جاتا (اے نبیؐ) تم فرمادیو: جیکدے تم اپنّاں گھراں

فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَىٰ

ماں ہوتا تانوی جھاں ور قتل ہوݨوں لکھیو گیو تھو ویہہ ضرور اپݨی اپݨی قتل ہوݨ آلی

مَضَاجِعِهِمْ ۖ وَلِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ

جگہ نکل آتا تے (یوہ اس گلوں ہویو) تانجے جو کجھ تھاراں سیناں ماں ہے اللہ تعالیٰ اُس ناں ازمالئے

وَلِيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ ۗ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ

تے جو کجھ تھاراں دلاں ماں ہے اُس ناں چھٹ چھیر لئے تے اللہ تعالیٰ دل غاں بھیتاں ناں خوب

الصُّدُورِ ﴿١٥٤﴾ إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ

جاݨن آلو ہے (۱۱۳) بیشک جن لوکاں نے تھارا بچوں دواں جماعتاں غا ٹاکرے آنٹے تہاڑے

الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ

کنڈ پھیر لئی تھی یقیناً ویہہ شیطان نے انھاں غا کجھ کرتو تاں غی وجہ

بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا ۖ وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ ۗ إِنَّ

تیں تلکا چھوڑیا تھا تے یقیناً اللہ تعالیٰ نے ویہہ معاف کر چھوڑیا ہیں بلاشبہ

اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٥٥﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا

اللہ مُچ بخشݨ آلو بڑو تحمل آلو ہے (۱۱۴) اے ایمان آلیو: تم انھاں لوکاں ہاروں

(۱۱۳) یوہ سارو بیان ان ڈروکلݨ منافقاں غو ہے جھڑا مدینہ ماں بیٹھا بیٹھا ڈرناݨ مر رھیا تھا اللہ تعالیٰ فرماوے انھاں ناں تے بس اپݨی ہی پئی وی تھی جے مھاری جان کسے راں بچ جئے، ویہہ اللہ تعالیٰ غی ذات ور پُہر وسو کرتا جاہلاں ہاروں خدا غا بارہ ماں رنگ رنگ غا خیال کریں تھا جے اللہ تعالیٰ نے جس فتح تے مدد غو وعدو کیو تھو وہ کت گیو؟ یہ ایمان آلاں غا پھٹاں ور ہور ہورلون برور غے کیہنہ تھا کہ جے کدے مھاری گل منی جاتی تے جنگ مدینہ غے اندر رہ غے لڑی جاتی، مھاری گل غی وی کجھ قدر ہوتی ہم ناں وی کجھ اختیار ہوتو فر یوہ پھیڑو ویلو نہ دیکھݨوں پئتو، اک بندو وی شہید نہ وے آ، تے ہم جنگ جیت لیتا اللہ نے فرمایو: تم ناں کجھ وی اختیار نیہنہ، تھاری تدبیراں ناݨ خدا غی قضاء نیہنہ ٹلّ سکتی، جے کدے تھارے واسطے اُت موت لکھی وی وہے غی فر تم اپݨاں گھراں تیں لاچار ہو غے آپے اپݨی ''قتل گاہ'' ماں آجیں غا، فر رڑے مدان جنگ غی حکمت بیان فرمائی جے اس ناݨ کچا پکا باندے آجیں، منافقاں غی منافقت تے ایمان آلاں غو ایمان صاف ظاہر ہو جئے جسرا کہ منافقاں غا کنی ہوݨ ور ساراں ناں پتو لگ گیو جے یہ ترے سو ''کنی ہوݨ آلا ہیں'' تے جے کدے جنگ شہر غے اندر رہی ہوتی فر یوہ راز کس را باندے آتو: ﴿مَا قُتِلْنَا هٰهُنَا﴾ '' ہم اِت نہ ماریا جاتا '' یوہ منافقاں غو کہݨو تھو، ور ات ذری شُبو یوہ ہے جے منافق تے پہلاں ہی عبداللہ بن ابی غے ناݨ مدینہ مڑ گیا تھا. دراصل ویہہ ''ہم ہم'' کہہ غے اپݨاں رشتیدار انصاری صحابہ ناں ہمدردی دسیں تھا، جھڑا کہ احد ماں شہید ہو گیا تھا یعنی انھاں غو ماریو جاݨوں مھارو ہی ماریو جاݨوں ہے، اس را انھاں ناں زیادہ ہمدردی دسیں تھا تے یوہ وی ممکن ہے جے کجھ منافق پھیڑی نیت ناݨ شریک ہو یا ویں جس را حضرتِ زبیر رضی اللہ عنہ فرمایویں: جے احد ماں اُسختی تے پریشانی غا عالم ماں ہم ناں تے اݨھوں ہنگلاݨ آرھیو تھو جے مھاری ٹھوڈی چھاتی ناݨ لگ رہئی تھی ور اسے حال ماں میں مُعتب بن قشیر (منافق) ناں یاہ کہتاں سݨیوں کہ جے مھاری گل ذری وی منی جاتی تاں اج ات قتل نہ ہوتا واللہ اعلم (ابنِ کثیر)

(۱۱۴) اشارو انھاں ہی تیر اندازں ''ٹیکری آلاں'' صحابہ در ہے، انھاں غی تسلی کی جا رہئی ہے جے انھاں کولوں یاہ غلطی شیطان نے کروائی ہے، اور یوہ موقعو شیطان ناں انھاں غی اک ہور غلطی غی وجہ تیں مل گیو تھو، واہ غلطی کے تھی؟ ابوحیان غرناطیؒ فرمانویں ﴿حُبّهم الغنيمة﴾ یعنی غنیمت غی محبت تے علامہ رازی نے وی یوہی لکھیو ہے تے علامہ زمحشریؒ نے ات اک ہور نکتو بیان کیو ہے کہ اس توں یوہ پتو لگو ہے جے جسرا ایکݨ نیکی غی برکت ناݨ ہور ہور نیکی کرن غی توفیق ہو جئے اسے را اک گناہ غی نحوست ہور گناہاں غی سبب وی بݨ جے، آیت غا آخر ماں اک واری فر انھاں غی معافی غو اعلان ہو رھیو ہے حالانکہ کجھ پچھے وی بخشش غو صاف اعلان ہو گیو تھو دراصل اللہ اپݨاں ان نیک بنداں ناں ہور ہور تسلی دیݨی چاہوے۔

كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا

نہ ہوجائیو جنھاں نے کفر کیّو تے ویہہ اپنّاں مسلمان پہائیاں غا بارہ ماں کیہنہ - جسویلے ویہہ زمین

فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُزًّى لَّوْ كَانُوا عِنْدَنَا

ماں سفر کریں یا جہاد کریں - کہ جیکدے یہ مھارے کوٹے رہتا تاں

مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا ۚ لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَٰلِكَ

نہ مرتا تے نہ قتل کیّا جاتا تانجے اللہ تعالیٰ اس خیال ناں انھاں غا دلاں ماں

حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ ۗ وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ ۗ وَاللَّهُ

افسوس کرن غو ذریعو بنّا دئے ! حالانکہ اللہ ہی زندگی وی دئے تے وہ ہی موت وی دئے تے تم جو کجھ وی

بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ۝١٥٦ وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ

کریں اللہ اُس ناں دیکھ رہیو ہے (۱۱۵) تے جیکدے تم اللہ غا رستہ ماں قتل کر دتا

اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِّمَّا

جیں یا آپے مر جئیں تے اللہ غی رحمت اس تیں مُچ سرس ہے جو کجھ یہ

يَجْمَعُونَ ۝١٥٧ وَلَئِنْ مُّتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ لَإِلَى اللَّهِ

جوڑ رہیا ہیں ؛ تے تم لوک آپ مر جئیں یا تم قتل کیا جئیں اوڑک تے تم اللہ تعالیٰ کوٹے ہی

تُحْشَرُونَ ۝١٥٨ فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ ۖ

گہٹھا کیا جیں غا (۱۱۶) تے یوہ اللہ تعالیٰ ہی غو فضل ہے کہ (اے نبیؐ) تم انھاں واسطے نرم ہیں

وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ ۖ

تے جیکدے تم اُکڑی طبیعت اور سخت دل آلا ہوتا تاں یہ سارا تھارا کولوں کھِنڈ جاتا

فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي

بس تم انھاں ناں معاف کر دیو تے انھاں واسطے بخشش منگو تے انھاں کولوں معاملات ماں مشورو

الْأَمْرِ ۖ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ

لیتا رُہو ! فر جسویلے تم پکو ارادو کر لیں تاں اللہ تعالیٰ ور پُہر وسو کر لیو ! بیشک اللہ تعالیٰ توکل

(۱۱۵) اللہ تعالیٰ ایمان آلاں اپنّاں نیک بنداں ناں ہدایت دیئے جے تم کافراں (منافقاں) جیّا خیال نہ رکھیو تے انھاں جسیں گل نہ کریو، جس را مدینہ غا منافق اپنّاں رشتیداراں تے جانکاراں غا بارہ ماں - جھڑا احد غی جنگ ماں شہید ہوگیا تھا - یاہ گل کیہنہ تھا کہ جے کدے انھاں نے مھاری گک منّی ہوتی، مھاری تدبیراں ور عمل کیو ہوتو تے اتے مدینہ ماں ہی رھیا ہوتا فر کد شہید ویں تھا تے کد ماریا جیں تھا. اللہ نے جواب دتو موت اور زندگی تے اللہ تعالیٰ ہی غا ہتھ ماں ہے جد وہ بچانّوں چاہوے تاں کوئے مار نیہنہ سکتو تے جد اس غا حکم ناں موت غو ویلو آ جے فر بچانّ آلو وی کوئے نیہنہ ہوسکتو، جے کدے تدبیراں، چالاکیاں ناں لوک بچ جایا کرتا فر مرتو ہی کونّ ! یہ بس ان بزدلاں غا روڑیا ہیں جنھاں ناں انھاں غو دل ہور ہور کڑ ہتورہ **فائدو:** - اس آیت توں علامہ رازیؒ نے یوہ مسئلو وی کڈیو ہے جے زبانی اسلام غا دعواں ناں تے اپنّاں آپ ناں مسلمان کہنّ ناں کجھ نیہنہ ہوتو، دیکھ لیو منافق زبانی اسلام غو دعوو تے کریں تھا ور دلوں اسلام غا مخالف تھا فر اللہ نے انھاں ناں سدّو کافر ہی کہیو ہے (تفسیر کبیر) اج غا بزدل، ڈروکل وی اس آیت ماں اپنّاں واسطے حکم دیکھ سکیں جھڑا اکثر اپنّی رائے واسطے کیہنہ کہ ”کدے اس را کیو ہوتو تاں جان بچ جاتی“۔

(۱۱۶) یعنی جے کدے چارے قضاء منافقاں غی گل من ہی لی جئے تاں وی تے اوڑک اک تہاڑے مرنوں ہی ہے تے جانّوں وی اللہ تعالیٰ کوٹے ہی ہے فر اس بزدلی غی زندگی غو کے فائدو ! تے جے اللہ تعالیٰ غا رستہ ماں نکل غے اس غا دین پچھے شہادت نصیب ہوگئی یا اس راہ ماں آپے ہی موت آگئی بہر حال فر اللہ تعالیٰ غی بارگاہ توں اس ور جھڑی مغفرت تے رحمت نصیب وہے غی واہ تے اس جینّ تیں کروڑاں درجا سرس ہے۔ بلکہ اس موت ناں موت کہہ ہی کون ؟ واہ تے ”سدا بہار زندگی ہے“ جس ور یاہ دنیا وی نخاندی زندگی لکھ واری کمائی جا سکے؛ رانا فضلؒ فرمانویں :

اک پلّ سال ہزار برو بر جیئے غیرت مند؛؛ رحمتِ عالم ﷺ فرمانویں :

جنت ماں پج غے ات غیں نعمت دیکھ غے دنیا غو کوئے انسان مُڑ دنیا ماں آنّ غی تاھنگ نیہنہ کرسے ور شہید ناں ساریں نعمت دے غے اللہ تعالیٰ فرماوے غو: کجھ ہور لوڑے؟ وہ عرض کرے غو ات میرا وہم خیال تیں وی متی نعمت ہیں ہنّ ہوں ہور کے منگ سکوں ور باری تعالیٰ غا گہڑی گہڑی پچھنّ ور وہ تاھنگ کرے غو جے مناں اک واری فر دنیا ماں پہیج دتو جئے، جت شہادت غی لذت اک واری فر نصیب وہے (مسند احمد ملخصاً، مسلم)

حشر میں بھی اسی سے ہے ملنے کی دعا میری۔ نگاہ تیر جسکی بن گئی قضاء میری۔

(۱۱۷) سبحان اللہ! مدانِ جنگ ماں نکی نکی پُہل تے غلطی ہو جانٛ ور سپاہیاں غو ''کورٹ مارشل'' ہونٛوں، فوجیاناں ڈاھڈی توں ڈاھڈی سزا دینٛی یاہ دنیا غی مُچ پرانٛی ریت رہئی ہے ور اسلام غی یاہ تعلیم وی دیکھو جت اخلاق غا سخناسُکا درس نیہنہ دتا جاتا بلکہ انسانیت غا اندر غا روگ تُھو غے اس ناں اُچا اخلاق ور چلنٛ غی جاچ تے چج وی دسیو جئے رحمتِ عالم ﷺ غا مُچ نرم دل ہونٛ ناں اللہ تعالیٰ غو بہت بڑو فضل بیان کیو جا رھیو ہے، عرب غا لڑاکو لوکاں غو پرانی جہالت ناں چھوڑ غے اسلام غی چھاں ماں آ جانٛوں اسے نرم دلی غو نتیجو تھو، فرمایو چارے قضاء جے کدے آپ گوڑی طبیعت آلاٛ تے سخت دل آلاٛ ہوتا فر یہ لوک کد حضرت غے چفیری اس را گھٹا ہو جاتا جنگِ احد ماں نکی آلاٛ جھاں صحابیاں تیں غلطی ہو گئی تھی پہلاں اللہ نے انھاں واسطے اپنٛی طرفوں معافی غو اعلان کیو، ہنٛ رحمتِ عالم ﷺ غی نرم دلی غیں صفت کر کر غے آپ ناں معاف کر دین واسطے فرمایو جا رہیو ہے ناٛل ہی انھاں غی دل جوئی واسطے ارشاد فرمایو جے تم انھاں واسطے میرے کولٛوں وی بخشش منگو۔ خیر ہنٛ اللہ نے وی معاف فرما چھوڑیو تے حضور ﷺ نے وی معافی دے دتی ور انھاں غا دلاں غی شرمساری کس را دور وہے فرمایو تم انھاں ناں پہلاں ہاروں مشورہ ماں وی شامل کرو فر مشورہ تیں بعد جس گل ور تھاری رائے پکی ہو جئے اس واسطے صرف اللہ تعالیٰ ہی غی ذات ور پُہر وسو کر لیو نہ تے ساتھیا غی ہشیاری تے عقل مندی ور تے نہ دنیا غی بے دین جمہوریت ہاروں ووٹاں (رائے) غی کثرت ور۔!

(۱۱۸) یعنی ایمان آلاٛں ناں پُہر وسو بس اللہ تعالیٰ غی ذات ور ہی کرنٛوں چاہیئے! جے اک اللہ غی ذات ور بساہ کر غے اس غی رضا واسطے، اس غا دین غی اچائی واسطے تے رحمتِ عالم ﷺ غی پوری اطاعت کر غے جنگ کریں غا تاں وہ مدد کرے غو تے جس غی وہ مدد کرے فر اس ور غالب کونٛ آ سکے! تے جیکر نظر اس غی ذات ور نہ وہے، اس غا حبیب ﷺ غی اطاعت ماں کمی رہ جئے تے فر وہ اپنٛی مدد ہٹا لئے تاں دنیا جہان ماں ایمان آلاٛں غو مدد گار کون ہو سکے! تے اس توں باہج کونٛ انھاں ناں فتح دے سکے! یہ دوئے نقشا مسلماناں نے اپنٛی اکھاں ناٛل آپ تک لیا تھا پہلی حالت غو نظارو بدر غا مدان ماں ہوؤ جد ۳۱۳ صحابہ ناں صرف اللہ غی مدد ناٛل فتح عظیم نصیب ہوئی تھی تے فر احد غا مدان ماں رحمتِ عالم ﷺ غی اطاعت ماں پُہل ہو جانٛ ور دوجی حالت غو وی نظارو کر لیو جد جتی وی جنگ ہارنی پے گئی تھی

(۱۱۹) ات وی انھاں ٹیکری آلاٛں صحابیاں در اشارو ہے، جے تم کیوں مالِ غنیمت در دوڑ پیا تھا، تم نے کے سوچیو تھو اللہ غا حبیب ﷺ مالِ غنیمت ماں نعوذ باللہ خیانت کر چھوڑیں غا! تے تھارو حصو گھٹ ہو جئے غو! یوہ کسرا ہو سکے! جد کہ غنیمت ماں خیانت تے اتنوں بڑو گناہ ہے کہ اسو شخص خدا غا غضب ناں بلاوا دیئے فر واہ مبارک ہستی جھاں غی زندگی غو مقصد ہی انسانیت ناں عدل انصاف سکھانٛوں وہے انھاں غا بارہ ماں یاہ گل سوچی وی کسرا جا سکے!۔ **نوٹ**: کجھ مفسراں نے آیت غو اک ہور شانِ نزول بیان کیو ہے جے جنگ ماں کائے چھپری غنیمت غا مانٛ بچوں گم گئی تھی اس ور کسے غا منہ تیں یاہ گل نکل گئی تھی جے ہو سکے واہ رحمتِ عالم ﷺ نے مالِ غنیمت ماں شامل ہی نہ کی وہے تے اپنٛے واسطے رکھلی وہے، اس آیت ماں اسے خیال ور درڈیو گیو ہے۔ واللہ اعلم۔

(۱۲۰) یعنی اللہ تعالیٰ غی رضا غا طلبگار تے مالِ غنیمت ماں خیانت کرنٛ آلاٛ ہوسی لوک اک درجہ ماں نیہنہ شمار ہو سکتا یہ تے کئی کئی درجاں غا لوک ہیں یہ کد اک جگہ ہو سکیں! ویہہ گنٛاں غا بسنیکی تے یہ خیانت کرن آلاٛ پاتاٛل توں وی نندہ فراسا لوک نبوت غا اچا مقام توڑی کد پج سکیں!۔

(۱۲۱) یوں تے رحمتِ عالم ﷺ غی سچی ذات ساری کائنات واسطے ہی اللہ تعالیٰ غو مُچ بڑو تحفو ہے ور ایمان آلاٛں واسطے تے یاہ اک خاص عظیم نعمت تے اللہ غو خاص احسان ہے، فر یوہ اس غو

الْمُتَوَكِّلِيْنَ ﴿۱۵۹﴾ اِنْ يَّنْصُرْكُمُ اللّٰهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَاِنْ

کرن آلاٛں ناں پسند کرے (۱۱۷) جے اللہ تھاری مدد کرے تاں کوئے وی تھارے اُپر غالب نیہنہ ہو سکتو تے جیکدے

يَّخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِيْ يَنْصُرُكُمْ مِّنْ بَعْدِهٖ

وہ تھاری مدد نہ کرے فر وہ کہڑو ہے جہڑو اِس تیں بعد تھاری مدد کر سکے

وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُوْنَ ﴿۱۶۰﴾ وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ

اور ایمان آلاٛں ناں اللہ ور ہی پُہر وسو کرنوں چاہیئے (۱۱۸) تے کسے نبی واسطے یوہ ممکن نیہنہ

اَنْ يَّغُلَّ وَمَنْ يَّغْلُلْ يَاْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ

جے وہ خیانت کرے تے جہڑو خیانت کرے غو وہ قیامت آلٛے تہاڑے خیانت کی وی چیز ناں حاضر کرے غو

ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُوْنَ ﴿۱۶۱﴾

فر ہر نفس ناں اُس غا کیّا غو پورو پورو بدلو دیدتو جئے غو تے انھاں ور ظلم نیہنہ کیّو جاسیں؛

اَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللّٰهِ كَمَنْۢ بَآءَ بِسَخَطٍ مِّنَ اللّٰهِ

تے کیوں! جہڑو آدمی اللہ غی رضا ور چلتو وہے وہ اُس آدمی ہاروں کس را ہو سکے جہڑو خدا غا قہر غو مستحق وہے

وَمَاْوٰىهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيْرُ ﴿۱۶۲﴾ هُمْ دَرَجٰتٌ عِنْدَ

تے اُس غو ٹھکانوں جہنم وہے تے واہ کتنی ہی پہیڑی جگہ ہے (۱۱۹) ویہہ اللہ کولٛے بکھرا بکھرا درجاں

اللّٰهِ وَاللّٰهُ بَصِيْرٌۢ بِمَا يَعْمَلُوْنَ ﴿۱۶۳﴾ لَقَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَى

ماں ہیں تے ویہہ جو کجھ وی کریں اللہ اُس ناں خوب دیکھ رہیو ہے (۱۲۰) مسلماناں ور اللہ نے بڑو احسان

الْمُؤْمِنِيْنَ اِذْ بَعَثَ فِيْهِمْ رَسُوْلًا مِّنْ اَنْفُسِهِمْ

کیّو ہے جد کہ اُس نے انھاں بچوں ہی اک رسول انھاں ماں چلاٛیا

يَتْلُوْا عَلَيْهِمْ اٰيٰتِهٖ وَيُزَكِّيْهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتٰبَ

جہڑا انھاں ناں اُس غیں آیت پڑھ غے سناویں تے انھاں ناں پاک کریں اور ویہہ انھاں ناں کتاب تے

النصف

وَالْحِكْمَةَ وَاِنْ كَانُوْا مِنْ قَبْلُ لَفِيْ ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ ﴿۱۶۴﴾

حکمت غی تعلیم دیں حالانکہ پہلاں یہ لوک کھلی گمراہی ماں تھا (۱۲۱)

أَوَلَمَّآ أَصَابَتْكُم مُّصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُم مِّثْلَيْهَا

تے کیوں! جد (اُحد ماں) تھارے اُپر کجھ مصیبت آئی - حالانکہ (پہلاں بدر ماں) تھارے ہتھوں انھاں ور اس تیں دونی

قُلْتُمْ أَنَّىٰ هَٰذَا ۖ قُلْ هُوَ مِنْ عِندِ أَنفُسِكُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ

مصیبت آئی تھی - (تے) تم کہنْ لگ پیا یاہ کتوں آئی! (اے نبیؐ) تم فرمادیو: یاہ تھاری ہی وجہ تیں آئی ہے بیشک اللہ

عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٦٥﴾ وَمَآ أَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى

ہر چیز ور قدرت رکھنْ آلو ہے؛ تے دُواں جماعتاں غا ٹاکرا آنْے تہاڑے تھارا اُپر جھڑی

الْجَمْعَانِ فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٦٦﴾ وَلِيَعْلَمَ

مصیبت وی آئی واہ اللہ غا حکم نالْ ہی آئی تے تانجے اللہ مومناں ناں باندے کردئے؛ اور اِس واسطے کہ

الَّذِينَ نَافَقُوا ۚ وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ

تانجے وہ منافقاں ناں وی باندے کردئے (۱۲۲) تے انھاں (منافقاں) ناں کہیو جئے کہ آؤ اللہ غا رستہ ماں

اللَّهِ أَوِ ادْفَعُوا ۖ قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَّاتَّبَعْنَاكُمْ ۗ هُمْ

جہاد کرو یا دشمناں غو حملو ہی روکو! ویہہ کیہنہ کہ جے ہم ناں لڑائی غو پتو ہوتو تاں ہم ضرور تھارے نالْ چلتا، اُس

لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ ۚ يَقُولُونَ

تہاڑے ویہہ ایمان تیں زیادہ کفر غے نیڑے تھا ویہہ اپنْاں منہ تیں واہ گل

بِأَفْوَاهِهِم مَّا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ ۗ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا

کیہنہ تھا جھڑی انھاں غا دل ماں نیہنہ تھی تے ویہہ جو کجھ چھپانویں اللہ تعالیٰ

يَكْتُمُونَ ﴿١٦٧﴾ الَّذِينَ قَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ

اُس ناں خوب جانْے (۱۲۳) یہ ویہہ لوک ہیں جھڑا اپنْاں پہائیاں غا بارہ ماں کیہنہ - حالانکہ یہ آپ بیٹھا رہیا -

أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا ۗ قُلْ فَادْرَءُوا عَنْ أَنفُسِكُمُ الْمَوْتَ

کہ جیکدے ویہہ مھاری سنتا تاں نہ ماریا جاتا؛ تم انھاں ناں فرمادیو: اچھا! تم اپنْاں آپ وروں موت ناں دور کردسو

إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٦٨﴾ وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا

جیکدے تم سچا ہیں (۱۲۴) تے جھڑا لوک اللہ غا رستہ ماں ماریا گیا تم انھاں ناں

ہور فضل ہے جے اس نے نبیاں غا سردار، خاتم الانبیا ﷺ انساناں غی جنس بچوں پیدا فرمایا، تانجے انسان سیّدِ عالم ﷺ غے کونْے بیں غے انوار و برکات حاصل کرسکیں، آپؐ غی پاک تے سُچی سیرت تک غے اپنْی زندگی واسطے لوء حاصل کرسکیں، چارے قضاء جے کدے سیدِ عالم ﷺ فرشتا ہوتا یا جناں غی مخلوق توں ہوتا فر یاہ گل کد ممکن ہوسکے تھی!! علامہ قرطبیؒ اس غی تفسیر کرتاں فرمانویں: (**ومعنیٰ من انفسهم انه واحد منهم وبشر منهم**) اگے آپؐ غیں ویہہ ہی چار صفت بیان فرمائیں ہیں جھڑیں اس توں پہلاں سورہ بقرہ ماں دو جگہ گذر گئیں ہیں یعنی (الف) اللہ غی کتاب پڑھ غے سنْائی (ب) دلاں ناں مانجھ غے ہر ایکن برائی تیں صاف سُچو کرنْوں (ج) اللہ غی کتاب غو صحیح مطلب دسنْوں (د) تے دین غا ڈونگا راز سمجھاناں، آخر ماں رحمتِ عالم ﷺ توں پہلاں غیں ویہہ انھیریں یاد کروائیں جھاں ماں ساری انسانیت پہمل پہوسا کھا رہئی تھی فر رحمتِ عالم ﷺ غی برکت نالْ اللہ نے کسرا عرب غاں سداں ساداں لوکاں ناں ساری دنیا غو استاذ بنْا چھوڑیو۔

(۱۲۲) احد غا جنگ ماں ایمان آلاں ور جھڑیں وی پریشانیں آئیں اُن ور تعجب تے حیرانگی ساراں ناں تھی، رہ رہ غے ہر ایکنْ غا دل ماں یاہ گل آوے تھی جے رحمتِ عالم ﷺ جد مھارے بشکار موجود تھا فر ہم ناں ہار غو منہ تکنْوں ہی کیوں پیو!! ات اس غا ترے جواب دتا گیا ہیں کہ پہلی گل تے یاہ ہے جے ستر آدمیاں غا شہید ہونْ ور حیرانگی غی کائے گل نیہنہ کیونجے اس توں دونْی مصیبت تے پرسال ہی تم نْے انھاں ناں بدر غا مدان ماں دتی تھی جدا انھاں غا ستر بندا قتل تے ستر گرفتار ہوگیا تھا تے دوجی گل یاہ وی ہے کہ اج یاہ مصیبت وی تھاری اپنْی کھٹی ہے کیونجے ایمان آلاں غی مدد غو وعدو تے اللہ غا حبیب ﷺ غی پوری پوری اطاعت ماں ہے، تے تیجی گل یاہ ہے جے چھٹ گھڑی غی اس ہار ماں وی اللہ غیں بڑیں حکمت موجود ہیں اسے نالْ تے ایمان آلاں غی سچی وفاداری تے جانثاری غو امتحان وہے انھاں غو صاف سُچّو ایمان مصیبتاں غی پھٹھی ماں لشک غے باندے آوے تے منافقاں غی منافقت وی اسے نالْ ساراں غے سامنْے بے پڑدہ ہوجانْ ور مجبور ہوجئے۔

(۱۲۳) یاہ اس ویلْے غی گل ہے جس ویلْے عبداللہ بن ابی جنگ توں پہلاں ہی کنی ہور ہیو تھو، اس ویلْے کجھ صحابہء کرام نے انھاں ناں سمجھایو کہ جیکر تم سچا مومن ہیں فر تے آؤ اللہ غا رستہ ماں جہاد کرو، ورنہ قومی، وطنی غیرت ور ہی مھارے سنگ رہو تانجے دشمن ناں مھاری تعداد متی سہی لگے، اس ور ویہہ کہنْ لگا جے کدے کائے ٹھگ غی لڑائی ہوتی فر تے ہم وی تھارے نالْ ہوتا ورات تے ہُٹ مُٹ اپنْاں آپ ناں تباہ کرن آلی گل ہے اللہ نے فرمایو: یہ دلوں تے پہلاں ہی کافر تھا اس تہاڑے باندے وی اسلام توں زیادہ کفر ہی غے نیڑے تھا، فر جو کجھ بہانا شانا کریں تھا ویہہ وی زبانوں زبانی ہی کریں تھا ورنہ دلاں ماں تے مسلماناں غی تباہی ہی غی تاہنگ ہے. خیر یہ جو کجھ وی کریں اللہ تیں انھاں غو کوئے پہیت چھپیو و نیہنہ ہے۔

(۱۲۴) یاہ وی ان منافقاں ہی غی گل ہے جھڑا اڈرو کل آپ تے گھراں ماں بیں رہیا تھا، اپنْی برادری غا انصاری پہائیاں ناں وی یاہی صلاح دیں تھا، اللہ تعالیٰ فرماوے: تم دوجاں ناں کے سبق دسیں غا جیکر سچا ہیں ناں تم اپنْوں آپ ہی موت تیں بچا دسو، جہاد تیں پچھے رہنْوں جے کدے زنداں رہنْ غی ضمانت ہے تاں فر دیکھاں تم کجھر توڑی موت تیں بچ سکیں غا!۔

فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا ۚ بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴿١٦٩﴾

مواوا بالکل نہ سمجھو بلکہ ویہہ تے زندہ ہیں اپنّاں رب کوتے انھاں ناں رزق دتو جارہیو ہے

فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ

ویہہ اُس چیز ورخوش ہیں جوکجھ انھاں ناں اللہ نے اپنّاں فضل ناں دتو ہے تے ویہہ ان لوکاں غا بارہ

بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ

ماں خوشی منا رہیا ہیں جھڑا اجوں انھاں ناں نیہنہ ملّیا جھڑا انھاں تیں پچھے ہیں جے انھاناں وی (آخرت ماں) نہ کوئے

عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٧٠﴾ يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ

ڈر وہے غو تے نہ ویہہ غمگین ویں غا ؛ ویہہ خوش ہو رہیا ہیں اللہ تعالیٰ غی

مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ

نعمت تے فضل ور اور اِس گل ور جے اللہ تعالیٰ موموناں غو اجر

الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٧١﴾ الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ

ضائعاں نیہنہ کرتو (۱۲۵) جھاں لوکاں نے اللہ تعالیٰ تے رسولؐ غو کہنوں من لیّو اِس توں

بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ ۚ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ

بعد کہ انھاں ناں پھٹ لگا وا تھا انھاں بچوں جھڑا نیک تے پرہیزگار

وَاتَّقَوْا أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٢﴾ الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ

ہیں انھاں واسطے بہت بڑو اجر ہے ؛ ویہہ لوک جھاں ناں لوکاں نے کہیو

إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ

جے تھارے خلاف لوکاں نے بہت کجھ گھٹھو کرلیو ہے لہٰذا تم انھاں تیں ڈرو-فر (اس نال) انھاں غو ایمان

إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ﴿١٧٣﴾ فَانْقَلَبُوا

ہور بدھ گیو تے ویہہ کہن لگا جے ہمنّاں اللہ ہی سُدّ وہے تے وہ کتنوں ہی چنگو کارساز ہے: تے ویہہ لوک اللہ غو

بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ

انعام تے فضل لے غے مڑیا ؛ (اور) انھاں ناں کائے پھیڑی گل پیش نیہنہ آئی

(۱۲۵) یعنی جہاد تیں پچھے رہن ناں موت توں کون بچ سکے! ہاں! اس سوچ ور بزدل آدمی شہادت غا اچا رتبہ تیں ضرور محروم ہو جئے، جسناں موت کہنوں ہی جرم ہے، گھر ماں وی یاہ موت اپنّاں وقت ور ضرور آوے، ور جے یاہ اللہ غا رستہ ماں، جہاد غا مدان ماں نصیب ہو جئے تاں اسے غو ناں شہادت ہے جھڑی موت نیہنہ بلکہ سدابہار زندگی ہے، اک اسی زندگی ہے جس توں بعد کدے موت نیہنہ، شہید مرے کد ہے! اس غی سچی رت غا ٹُوپہ توپہ نال خدا کتناں ہی مڑداں ناں زندگی نصیب کر دیئے، وہ اپنّاں مالک کوتے زندورہ، سرور عالمﷺ فرمانویں شہید غی روح ساوا رنگ غا پکھیرواں غا پوٹاں ماں باہ دتی جئے فر ویہہ جنت غی سیر کرتا پھریں (مسلم شریف) تے ویہہ اللہ غیں نعمتاں ناں اور شہادت غا رتبہ ناں یاد کرکرغے خوش ویں کہ دنیاماں شہادت ور جھڑی جھڑی نعمت غو وعدو تھو ویہہ ساریں ہم ناں تھا گئیں ہیں تے جد ویہہ اپنّاں پہائیاں غا بارہ ماں سوچیں جھاں ناں جہاد کرتا دنیا ماں چھوڑ آیا تھا فر ہور خوش ویں جے انھاں ناں وی یہ نعمت نصیب ویں غیں، خاتم الانبیاﷺ نے فرمایو: احد غا شہیداں نے یاہ تاہنگ کی تھی کہ جے کدے کوئے مھاری اس عیش ارام آلی زندگی غی خبر دنیاماں مھاراں پہائیاں ناں کر دیتو، اللہ نے فرمایو انھاں ناں ہوں تھاری طرفوں پتو دیوں غو اسے ور یہ آیت نازل ہوئیں (مسند احمد، ابوداؤد) ور میری جان! یاہ گل تے نت ہی یاد رکھیو جے یہ ساریں فضیلت تے صفت بس اللہ غا رستہ ماں اللہ غی رضا پچھے تے اللہ تعالیٰ غا دین غی سربلندی واسطے ہی جہاد کرن تے جان دین ور ہیں باقی قوم غا ناں ور، یا وطن پرستی غا بُت ور جان دینی یاہ اسلام توں پہلی جہالت غی تے جاہلیت غا دور غی سوچ تھی فر اسلام ناں وطنیت، قومیت، لسانیت وغیرہ غا بتاں ور جان دین غی تلقین کرن غی لوڑ ہی کے تھی! اس ور تے ساور عرب آپے مرر ہیو تھو ویہہ اپنی قوم غو ناں، اپنّاں خاندان غی عزت تے اپنّاں ملک غی غیرت اُچی کرن واسطے لہو غا ہاڑ چہاڑ چھوڑیں تھا، فر جے کدے اسلام وی انھاں ناں یوہی سبق پڑھا تو تاں یاہ کہڑی نویں گل تھی؟ نویں گل تے صرف اللہ غا دین پچھے جان دین غی تھی، اسلام نے تے بہادری غا تمغاں غی تاہنگ ماں یا انعام غی سوچ ماں جان دین آلاں ناں وی جاہلیت غا مڑدار کہیو ہے، فر شہادت غی سچی سوچ نال اس غو کے تعلق!؟۔

وَّاتَّبَعُوْا رِضْوَانَ اللّٰهِ ؕ وَاللّٰهُ ذُوْ فَضْلٍ عَظِيْمٍ (۱۷۴)

تے ویہہ اللہ تعالیٰ غی رضا ور چلیا تے اللہ بہت بڑا فضل آلو ہے

اِنَّمَا ذٰلِكُمُ الشَّيْطٰنُ يُخَوِّفُ اَوْلِيَآءَهٗ ۪ فَلَا تَخَافُوْهُمْ

یوہ تے شیطان ہی ہے جہڑو (تمناں) اپناں دوستاں تیں ڈراوے تے تم انھاں توں نہ ڈرو

وَخَافُوْنِ اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ (۱۷۵) وَلَا يَحْزُنْكَ الَّذِيْنَ

بلکہ تم میرے تیں ہی ڈرو! جیکر تم ایمان آلا ہیں (۱۲۶) تے (اے نبیؐ) تمناں ویہہ لوک غمگین نہ کر چھوڑیں

يُسَارِعُوْنَ فِى الْكُفْرِ ۚ اِنَّهُمْ لَنْ يَّضُرُّوا اللّٰهَ شَيْـًٔا ؕ

جہڑا کفر ماں تاولا ہی جاپویں ویہہ یقیناً اللہ تعالیٰ غو کجھ نیہنہ بگاڑ سکتا

يُرِيْدُ اللّٰهُ اَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حَظًّا فِى الْاٰخِرَةِ ۚ

اللہ تے یوہ چاہوے جے انھاں واسطے آخرت ماں کجھ حصو نہ رکھے

وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيْمٌ (۱۷۶) اِنَّ الَّذِيْنَ اشْتَرَوُا

تے انھاں واسطے بہت بڑو عذاب ہے؛ بیشک جنھاں لوکاں نے ایمان غے بدلے کفر

الْكُفْرَ بِالْاِيْمَانِ لَنْ يَّضُرُّوا اللّٰهَ شَيْـًٔا ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ

مُل لیّو ہے ویہہ اللہ تعالیٰ ناں ذری وی نقصان نیہنہ پہچا سکتا تے انھاں واسطے دُکھ دینؔ آلو

اَلِيْمٌ (۱۷۷) وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْۤا اَنَّمَا نُمْلِيْ لَهُمْ خَيْرٌ

عذاب ہے (۱۲۷) تے جن لوکاں نے کفر کیو ہے ویہہ یاہ نہ سمجھیں جے ہم انھاں ناں جہڑی ٹہلّ دے رہیا ہاں یاہ

لِّاَنْفُسِهِمْ ؕ اِنَّمَا نُمْلِيْ لَهُمْ لِيَزْدَادُوْۤا اِثْمًا ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ

انھاں واسطے چنگی ہے ہم تے انھاں ناں بس اس گلوں ٹہلّ دے رہیا ہاں تانجے ویہہ گناہاں ماں ہور بدھ جیں تے

مُّهِيْنٌ (۱۷۸) مَا كَانَ اللّٰهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِيْنَ عَلٰى مَاۤ

انھاں جگو ذلیل کرن آلو عذاب ہے (۱۲۸) اللہ ایمان آلاں ناں اس حالت ور کدے نیہنہ چھوڑسیں

اَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتّٰى يَمِيْزَ الْخَبِيْثَ مِنَ الطَّيِّبِ ؕ وَمَا

جس ور اس ویلے تم ہیں ات توڑی کہ وہ ناپاک ناں پاک تیں کنی نہ کردئے تے

(۱۲۶) احد غی جنگ ماں نیس اک واسطے مشرکاں غی جیت ہوگئی تھی ور اللہ پاک نے انھاں غا دلاں ماں کجھ اجیئو ڈر پیدا کر چھوڑیو رتھو جے ویہہ مدان اسے را چھوڑ غے اپناں گھراں در مڑ گیا تھا، کجھ دراڈے جا غے قافلہ غا سردار ابوسفیان ناں - جہڑا بعد ماں مسلمان ہوگیا تھا - یاہ سوچ آئی جے بڑو پھیڑ ہویو ہم نیوں ہی مڑ آیا حالانکہ اس ویلے مسلمان نستہ ہووا وا تھا، اج ہم مدینہ ور حملو کر غے اس دیاناں ہمیشاں واسطے ہی بجھاں سکاں تھا اس سوچ ور اس نے فوجی کمانڈراں ناںؔ صلاح مشورو کر غے فر مدینہ پاک ور حملہ غی تیاری کر لئی، اِیاں رسولِ پاک ﷺ ناں وی وحی غے ذریعہ اس غی خبر ہوگئی حضور ﷺ نے اس جنگ تیں دوجے تہاڑے مدینہ ماں کافراں غو پچھو کرن واسطے اعلان کروا دتو تے ناںؔ ہی فرمایو جے مہارے ناںؔ بس ویہہ لوک چلیں غا جہڑا احد غی جنگ ماں شریک تھا، حالانکہ احد غا مجاہد زخماں ناںؔ چور چور تھا ور رحمتِ عالم ﷺ غی آواز ور اکدم ہی سارا کٹھا ہوگیا آپؐ نے انھاں ناں لے غے مدینہ تیں اٹھ میل دور حمرا الاسد ناں غا گراں توڑی انھاں غو پچھو کیو، اُواں ابوسفیان ناں حضور ﷺ غی تیاری تے پچھو کرن غو پتو لگو تے اس غی ہوش اڈ گئی دو دوسٹ مکہ در نس پیو ور جاتاں جاتاں بنی عبدالقیس غا ایکنؔ قافلہ ناں - جہڑو مدینہ در جا رہیو تھو۔ کجھ دے دوا غے یاہ چھوٹھی خبر مشہور کرن واسطے تیار کر لیو جے تم مسلماناں ناں ڈرانؔ واسطے کہیو جے ابوسفیان نے بہت بڑی فوج تیار کر لی ہے جس کوئے بڑا کاری کاری غا ہتھیار ہیں اس قافلہ نے یا چھوٹھی خبر صحابہء کرام توڑی پہچائی خاصکر انھاں غا اک بندہ ابونعیم نے خوب لونؔ مسالو لا لا غے سنائی ور صحابہء کرام یاہ سن غے ڈرتا کے! انھاں ماں ہور ایمانی جوش پیدا ہوگیو تے یاہ کہہ غے جنگ واسطے بردم ہوگیا جے ہم ناں تے ''اللہ غو فضل ہی سدو ہے'' فر یاہ جماعت حمراء الاسد توڑی پجی جت ترے تہاڑاں غو پڑا رہیو تے اتے ہی انھاں نے اک تجارتی قافلہ ناںؔ بپار کر غے خوب نفعو کمایو تے بجنؔ کسے پریشانی غے اللہ غو فضل لے غے مڑیا انھاں آیتاں ماں اسے واقعہ غو ذکر ہے۔ **فائدو**:- کجھ اک مفسراں نے آیتاں غو شان نزول اسے را غو اک دوجو واقعو بیان کیو ہے جہڑو احد تیں دوجے سال پیش آیو تھو جہڑو تاریخ ماں بدرِ صغرٰی یا غزوہ سویق غا ناں ور مشہور ہوو و تھو- واللہ اعلم

(۱۲۷) رحمتِ عالم ﷺ غا مہربان دل ماں اس گل غی ڈاہڈی ہٹک رہ تھی جے سارا لوک کسرا اللہ غو سچو دین قبول کر غے اپٹوں آپ جہنم تیں بچالیں، اس تاہنگ پچھے آپؐ نے رات تہاڑی اک کی وی تھی ور اس غے باوجود نافرمان بدقسمت لوک کفر، شرک تے منافقت ماں ہور وہور بدھتا ہی جا رہیا تھا، ان آیتاں ماں آپؐ ناں تسلی دتی گئی ہے جے تم دکھی نہ ہو، غم نہ کھاؤ! یہ اللہ تعالیٰ غا دین غو کجھ نیہنہ بغاڑ سکسیں، نقصان تے اپٹوں ہی کریں غا یہ نافرمانی ماں جتنی ترقی کریں غا اتنا ہی آخرت تیں محروم ہوتا جیں غا، ایمان توں محروم ہونؔ آلا یہ یہودی ویں یا عیسائی، مشرک ویں یا منافق ان غی ساریں تدبیر تے چالاکیں اللہ غا دین غو کجھ نیہنہ بغاڑ سکتیں اللہ غو دین تے ضرور غالب آوے غو۔

(۱۲۸) یعنی کافراں ناں جہڑی دنیا ماں ٹہلّ لبھ رہئی ہے تے انھاں ناں مال دولت، اولاد، حکومت سب کجھ مل رہیو ہے ویہہ کے سوچیں جے یوہ مہارے اپر اللہ غو فضل ہو رہیو ہے تے ہم اس غا مقبول بندا ہاں، نیہنہ! نیہنہ یاہ تے بس اللہ غی اک ازمائش ہے، تے اس ٹہلّ غو نتیجو یوہ ہے جے ہور وہور دل کھول غے تے رج غے گناہ کر رہیا ہیں اور اپناں آپ ناں بڑو عزت دار سمجھ رہیا ہیں حالانکہ اس چار تہاڑا غی عیش توں بعد تے انھاں واسطے ذلیل کرن آلو عذاب تیار ہو رہیو ہے، لہذا چار تہاڑا انھاں ناں رج غے پہڑ اس کڈ لینؔ دیو چھیکڑ اپناں اصل مقام ور پج جیں غا۔

كَانَ اللّٰهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَجْتَبِيْ

اللہ غی یاہ شان نیہنہ جے وہ تمنّا ں غیب تیں باخبر کر چھوڑے ور اللہ اپنّاں رسولاں بچوں

مِنْ رُّسُلِهٖ مَنْ يَّشَآءُ فَاٰمِنُوْا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وَاِنْ

جس ناں چاہوے چُنّ لئے تے تم اللہ تے اس غاں رسولاں ور ایمان لیاؤ ! تے جے

تُؤْمِنُوْا وَتَتَّقُوْا فَلَكُمْ اَجْرٌ عَظِيْمٌ (۱۷۹) وَلَا يَحْسَبَنَّ

تم ایمان لے آویں اور تم تقوو اختیار کرلیں تاں تھارے واسطے بہت بڑو اجر ہے (۱۲۹) تے جہڑا لوک اِس

الَّذِيْنَ يَبْخَلُوْنَ بِمَآ اٰتٰىهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ هُوَ

چیز ماں کنجوسی کریں جہڑی انھاں ناں اللہ نے اپنّاں فضل نالّ دتی ہے ویہہ کدے وی اِس (کنجوسی)

خَيْرًا لَّهُمْ ۭ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ ۭ سَيُطَوَّقُوْنَ مَا

ناں چنگی نہ سمجھیں بلکہ واہ انھاں واسطے مچ پہیڑی ہے، جس مالّ ماں ویہہ کنجوسی کریں وہ قیامت غے تہاڑے

بَخِلُوْا بِهٖ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ۭ وَلِلّٰهِ مِيْرَاثُ السَّمٰوٰتِ

انھاں غا گاٹا غو طوق بنّایو جئے غو تے اللہ ہی وارث ہے اسماناں غو وی

وَالْاَرْضِ ۭ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ خَبِيْرٌ (۱۸۰) لَقَدْ سَمِعَ اللّٰهُ

اور زمین غو تے تم جو کجھ کریں اللہ ناں اس غی پوری خبر ہے (۱۳۰) بیشک اللہ تعالیٰ نے انھاں

قَوْلَ الَّذِيْنَ قَالُوْٓا اِنَّ اللّٰهَ فَقِيْرٌ وَّنَحْنُ اَغْنِيَاۗءُ

لوکاں غی گل سنّ لئی ہے جھاں نے کہیو جے اللہ تعالیٰ غریب ہے تے ہم مالدار ہاں ،

سَنَكْتُبُ مَا قَالُوْا وَقَتْلَهُمُ الْاَنْۢبِيَاۗءَ بِغَيْرِ حَقٍّ

ہم انھاں غی اس گل ناں لکھ رکھاں غا تے انھاں غا نبیاں ناں انحق قتل کرن ناں وی !

وَّنَقُوْلُ ذُوْقُوْا عَذَابَ الْحَرِيْقِ (۱۸۱) ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ

تے ہم کانہہ غا جے (ہنّ) بلّتی اگ غا عذاب غو مزو چکھو (۱۳۱) یوہ انھاں کرتوتاں غو بدلو ہے جہڑا اتھاراں ہتھاں

اَيْدِيْكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيْدِ (۱۸۲)

نے اگے ٹوریا تھا اور اللہ تعالیٰ تے بنداں ور بالکل ظلم نیہنہ کرتو (۱۳۲)

(۱۲۹) یعنی جسر انا فرماناں ناں ٹہلّ دینّ غو مطلب بالکل یوہ نیہنہ ہوتو جے ویہہ اللہ غا محبوب بندا ہیں، اسے را مسلماناں ور مصیبت تے پریشانی غو آنوں وی یقیناً اس گل غی دِلیل نیہنہ ہوسکتو جے اللہ انھاں تیں ناراض ہوگیو بلکہ یہ مصیبت تے پریشانی اس وجہ تیں آویں کیونجے اللہ تعالیٰ موموناں، منافقاں، تے کچاں پکاں ناں رلّیا ملّیا نیہنہ رکھنّو چاہتو بلکہ وہ اوکھتاں غی پہٹھی ماں سٹ غے کھرا کھوٹا ناں کنی کنی کردیٹوں چاہوے، جہڑا سچا پکا مومن ویں، جھاں غا دل ماں اللہ غا عشق غو پہا مڑ پہنچیو وو وہے انھاں غی تے اوکھتاں غی اس کا نگ اگے اک ہی گل وہے، ع

ایسی کلفتوں پہ قربان ہزار رحمتیں ۔ ملامت می کنند خلقے کہ من بردار می رقصم ،

ور جھاں غا دل ایمان غی سچی لوء تیں سخناں ہوویں ویہہ کنڈ وچھتاں ہی واپسی غا راہ لوڑن لگ جیں؛ خیر! فرمانبردار چِنیاں ور کیوں چڑ ہیں؟ تے نافرماناں ور عیش ارام غیں بہار کیوں آویں؟ یہ سب اللہ غا راز تے غیب غی گل ہیں جہڑیں ہر ایکنّ ناں نیہنہ دسی جا سکتیں ، ہاں! اللہ اپنّا ں رسولاں بچوں جس ناں چاہوے وحی کر غے دس چھوڑے جس را اس جگہ اپنّاں حبیب ﷺ ناں اس راز تیں واقف کرا چھوڑیو تے حضرت غے مھاوے امت ناں وی اس راز غو پتو لگ گیو؛ فر ایمان آلاں ناں مخاطب کر غے فرماویو جے تھارو کم تے یوہی ہے جے چپ چپیتا ہو غے اللہ تعالیٰ تے اس غا حبیب ﷺ ور یمان لیاؤ فر تقوو وتے پرہیزگاری غو رستو اختیار کر غے اجرِ عظیم غا مسحق بن جاؤ!۔

(۱۳۰) کھرا کھوٹا غی تے کچا پکا غی جس را جہاد غا مدان ماں پرکھ وہے، اسے را اللہ غا رستہ ماں خرچ کرتے ویلے وی وہے، اُپلّی آیتاں ماں کھرا کھوٹا غی یاہ پشانّ جہاد غے ذریعہ بیان ہوئی تھی ہنّ خیرات غے ذریعہ بیان ہورہئی ہے، ور جس را منافق ناں جہاد تیں پچھے رہنّوں موت تیں نیہنہ بچا سکتو، اسے را بخیلی تے کنجوسی وی اس غے کجھ کم نیہنہ آتی یوہ مال تے چار تہاڑا اس کوٹے امانت ہے چھیکڑ تے سب کجھ اللہ تعالیٰ غو ہی رہ جئے غو، تے قیامت غے تہاڑے یوہ مالّ اس غا گاٹا غو لڑنّ بنّے غو رحمتِ عالم ﷺ فرمانویں بے زکوٰتو مالّ آخرت ماں مالک غا گاٹا ماں اک گنجو ناگ بنّ غے لڑک جئے غو تے اس غیں دوئے ہڑواٹھیں چھک چھک غے کہہ غو اَنَا مَالُکَ ہوں تیرو مالّ ہاں اَنَا کَنْزُکَ ہوں تیرو خزانوں ہاں (بخاری کتاب التفسیر)

(۱۳۱) جسو یلّے سورتِ بقرہ غی آیت ۲۴۵/ نازل ہوئی جے کوئے ہے جہڑو اللہ ناں قرض دیئے" یہودیاں نے اس ناں مخول بنّا لیو، ویہہ کہنّ لگا جے محمد ﴿ﷺ﴾ غو خدا تے غریب ہوگیو ہے لوکاں کولوں قرض منگتو پھر رہیو ہے حالانکہ انھاں ناں چنگی طرح پتو تھو جے آیت غو یوہ مطلب بالکل نیہنہ، مالّ تے اللہ تعالیٰ ہی غو دتو وو ہے بلکہ ہم آپ وی اُسے غا ہاں، فر یاہ تے اس غی شفقت اور مہربانی ہے جے وہ خیرات ناں وی قرض کہہ رہیو ہے، جے جس را قرض واپس دیٹوں بالکل یقینی بلکہ ضروری وہے اسے را خیرات غو ثواب وی ضرور لبھے غو ور یہودی چتے غے چھگّا لانویں ویں تھا اللہ نے فرمایو: انھاں غا یہ سارا کالا کرتوت خاصکر نبیاں ناں انحق قتل کرنوں انھاں غا اعمال نامہ ماں لکھیو جارہیو ہے، ویلو آنّ دیو پورو پورو نمیڑو ہو جئے غو، اج یہ ایمان آلاں غا کالجا ساڑن واسطے اس را چھگّا لانویں پہلکے یہ آپ اگ ماں سڑیں غا تے اُت ساری سڑت مٹھی ہو جئے غی ۔

(۱۳۲) یعنی عملاں ور نمیڑا ہیں جسیں کھٹیں اُسا انھاں غا پھل ور نہ اللہ تعالیٰ تے کسے ور ذری وی ظلم نیہنہ کرتو ۔

الَّذِيْنَ قَالُوْٓا اِنَّ اللّٰهَ عَهِدَ اِلَيْنَآ اَلَّا نُؤْمِنَ

جھڑا لوک یاہ گل کیہنہ جے اللہ تعالیٰ نے ہم ناں حکم دتو ہے کہ ہم کسے رسول

لِرَسُوْلٍ حَتّٰى يَاْتِيَنَا بِقُرْبَانٍ تَاْكُلُهُ النَّارُ ۭ قُلْ

ناں نہ مناں جچر توڑی کہ وہ مھارے سامنڑے اسی قربانی نہ پیش کرے جس ناں اگ کھا جئے (اے نبیؐ) تم فرمادیو!

قَدْ جَاۗءَكُمْ رُسُلٌ مِّنْ قَبْلِيْ بِالْبَيِّنٰتِ وَبِالَّذِيْ

جے یقیناً تھارے کوڑے میرے تیں پہلاں کئیں رسول صاف صاف نشائیں لے غے آیا تھا تے وہ معجزو وی

قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوْھُمْ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ ۝۱۸۳ فَاِنْ

جس غو مطالبو تم کریں فر تم نے ویہہ کیوں قتل کیا جیکر تم سچا ہیں (۱۳۳) تے (اے نبیؐ)

كَذَّبُوْكَ فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلٌ مِّنْ قَبْلِكَ جَاۗءُوْ

جے یہ تمناں چھوٹھا کہہ رہیا ہیں تے یقیناً تھارا تیں پہلاں بہت ساراں رسولاں ناں وی چھوٹھا کہیو گیو تھو جھڑا صاف

بِالْبَيِّنٰتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتٰبِ الْمُنِيْرِ ۝۱۸۴ كُلُّ نَفْسٍ ذَاۗىِٕقَةُ

نشائیں تے صحیفا اور روشن کتاب لے غے آیا تھا (۱۳۴) ہر اک جان آلی چیز نے موت غو مزو

الْمَوْتِ ۭ وَاِنَّمَا تُوَفَّوْنَ اُجُوْرَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ۭ فَمَنْ

چکھنوں ہے اور تمناں تھارو پورو پورو اجر تے قیامت آلے تہاڑے ہی دتو جئے غو اور جھڑو

زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَاُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ ۭ وَمَا

آدمی وی دوزخ تیں بچا لیو گیو اور جنت ماں داخل کر دتو گیو وہ تے کامیاب ہو گیو اور

الْحَيٰوةُ الدُّنْيَآ اِلَّا مَتَاعُ الْغُرُوْرِ ۝۱۸۵ لَتُبْلَوُنَّ فِيْٓ

دنیا غی زندگی تے بس تھوکھا غو سمان ہے (۱۳۵) (مسلمانوں!) تھارا مالّ تے تھاری

اَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ ۣ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِيْنَ اُوْتُوا

جان ماں ضرور تھاری ازمائش کی جئے غی تے تم انھاں لوکاں کولوں جنھاں ناں تھارے تیں پہلاں کتاب

الْكِتٰبَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِيْنَ اَشْرَكُوْٓا اَذًى كَثِيْرًا ۭ

دتی گئی تھی تے انھاں لوکاں کولوں جھڑا مشرک ہیں ضرور تکلیف دینّ آلیں مچ ساریں گل سنیں غا

(۱۳۳) یہودی یوہ چھوٹھو بہانوں کریں ویں تھا جے اللہ تعالیٰ نے مھارے کولوں پکو وعدو لیو وو ہے جچر توڑی کوئے نبی یوہ معجزو نہ دسے کہ وہ قربانی کرغے کھلی زمین ور رکھے فر اسمان تیں نازل ہو غے اک اگ اس ناں کھا جئے؛ اچر توڑی ہم اس غی نبوت ناں نہ مناں، تے ہم تیئں محمد (صلی اللہ علیہ وسلم) ناں نیہنہ منتا کیونجے انھاں نے اجوں وہ معجزو نیہنہ دسیو حالانکہ یوہ انھاں غو صاف صاف کوڑ تھو نہ پہلاں ان غی کتاباں ماں اسی گل تھی تے نہ اج ہے تے نہ بنی اسرائیل غاں ساراں نبیاں ناں اللہ نے یوہ معجزو عطا کیو تھو بس کجھ نبیاں ناں یوہ معجزو ملیو تھو جتوں انھاں غا عالماں نے یاہ گل مشہور کر لی تھی، اسے غو جواب دتو جا رہیو ہے جے تم انھاں ناں پچھو! جے کدے چارے قضاء تھاری گل من ہی لی جئے، تے فر دسو تم نے انھاں نبیاں ناں کیوں قتل کیو جھڑا تھارے کوڑے معجزہ لے غے آیا تھا تے خاص یوہ معجزو وی دسیو تھو جس غو اج تم مطالبو کر رہیا ہیں، جس را کہ اج وی بائبل ماں موجود ہے کہ حضرت ایلیاؑ تے حضرت سلیمانؑ نے یوہی معجزو دسیو تھو فر وی بنی اسرائیل نے حضرت ایلیاؑ ناں تے قتل کرن غی سازش کی، تے حضرت سلیمانؑ ناں جادوگر تے کافر قرار دتو، بس اصل گل یاہ ہے جے ٹیھٹھ واسطے ہزار بھاناں۔

(۱۳۴) رحمتِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم ناں تسلی دتی جارہئی ہے جے یاہ ججت بازی بس تھارے نالّ ہی نیہنہ ہورہئی ہے یہ دنیا دار ظالم ہر اک نبی نالّ اسے را کرتا رہیا ہیں۔

(۱۳۵) یعنی دنیا غی زندگی یاہ چار تہاڑاں غی پھل کھیلی ہے اوڑک تے ہر ایکنّ نے موت غو مزو ضرور چکھنو ہے لہذا ہر اک نیک تے بد غی پوری پوری جزا تے قیامت آلے تہاڑے ہی تھاوے غی، اُت رحمتِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم غی تصدیق غا صحیح مُل غو پتو لگ جئے غو اس تہاڑے دوزخ تیں بچ جانوں اور جنت ماں داخل ہو جانوں ہی بڑی کامیابی وہے غی، یاہ دنیا تے چھڑی اک تھوکھا غی جگہ ہے فر جھڑو اس غا جنجالّ بلکہ جَہلّ ماں بنگے گیو اس ناں تے یاہ ضرور دوزخ توڑی چھک لے جئے غی، ہاں جس نے اس غا پھنداں پھاہیاں تیں جان بچا لئی اور اسلام غی چھاں ماں آ گیو وہ تے دوزخ تیں وی بچ جئے غو۔

وَاِنْ تَصْبِرُوْا وَتَتَّقُوْا فَاِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ

تے جے تم ثابت قدم رہیا اور پرہیز گار بنّیا رہیا تاں یہ بہت بڑی ہمت

الْاُمُوْرِ (١٨٦) وَاِذْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيْثَاقَ الَّذِيْنَ اُوْتُوا

غا کم ہیں (١٣٦) تے (یادکرو) جس گھڑی اللہ نے اہلِ کتاب کولوّں پکو وعدو

الْكِتٰبَ لَتُبَيِّنُنَّهٗ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُوْنَهٗ فَنَبَذُوْهُ

لیّو تھو جے تم اس کتاب ناں لوکاں اگے ضرور بیان کریو! تے اس ناں تم چھپایو نہ! فر انھاں نے واہ

وَرَآءَ ظُهُوْرِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهٖ ثَمَنًا قَلِيْلًا ؕ

کنڈ پچھے سٹ چھوڑی ، تے اس ناں نِچ غے (دنیا غو) تھوڑو جئو مُل لے لیّو

فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُوْنَ (١٨٧) لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِيْنَ يَفْرَحُوْنَ

تے کتنی پہیڑی ہے واہ چیز جہڑی یہ مُلیں لے رہیا ہیں (١٣٧) تم بالکل یوہ خیال نہ کریو جے جہڑا لوک اپنی

بِمَآ اَتَوْا وَّيُحِبُّوْنَ اَنْ يُّحْمَدُوْا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوْا فَلَا

کھٹی ور خوش ویں تے یاہ چاہویں جے انھاں غی ان کماں ور صفت کی جئے جہڑا انھاں نے کیّا ہی نیہنہ بس

تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِّنَ الْعَذَابِ ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ

اساں لوکاں غا بارہ ماں کدے وی یوہ خیال نہ کریو جے ویہہ عذاب تیں چھٹ جئیں غا انھاں جگو تے دردناک

اَلِيْمٌ (١٨٨) وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ؕ وَاللّٰهُ

عذاب ہے (١٣٨) تے اللہ تعالیٰ واسطے ہی بادشاہی ہے اسماناں غی تے زمین غی تے اللہ ہر چیز

عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ (١٨٩) ع اِنَّ فِيْ خَلْقِ السَّمٰوٰتِ ١٩ ع ٩ ١٠

ور قدرت رکھنؔ آلو ہے (١٣٩) بیشک اسماناں تے زمین

وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَاٰيٰتٍ

غا پیدا کرن ماں ، تے رات تے تہاڑی غا تبدیل ہون (ماں) عقل آلاں

لِّاُولِي الْاَلْبَابِ (١٩٠) ج الَّذِيْنَ يَذْكُرُوْنَ اللّٰهَ

واسطے بڑیں نشانئیں ہیں ؛ یہ ویہہ لوک ہیں جہڑا کھلاؔ ، بیٹھا ، لما پیا ، (ہر حال ماں) اللہ

(١٣٦) **سبحان اللہ** ! کتنوں کرم ہے اس مالک ذوالجلال غو جس نے ہم ناں وقت توں پہلاں ان گلاں تیں خبردار کر چھوڑیو! تا نجے ہم اپناں ذہن ناں اس واسطے تیار رکھ سکاں ، کہ ایمان قبول کرنوں ہتھاں ماں انگار الیناں تے کنڈاں اپر ٹرنوں ہے ، یاہ پھلاں غی سیج نیہنہ بلکہ مُچ اوکھی منزل ہے ، ات ازمائشاں غا اسا ہاڑ چڑیں جے جان ، مال ، اولاد ، اقتدار سب کئیں غی قربانی دینی پُوے ، بیماریں ، فاقا ، قید و بندغیں اوکھت وہیں ، تے یہودیاں ، عیسائیاں تے مشرکاں جئیاں کمیناں لوکاں کولوں کمینؔ پونا غیں پہیڑیں پہیڑیں مندیں مندیں دل ساڑن آلیں سڑیں ویں گل سُننی پُویں ، ور ناںؔ ہی فرمایو جے قضیاں ، مصیبتاں غاں ان طوفاناں اگے پہاڑ بنؔ غے کھلؔ جانوں ہی چج غو ، جتّاں آلو کم ہے تے یہ ہی ہمت اور کامیابی آلاؔ رستہ ہیں۔

(١٣٧) اہلِ کتاب غی اک ہور شرارت غو بیان ہو رہیو ہے ، اللہ نے انھاں کولوں وعدو لیو تھا جے تم میری کتاب ناں اسے راصاف صاف لوکاں توڑی پہچا چھوڑیو تے اس غا حکماں ماں کائے تبدیلی نہ کریو! ور ان غا عالماں نے کجھ احکام بٹا چھوڑیا ، کجھ چھپا لیا تے کمینی دنیا پچھے پے غے اللہ غی کتاب کنڈ پچھے سٹ چھوڑی ، رحمتِ عالم ﷺ غا بارہ ماں جو کجھ وی اپنّی کتاباں ماں تکیو وہ آپؐ ناں دیکھتاں ہی چھپا چھوڑیو جے اسو نہ ہو جئے کہ لوک آپؐ ور ایمان لے آویں تے مہاری شیرنی نذرانہ سب کجھ بند ہو جئیں ، افسوس ! انھاں نے کتنی نِرس چیز لے غے اللہ غو دین نِچ چھوڑیو تے آخرت غو عذاب مفت ماں چُلنگے باہ لیو۔

(١٣٨) اہلِ کتاب یہ ساریں چالاکیں کر کر غے خوش ویں تھا جے دیکھو مہاری مکاری غو کسے ناں پتو ہی نیہنہ لگو فر لوکاں اگے بڑا دین دار بنؔ بنؔ غے تاہنگ کریں ویں تھا جے مہاری سُکی تعریف تے صفت کرتا ریہنہ ، یوہی حال منافقاں غو تھو بہانا کر کر غے جہاد غا سُچا عمل تیں تے پچھے رہ جیں تھا ور اس تیں بعد اپنّی چالاکی ور خوش ویں تھا جے تکو ہم نے کسرا جان بچائی تے صفت مفت ماں ہوئی اللہ نے فرمایو کوئے یاہ نہ سمجھ لئے جے اس راوہ جہنم تیں بچ جئے غو یہ ساریں کھیڈ چار تہاڑا ہی ہیں جن ناںؔ ویہہ دنیا غی سزا تیں وی نیہنہ چھٹ سکتا اور آخرت ماں تے انھاں واسطے دردناک عذاب تیار ہے ؛ **فائدو** : — مفسراں نے لکھیو ہے جے اس آیت ماں انھاں ’’ ناں غاں مسلماناں ‘‘ واسطے بڑی درڈ ہے جہڑا یہودیاں تے منافقاں جسا کم کر غے اندرو اندر ہی خوش ہوتا ریہنہ۔

(١٣٩) یعنی زمین آسمان ماں اسے غی حکومت تے ہر ایکنؔ چیز ور اسے غی قدرت ہے فر اس غو مجرم نس غے کت جا سکے !۔

قِيَامًا وَّقُعُوْدًا وَّعَلٰى جُنُوْبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُوْنَ

تعالیٰ ناں یاد کریں ، تے اسماناں تے زمین غا

فِىْ خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۚ رَبَّنَا مَا

پیدا ہوݨ ماں غور فکر کریں ؛ اے مھاریا ربا ! تیں یوہ

خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًا ۚ سُبْحٰنَكَ فَقِنَا عَذَابَ

سب کجھ اینویں کھویں نیہنہ پیدا کیو تیری ذات پاک ہے بس توں ہمنّاں دوزخ غا عذاب

النَّارِ ﴿۱۹۱﴾ رَبَّنَآ اِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ

تیں بچالے (۱۴۰) اے مھارا رب ! توں جس ناں دوزخ ماں سٹ چھوڑے اس ناں تے توں

اَخْزَيْتَهٗ ۭ وَمَا لِلظّٰلِمِيْنَ مِنْ اَنْصَارٍ ﴿۱۹۲﴾ رَبَّنَآ

ذلیل ہی کر دئے تے ظالماں غو کوئے وی مددگار نیہنہ ؛ اے مھارا رب !

اِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُّنَادِيْ لِلْاِيْمَانِ اَنْ اٰمِنُوْا

بیشک ہم نے اک بلاݨ آلا ناں سنیوں جہڑو ایمان در بلاوے تھو جے تم اپناں رب ور

بِرَبِّكُمْ فَاٰمَنَّا ۖ رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوْبَنَا وَ

ایمان لیاؤ فر ہم ایمان لے آیا ، ربا ! توں ہم ناں مھارا گناہ بخش دے تے

كَفِّرْ عَنَّا سَيِّاٰتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ الْاَبْرَارِ ﴿۱۹۳﴾ رَبَّنَا

مھاریں برائیں مھاراتیں دور کر دے تے ہمنّاں نیک لوکاں ناݪ موت دیئے ! اے مھاریا ربا !

وَاٰتِنَا مَا وَعَدْتَّنَا عَلٰى رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ

توں ہمنّاں وہ سب کجھ دے جس غو تیں مھارے ناݪ اپناں رسولاں غے ذریعے وعدو کیو وو ہے تے قیامت

الْقِيٰمَةِ ۭ اِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيْعَادَ ﴿۱۹۴﴾ فَاسْتَجَابَ

غے تہاڑے ہمنّاں رُسوا نہ کریئے ! بیشک توں وعدہ خلافی نیہنہ کرتو (۱۴۱) فر انھاں غی دُعا

لَهُمْ رَبُّهُمْ اَنِّىْ لَآ اُضِيْعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِّنْكُمْ

انھاں غا رب نے قبول کرلئی جے ہوں تھارا بچوں کسے عمل کرن آلا غو عمل ضائعاں نیہنہ کرسوں

(۱۴۰) یعنی زمین اسمان غا پیدا کرن ماں، اس غا حیران کرن آلا فلکی تے ارضی نظام ماں اور رات تہاڑی غا ٹھیک نظام غے مطابق اپناں اپناں ویلا ور آݨ جاݨ ماں اس گل غی مُچ بڑی بڑی دلیل موجود ہیں جے اس نظام ناں پیدا کرن تے چلاݨ آلی اک زبردست طاقت آلی ذات موجود ہے جس غے ناݪ کوئے دوجو شریک نیہنہ نہ اس ناں پیہالی غی لوڑ ہے ور ساری نشانیں عقل مند آدمی واسطے ہی ہیں بے وقوف جاہل تے ان ساریں چیزاں تیں کجھ سبق نیہنہ لے سکتو فر عقل منداں غی صفت بیان فرمائیں جے عقل مند ویہہ لوک ہیں جہڑا زمین اسمان غی کاری گری ماں غور کریں تے کھلاں ، بیٹھاں لماں پیاں ہر حال ماں اللہ ناں یاد کریں، اس غو ذکر کریں تے اس غا نظام ماں غور فکر کرتا ریہنہ فر انھاں غو ذہن اس بکھی مڑ جئے کہ یاہ ساری کائنات ایہنویں کھویں ہُٹ مُٹ نیہنہ پیدا کی گئی، اس غی پیدائش غو ضرور اک مقصد ہے تے وہ یوہ ہے جے یاہ ساری کائنات حضرتِ انسان غی خدمت ماں لا غے اس غو امتحان لیو جئے جہڑو پاس ہو جئے غو وہ ہی جنت غو وارث بݨیں غو تے جہڑو ناکام ہو جئے غو وہ سدا جہنم ماں رہ غو تے عقل مند ویہہ ہیں جہڑا اس کائنات ور غور کر غے یاہ کہݨ ور مجبور ہو جیں کہ ربا! توں ہر قسم غا عیب تیں پاک ہے، سُبُّوح ہے، تیں یاہ جیا جون بیکار پیدا نیہنہ کی تے نہ توں اسو کمزور ہے جے تنّاں اس نظام ناں چلاݨ واسطے کسے غا اپرالا غی لوڑ وہے ربا! توں ہم ناں دوزخ غا عذاب تیں بچالے ناݪے توں ہم ناں توفیق بخش جے ہم تیری کائنات ماں غور کراں تے تیری معرفت حاصل کراں فر تیرا دین ور ڈٹ غے عمل کراں؛ **نوٹ:** آیت ماں یوہ شارو وی دیکھیو جا سکے جے جنھاں لوکاں ناں زمین اسمان ماں غور کر غے وی خدا غی معرفت حاصل نہ وہے ویہہ نہ تے دانش مند ہیں تے نہ سیانا بلکہ بے وقوف بے عقل تے بدقسمت ہیں انھاں ناں عقل یا دانش مند کہݨوں وی عقل ور بڑو ظلم تے اس غی بڑی توہین ہے۔

(۱۴۱) ان عقل منداں سیاناں لوکاں غیں کجھ ہور صفت بیان ہو رہئی ہیں کہ ویہہ اپناں مالک غے اگے دعا منگیں ربا! توں ہم ناں دوزخ تیں بچا جس ناں تیں دوزخ ماں سٹ چھوڑیو وہ تے واقعہ ہی ذلیل ہو گیو اساں ظالماں، کافراں ناں عذاب توں بچاݨ آلو تے کوئے مددگار رہو ہی نیہنہ سکتو، اے اللہ! ہم نے ایمان در بلاݨ آلا یعنی تیرا حبیب ﷺ غی دعوت سنی فر ہم نے تیرو دین قبول کر لیو، ہݨ توں مھارا بڑاں بڑاں گناہاں ور پردو کھل چھوڑ تے نکاں نکاں ناں تے توں جڑوں موݪوں ہی ختم کر دے تے ہم ناں آخرت ماں اپناں خاص نیک نبداں غو گوانڈ نصیب کر دیئے، ربا! تیں اپناں رسولاں غے ذریعہ ایمان ور جنت تے اس غی نعمتاں غا جہڑا جہڑا وعدا کیا وا ہیں ویہہ سب نعمت ہم ناں عطا فرما! تے ہم ناں قیامت غی رسوائی تیں بچالے، توں تے وعدہ خلافی کرتو ہی نیہنہ، ہم ناں وی ایمان ور قائم رکھ، تانجے ہم ان وعداں غا حقدار بݨ جاں حضرتِ ابنِ عباسؓ فرماویں ﴿ذُنُوب﴾ بڑا بڑا گناہ تے ﴿سئیات﴾ نکاّ نکا ہیں (تفسیر البحر المحیط) تے علامہ رشید رضا مصریؒ فرمانویں: گناہاں غی مغفرت غو مطلب ہے ''گناہاں ور پڑدو سٹ چھوڑنوں'' تے ان ور سزا نہ دینی تے سیئات ملت کر دین غو مطلب ہے انھاں ناں بالکل ہی ختم کر چھوڑنوں (تفسیر المنار) تے علامہ آلوسیؒ فرمانویں جے ان آیتاں ماں گھڑی گھڑی رَبَّنَا، رَبَّنَا ''ربا! ربا!'' کہہ غے بندو دراصل اپناں مالک اگے اپنی عاجزی ظاہر کرے۔ (روح المعانی)

مِّنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى ۚ بَعْضُكُمْ مِّنْ بَعْضٍ ۚ فَالَّذِيْنَ

پہانویں وہ مڑدو ہے یا کاڑسری! (کیونجے) تم آپس ماں اک دوجا غی جنس ہیں تے ویہہ لوک جھاں نے

هَاجَرُوْا وَاُخْرِجُوْا مِنْ دِيَارِهِمْ وَاُوْذُوْا فِيْ

ہجرت کی اور ویہہ اپنے گہروں کڈیا گیا تے انھاں ناں میرا رستہ ماں

سَبِيْلِيْ وَقٰتَلُوْا وَقُتِلُوْا لَاُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ

تکلیف دتی گئیں اور جھاں نے جہاد کیو تے ویہہ قتل کیا گیا ہوں ضرور انھاں تیں انھاں غیں برائیں

سَيِّاٰتِهِمْ وَلَاُدْخِلَنَّهُمْ جَنّٰتٍ تَجْرِيْ مِنْ

دور کردیوں غو تے ہوں ضرور انھاں ناں (جنت غا) اساں باغاں ماں داخل کروں غو جن غے ہیٹھ

تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ ۚ ثَوَابًا مِّنْ عِنْدِ اللّٰهِ ۭ وَ

نہر بغتی ویں غیں یوہ اللہ غی طرفوں ثواب لبھے غو ، تے

اللّٰهُ عِنْدَهٗ حُسْنُ الثَّوَابِ ﴿۱۹۵﴾ لَا يَغُرَّنَّكَ

اللہ کوئے ہی ودیا ثواب ہے (۱۴۲) کافراں غو یوہ شہراں ماں پھرنوں تھرنوں

تَقَلُّبُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا فِي الْبِلَادِ ﴿۱۹۶﴾ مَتَاعٌ

(اے نبیؐ) تمناں پلیکھا ماں نہ باہ چھوڑے ؛ یوہ چار تہاڑا غو

قَلِيْلٌ ۣ ثُمَّ مَاْوٰىهُمْ جَهَنَّمُ ۭ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿۱۹۷﴾

سمان ہے فر تے انھاں غو ٹھکانوں جہنم ہے تے کتنی ہی مندی ہے واہ جگہ

لٰكِنِ الَّذِيْنَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنّٰتٌ تَجْرِيْ

ور ویہہ لوک جہڑا اپناں رب تیں ڈرتا ریہنہ انھاں واسطے تے ویہہ باغ ہیں جھاں غے

مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا نُزُلًا مِّنْ

ہیٹھ نہر بغتی ویں غیں ویہہ سدا انھاں ماں ہی ریہنہ غا یاہ اللہ غی طرفوں

عِنْدِ اللّٰهِ ۭ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ لِّلْاَبْرَارِ ﴿۱۹۸﴾

مہمانی ہے تے جو کجھ اللہ تعالیٰ کوئے ہے وہ نیکو کاراں واسطے بچ ودیاہے (۱۴۳)

(۱۴۲) اللہ نے انھاں غی دعا سنٛ لئی تے یوہ اعلان وی فرمایو جے میری بارگاہ ماں لوڑ بس نیک عمل غی ہے نیک عمل کر غے میری بارگاہ ماں کوئے آجے، وہ مڑدو ہے یا کاڑسری وہے اس غو عمل ضائع نیہنہ جاسیں یاہ مڑداں غی کائے خصوصیت نیہنہ آخر کاڑسریں وی تے اسے ماں باپ غی اولاد ہیں انھاں نے وی وہ ہی دین قبول کیو ہے جہڑو مڑداں نے کیو ہے سبحان اللہ! یاہ گل اج تیں چوداں سو سال پہلاں اس ویلے کہئی گئی تھی جسو یلے دنیا ماں سب توں بڑو جرم بس کاڑسری ہونو ہی سمجھیو جئے تھو، فرمایو جہڑو وی اللہ غا رستہ ماں اس غا دین پچھے گہر بار چھوڑ غے ہجرت کرے غو، جہاد کرے غو، اس غا رستہ ماں مصیبت جَہلّے غو، شہید وہے غو اس غیں ساریں خطا ہوں آپ معاف کر غے جنت ماں داخل کروں غو، تے سب توں ودیا ثواب (بدلو) تے اللہ تعالیٰ کوئے ہی ہے۔ کجھ روایتاں ماں ہے جے اک واری حضرت ام سلمہؓ نے رحمتِ عالم ﷺ اگے عرض کی حضرت! ہجرت غا بارہ ماں کِدے خاص کاڑسریاں غو ذکر نیہنہ آیو؟ اسے ور یاہ آیت نازل ہوئی (ابن کثیر، طبری، فتح القدیر)

(۱۴۳) یعنی کافراں غو اک شہر تیں دوجے شہر سوداگری کرتاں پھرنوں، مال کمانوں، عیش لٹنی تمناں تُہو کھو نہ لا چھوڑے انھاں غی یاہ ساری آکڑ فوں چار تہاڑا غی ہی بہا رہے چھیکڑ تے انھاں واسطے جہنم ہی ہے. انھاں غا مقابلہ ماں سچا ایمان آلاں ناں دیکھو! ویہہ تے سدا رہنٛ آلی جنت غا وارث ویں غا. تے ویہہ اللہ تعالیٰ غا مہمانٛ ویں غا، جن غی مہمانی واسطے اس نے اپنٛی شان غے مطابق سب کجھ تیار کیو وو ہے۔

وَاِنَّ مِنْ اَهْلِ الْكِتٰبِ لَمَنْ يُّؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَآ

تے بلاشبہ اہلِ کتاب ماں کجھ اسا وی ہیں جہڑا اللہ تعالیٰ ور ایمان لیانویں تے جو کجھ

اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ وَمَآ اُنْزِلَ اِلَيْهِمْ خٰشِعِيْنَ لِلّٰهِ

تھاراور نازل ہویو (اس وروی) تے جو کجھ انھاں ور نازل ہویو (اُس وروی) یہ اللہ اگے عاجزی کرن آلا ہیں

لَا يَشْتَرُوْنَ بِاٰيٰتِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَلِيْلًا ؕ اُولٰٓئِكَ

ویہہ اللہ تعالیٰ غی آیتاں غا بدلہ ماں (دنیا غو) تھوڑو مُل نیہنہ لیتا ؛ یہ ہی ویہہ لوک ہیں

لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ؕ اِنَّ اللّٰهَ سَرِيْعُ

جھاں غو اجر انھاں غا رب کونّے موجود ہے ، بیشک اللہ تاوّلو ہی

الْحِسَابِ (۱۹۹) يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا اصْبِرُوْا وَصَابِرُوْا

حساب لینڑ آلو ہے (۱۴۴) اے ایمان آلیو ! تم ثابت قدم رُہو ! تے مقابلہ ماں تکڑا رُہو !

وَرَابِطُوْا ۟ وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ (۲۰۰)

تے (اسلامی) بنّاں ور ڈٹیا رُہو! اور اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا رُہو! تانجے تم کامیاب ہوجیں (۱۴۵)

سُوْرَةُ النِّسَآءِ مَدَنِيَّةٌ وَّهِيَ مِائَةٌ وَّسِتٌّ وَّسَبْعُوْنَ اٰيَةً وَّاَرْبَعٌ وَّعِشْرُوْنَ رُكُوْعًا

سورتِ نساء مدینہ ماں نازل ہوئی تے اس ماں اک سو چھہتر آیت اور چووی رکوع ہیں

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناڵ جہڑو بے بَہا مہربان مُچ رحم آلو ہے

يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوْا رَبَّكُمُ الَّذِيْ خَلَقَكُمْ مِّنْ

(۱) اے لوکو ! تم اپنّاں رب غی نافرمانی تیں ڈرو ! جس نے تم

نَّفْسٍ وَّاحِدَةٍ وَّخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا

اک جان تیں پیدا کیّا تے اسے توں اس غی بیوی ناں پیدا کیّو فر انھاں دواں تیں مُچ سارا

رِجَالًا كَثِيْرًا وَّنِسَآءً ۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِيْ تَسَآءَلُوْنَ

مڑد تے کاڵسریں کھنڈا چھوڑیا تے تم اللہ (غی نافرمانی) تیں ڈرو جس غو واسطو باہ غے تم آپس ماں سوال

(۱۴۴) شروع سورت تیں اہلِ کتاب یہودی تے عیسائی غا باطل عقیداں غو ذکر ہو رہیو تھو، انھاں غیں خرابیں، بیان کی جارہئی تھیں ور اہلِ کتاب ماں ویہہ مخلص مومنڑ وی تھا جھاں ناں رحمتِ عالم ﷺ ور ایمان لیانڑ غی توفیق نصیب ہوئی تھی ، اللہ پاک نے انھاں خوش نصیباں غا ذکر توں بجنڑ سورت پوری نیہنہ فرمائی ، اس آیت ماں انھاں ہی اہلِ کتاب غو ذکر ہے لیکن حافظ ابنِ کثیرؒ فرمانویں جے انھاں غی تعداد مُچ ہی تھوڑی تھی یہودیاں ماں تے گنیاں واکوئے اٹھ دس بندا تھا ، ہاں ! عیسائیاں ماں اساں خوش نصیباں غی خاصی تعداد تھی ۔

(۱۴۵) سورت غا مکنڑ ور اس نکی جئی آیت ماں ساری سورت غا مفہوم غو نچوڑ کرتاں موموناں ناں اک زبردست نصیحت فرمائی جارہئی ہے کہ جیکدے تم دنیا تے آخرت ماں اپنّی مراد حاصل کرنی چاہویں ، کامیاب ہونّوں چاہویں فر اللہ تیں ڈرڈر غے سختیاں ، مصیبتاں ، پریشانیاں ماں ایمان ور ڈٹیا رہو ! گناہاں تے نافرمانی تیں دور رُہو ! اللہ غی رضا واسطے اسلام غی تے اسلامی سرحداں غی حفاظت ماں لگا رُہو ! جتوں دشمن غا حملہ کرن غو خطرو ہے ات لوہا غی ہشتانّی کند بنڑ غے کھلّا رہو ! بس کامیابی تھارا قدماں ماں رہ غی (اللّٰھم اجعلنا منھم بفضلک الجم یا اللہ) !

۱۸ رمئی ۱۹۹۹ء، بعد نظر ثانی ۲۱ رجنوری ۲۰۰۰ء مرکزی زنداں جموں

(۱) سورتِ نساء مدینہ پاک ماں نازل ہوئی ہے تے جہڑا مضمون اس سورتِ پاک ماں بیان ہویا ہیں انھاں غی تاریخی حیثیت دیکھتاں ہویاں ہم کہہ سکاں جے یاہ سورت پاک مدینہ ماں ۴، ۵ تے ۶ ہجری غا کنی کنی دور ماں نازل ہوئی ہے، اس سورتِ پاک ماں ہور ناں گلاں توں علاوہ دشمن غا حملہ غے ویلّے مدانِ جنگ ماں ''نمازِ خوف''، سفر ماں ''نمازِ قصر'' پانّی نہ ہونڑ ور تیمّم ، شراب توں دور رہنڑ غو حکم ، تے اسلام ماں انسانی جان غو احترام اور قتل غی سزا وغیرہ غو بیان تفصیل ناڵ آیو ہے، سورت غا بشکار لا حصہ ماں اسلامی نظامِ عدل تے اللہ غا دین غی حفاظت اور اسلام غا پیغام ناں عام کرن واسطے اللہ غا رستہ ماں جانی تے مالی قربانی پیش کرن غو ذکر ہے ، جہاد فی سبیل اللہ غی فضیلت تے اہمیت وی تفصیل ناڵ بیان فرمائی گئی ہے سورتِ پاک غا اخیر ماں یہودیاں ، عیسائیاں تے ان غا ہی سکھالّا ماں آیا وا منافقاں غی شرارتاں غو بیان کر غے مسلماناں ناں انھاں توں خبردار رہنڑ غو حکم ہے تے انھاں ناں اکواری فر ایمان غی دعوت دتی گئی ہے ، وراثت غی بنڈ غو خدائی نظام وی اسے سورت پاک ماں بیان ہویو ہے، یوہ سب کجھ تے بیان ہویو ہے ور سورت پاک غا شروع ماں تفصیل ناڵ یتیماں تے کاڵسریاں غا حقوق بیان ہویا ہیں جہالت غا دور ماں کاڵسریاں ور ہونڑ آلّا ظلم ناں بیان کر غے مسلماناں ناں اس توں باز رہنڑ تے انصاف کرن غی ترغیب دتی گئی ہے ۔ اسے کر غے اس سورت پاک غو ناں ''سورت نساء'' ہے یعنی واہ سورت جسماں کاڵسریاں غا حقوق غا بارہ ماں احکام بیان ہویا ہیں ۔

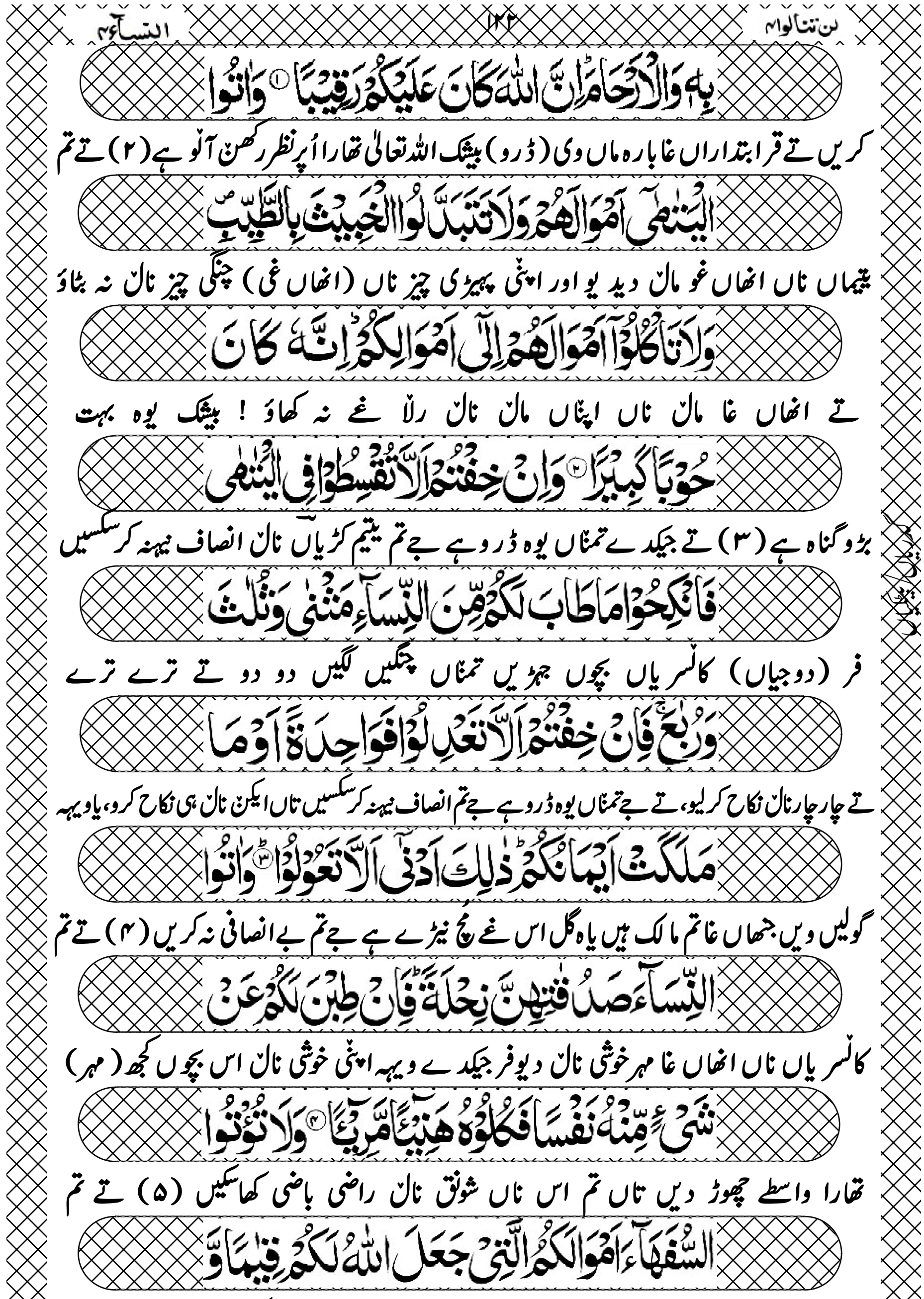

لن تنالوا ۴ ۱۲۲ النسآء ۴

بِهٖ وَالْاَرْحَامَ ؕ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيْبًا ① وَاٰتُوا

کریں تے قرابتداراں غا بارہ ماں وی (ڈرو) بیشک اللہ تعالیٰ تھارا اُپر نظر رکھن٘ آلو ہے (۲) تے تم

الْيَتٰمٰٓى اَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيْثَ بِالطَّيِّبِ

یتیماں ناں انھاں غو مال٘ دید یو اور اپݨی پھیڑی چیز ناں (انھاں غی) چنگی چیز نال٘ نہ بٹاؤ

وَلَا تَاْكُلُوْٓا اَمْوَالَهُمْ اِلٰٓى اَمْوَالِكُمْ ؕ اِنَّهٗ كَانَ

تے انھاں غا مال٘ ناں اپݨاں مال٘ نال٘ رل٘ا غے نہ کھاؤ ! بیشک یوہ بہت

حُوْبًا كَبِيْرًا ② وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوْا فِى الْيَتٰمٰى

بڑو گناہ ہے (۳) تے جیکدے تمناں یوہ ڈرو ہے جے تم یتیم کڑیاں نال٘ انصاف نیہنہ کرسکسیں

فَانْكِحُوْا مَا طَابَ لَكُمْ مِّنَ النِّسَآءِ مَثْنٰى وَثُلٰثَ

فر (دوجیاں) کال٘سریاں بچوں جھڑیں تمناں چنگیں لگیں دو دو تے ترے ترے

وَرُبٰعَ ۚ فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تَعْدِلُوْا فَوَاحِدَةً اَوْ مَا

تے چار چار نال٘ نکاح کرلیو، تے جے تمناں یوہ ڈرو ہے جے تم انصاف نیہنہ کرسکسیں تاں ایکن٘ نال٘ ہی نکاح کرو، یا ویہہ

مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ ؕ ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَلَّا تَعُوْلُوْا ③ وَاٰتُوا

گولیں ویں جنھاں غا تم مالک ہیں یاہ گل اس غے مُچ نیڑے ہے جے تم بے انصافی نہ کریں (۴) تے تم

النِّسَآءَ صَدُقٰتِهِنَّ نِحْلَةً ؕ فَاِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ

کال٘سریاں ناں انھاں غا مہر خوشی نال٘ دیو فر جیکدے ویہہ اپݨی خوشی نال٘ اس بچوں کجھ (مہر)

شَيْءٍ مِّنْهُ نَفْسًا فَكُلُوْهُ هَنِيْٓئًا مَّرِيْٓئًا ④ وَلَا تُؤْتُوا

تھارا واسطے چھوڑ دیں تاں تم اس ناں شونق نال٘ راضی باضی کھاسکیں (۵) تے تم

السُّفَهَآءَ اَمْوَالَكُمُ الَّتِىْ جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ قِيٰمًا وَّ

بیوقوفاں ناں اپݨوں وہ مال٘ نہ دیو جھڑو اللہ نے تھارا واسطے اک گذارو بݨایو وو ہے تے

ارْزُقُوْهُمْ فِيْهَا وَاكْسُوْهُمْ وَقُوْلُوْا لَهُمْ قَوْلًا مَّعْرُوْفًا ⑤

انھاں ناں اس بچوں کھوال٘و تے کپڑا لواؤ تے انھاں ناں چنگی چنگی گل کہتا رُہو

منزل ۱

(۲) اس سورتِ پاک غا مُچ مضمون انساناں غا آپسی تعلقات غا بارہ ماں ہیں. انسان ہون٘ غا لحاظ نال٘ ساری دنیا غا انسان ویہہ کال٘ا ویں یا گورا، پڑھیا لکھیا ویں یا ان پڑھ دنیا غا کسے ملک، کسے قوم تے کسے وی خاندان غا ویں آپس ماں پَہائی پَہائی ہیں کیونجے ویہہ ایکن٘ باپ تے ایکن٘ ماں یعنی حضرتِ آدمؑ تے حضرتِ حواءؑ غی اولاد ہیں، فر انھاں ناں دنیا ماں اس را رہݨو چاہیئے جس را اک ماں باپ غی اولاد رہ، انسان ہون٘ غا لحاظ نال٘ ذاتی طور ور نہ کوئے اچو ہے تے نہ نندو سارا اک ماں حضرتِ حواءؑ غا شکم توں پیدا ہویا ہیں، ہاں! انسانی خانداناں غی بنڈ تے انسانی قبیلاں غی کھنڈ ماں انسان ور سب توں بدھ ذمہ واری ان لوکاں غی آوے جھڑا اس غا رشتیدار کُھواویں؛ ور یوہ سب کجھ تے انسان ناں اللہ نے ہی عطا فرمایو ہے اس گلوں انسان ور پہلی ذمہ واری یاہ ہے جے وہ اپݨاں مالک غا حکماں ناں پورو کرے تے اس ماں کوتاہی ہو جان٘ تیں ہر ویلے ڈرتو رہ تے اس غا حکماں غے مخالف کرن تے اس غی نافرمانی کرن تیں بچتو رہ کیونجے اس مالک نے تے اس ناں وجود غی دولت عطا کی ہے اور اسے غو ناں لے غے تے اسے غو واسطو کہل٘ غے انسان آپس ماں اک دوجا تیں سوال کریں، اپݨاں حقوق منگیں اللہ تعالیٰ غا حق توں بعد انسان ور دنیاوی زندگی ماں سب توں بدھ رشتیداراں غا حق آویں جسماں ماں باپ تیں لے غے ساہوری رشتیداراں توڑی نیڑے غا تے دور غا سارا ہی رشتیدار آویں ان ساراں واسطے ہی حکم ہو یو وَالْاَرْحَامَ جے قرابت داراں غا بارہ ماں خاص طور نال٘ اللہ تعالیٰ تیں ڈرتو رہ، انھاں غا حق ادا کرن ماں اسلامی حکم غے مطابق چنگا تیں چنگو سلوک کرن ماں، ہر گل ماں اللہ تعالیٰ غی پکڑ غو خیال رکھے! آیت غا آخر ماں اس پاسے وی اشارو کر چھوڑیو جے کون اللہ تعالیٰ تیں ڈر رہیو ہے تے حقوق اللہ اور حقوق العباد ادا کر رہیو ہے تے کون نیہنہ کر رہیو ان سب کیئیں غی اللہ تعالیٰ آپ نگرانی کر رہیو ہے اس تیں کسے غو عمل چھپیو و نیہنہ۔

(۳) انسانی معاشرہ ماں یتیم ﴿جس غا باپ غی وفات ہوگئی وہے﴾ اپݨی کمزوری، ناتوانی تے محتاجگی غی وجہ تیں چنگا سلوک تے رحم اور شفقت غو زیادہ مستحق ہے جے کدے وہ رشتیدار وی وہے تاں تے ملوں ہی احتیاط غی لوڑ ہے شائد اسے موجب رشتیداراں نال٘ چنگا سلوک غا حکم تیں بعد ہن٘ یتیم بچاں بچیاں غا بڑا تفصیلی احکام بیان ہو رہیا ہیں، جنھاں لوکاں غی سرپرستی ماں یتیم وہیں انھاں ناں حکم ہو رہیو ہے جے یتیماں غا سیاناں ہوتاں ہی انھاں غو مال٘ ان غے حوالے کر چھوڑو، تے انھاں غی چنگی چیز اپݨی ماڑی ریڑی چیز نال٘ بٹا غے چھڑی گنتی پوری نہ کرو، نہ انھاں غا مال اپݨا مال نال٘ اس پھیڑی نیت ور رل٘اؤ جے بلیں بلیں انھاں غا مال ناں ہضم کر جاں غا یا رل٘ا مل٘ا غے انھاں غو نقصان کراں غا یوہ بہت ہی بڑو گناہ ہے، ہاں! جے کدے کسے وقت نال٘ رکھن٘ ماں انھاں ہی غو فائدو وہے تاں واہ بکھری گل ہے اس ماں کوئے گناہ نیہنہ جس را کہ سورت بقرہ آیت ۲۲۰/ ماں بیان ہو رہیو ہے۔

(۴) حدیث شریف ماں اس آیت غی تفسیر اس را بیان ہوئی ہے جے عرب ماں اسلام غی لوء تیں پہلاں اک ظلم یوہ وی جاری تھو کہ جنھاں لوکاں غی سرپرستی ماں یتیم بچیں ویں تھیں اور انھاں کون٘ے مال٘ جائداد وی وہے تھی نال٘ ہی اللہ نے انھاں ناں شکل صورت وی بل دتی وی وہے تھی تاں انھاں غا یہ سرپرست یاہ سوچ غے آپے نکاح کرلیں تھا کہ جے دوجی جگہ بیاہ دیاں غا تاں جائداد ہتھوں نکل جئے غی یا فر اسے سوچ ور اپݨاں پوت پَہائی وغیرہ کسے نال٘ نکاح کرا چھوڑیں تھا اور انھاں یتیماں بچاریاں غو کوئے پُچھ پَہال کرن٘ آلو تے وہے نیہنہ تھو اس گلوں انھاں ور رج غے ظلم کیو جئے تھو انھاں غو حق نہ کوئے سمجھیو جئے تھو تے نہ ادا کیو جئے تھو ﴿بخاری شریف وغیرہ﴾ ایمان آل٘اں ناں اسے ظلم توں ٹھاکیو جا رہیو ہے کہ جے کدے تمناں یوہ ڈرو ہے جے ہم یتیماں نال٘ پورو پورو انصاف نیہنہ کرسکساں تاں تم انھاں نال٘ نکاح کرو ہی نہ بلکہ انھاں توں بجن ہورناں عورتاں نال٘ اک چھوڑ دو یا ترے یا چار توڑی نکاح کرسکیں، ور دوجیاں کال٘سریاں نال٘ وی ایکن٘ توں بدھ نکاح کرن واسطے یا شرطا چھوڑی جے تمناں یقین وہے جے تم انھاں غے بشکار انصاف کرسکیں غا تے جس ناں یوہ خطرو وہے جے ہوں عدل انصاف قائم نیہنہ رکھ سکوں غو وہ تے بس اکا ہی بیوی نکاح ماں رکھے یا

فرکائے گولی رکھ لئے، کیونجے ایکنٚ بیوی غا حقوق ادا کر دیناں یا گولی غا حقوق پورا کرناں فراسان ہیں؛ اور جس ناں اپناں اپر پورو یقین وہے جے وہ اک توں بدھ بیویاں ماں وی انصاف کر سکے غو وہ وی بدھ توں بدھ چار کالٚسریں ہی اک وقت ماں نکاح ماں رکھ سکے جسویلے یاہ آیت پاک نازل ہوئی اس ویلے کجھ صحابہ کرام غا گھراں ماں وی پراناں رواج غے مطابق پنج چھ بلکہ دس دس تے باراں، باراں بیوی موجود تھیں آپؐ نے انھاں ناں چار توں زیادہ ناں چھوڑ دین غو حکم فرمایو جسو رتدے عمل ہویو تے اج یوہ امت غو اتفاقی تے اجتماعی مسئلو ہے ﴿ابنِ کثیر﴾ رہئی گل رحمتِ عالم ﷺ غی تے واہ آپؐ غی خصوصیت ہے. نوٹ: یتیم بچیاں ور یوہ ظلم اج وی کِدے کِدے اُسے جاہلیت غا دور غی طرح جاری ہے خاصکر غے مھاری قوم ماں؛ خدا ہم ناں سمجھ دیئے!

وَابْتَلُوا الْيَتٰمٰى حَتّٰٓى اِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ ۚ فَاِنْ اٰنَسْتُمْ

تے تم یتیماں غی ازمائش کرتا رُہو اچر توڑی کہ ویہہ نکاح غے قابل ہوجیں فر جے تمناں

مِّنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوْٓا اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ ۚ وَلَا تَاْكُلُوْهَآ

ان ماں کجھ ہوشیاری سئی وہے تاں تم انھاں ناں ان غو مالٚ دیدیو، تے تم انھاں غو مالٚ فضول

اِسْرَافًا وَّبِدَارًا اَنْ يَّكْبَرُوْا ۭ وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا

خرچی ماں تے اس تاولٚ ماں نہ اڈا چھوڑو جے ویہہ بڑا ہوجیں غا بلکہ جہڑو آدمی امیر وہے

فَلْيَسْتَعْفِفْ ۚ وَمَنْ كَانَ فَقِيْرًا فَلْيَاْكُلْ بِالْمَعْرُوْفِ ۭ

وہ تے بالکل ہی بچیو رہ! تے جہڑو محتاج وہے وہ مناسب طور ور کجھ لے لئے

فَاِذَا دَفَعْتُمْ اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ فَاَشْهِدُوْا عَلَيْهِمْ ۭ وَكَفٰى

فرجسویلے تم انھاں غو مالٚ انھاں غے حوالے کرن لگیں تاں تم انھاں ور گواہ بنا لیو تے (اصل) حساب

بِاللّٰهِ حَسِيْبًا ۝۶ لِلرِّجَالِ نَصِيْبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدٰنِ

واسطے اللہ ہی سُدّ وہے (٦) مڑداں واسطے وی اس مالٚ بچوں حصو ہے جہڑو ماں باپ تے نیڑے غاں

وَالْاَقْرَبُوْنَ ۠ وَلِلنِّسَاۗءِ نَصِيْبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدٰنِ

رشتیداراں نے چھوڑیو وہے تے کالٚسریاں واسطے وی اُس مالٚ ماں حصو ہے جہڑو ماں باپ تے نیڑے غاں

وَالْاَقْرَبُوْنَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ اَوْ كَثُرَ ۭ نَصِيْبًا مَّفْرُوْضًا ۝۷

رشتیداراں نے چھوڑیو وہے وہ تھوڑو وہے یا زیادہ! یہ حصا ہیں اللہ غا مقرر کیاوا (٧)

وَاِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ اُولُوا الْقُرْبٰى وَالْيَتٰمٰى وَالْمَسٰكِيْنُ

تے جے وراثت بنڈتے ویلٚے رشتیدار تے یتیم اور محتاج لوک آجیں

فَارْزُقُوْهُمْ مِّنْهُ وَقُوْلُوْا لَهُمْ قَوْلًا مَّعْرُوْفًا ۝۸

تاں انھاں ناں وی اس بچوں کجھ دیدیا کرو! تے انھاں ناں نرمی غی گل کہدیا کرو! (٨)

وَلْيَخْشَ الَّذِيْنَ لَوْ تَرَكُوْا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعٰفًا

تے لوکاں ناں اس گل توں ڈرنوں چاہئے کہ جیکدے ویہہ اپنے پچھے کمزور اولاد چھوڑ جاتا تاں

(۵) مہر بیوی غو اک واجبی حق ہے، یوہ مڑد غی طرفوں بیوی ور کوئے احسان نیہنہ، لہذا یوہ حق مڑد ناں خوشی نالٚ ادا کرن غی لوڑ ہے تنگ دل ہو غے یا اپنے اپر پہار سمجھ غے نیہنہ، ور اللہ نے اس ماں یاہ سہولت رکھ دتی ہے کہ جیکدے بیویں آپے ہی خوشی نالٚ یوہ مہر خاوند ناں معاف کر چھوڑیں یا لے غے موڑ دیں فر مڑد واسطے اس غو کھانٚوں بالکل جائز ہو جئے ور شرط یاہی ہے جے ویہہ یاہ گل اپنٚی خوشی نالٚ کریں کسے زور زبردستی یا دباء نالٚ پہانویں ویہہ زبانوں معاف کر چھوڑیں ور خدا غی بارگاہ ماں وہ معاف نیہنہ ہوتو، تے آیت ماں یاہ گل وی صاف صاف آگئی ہے کے مہر بیوی غو اپنٚوں حق ہے اس ماں اس غا ماں باپ یا دوجاں رشتیداراں غو کوئے حق نیہنہ تے رہئی واہ ’’خرچی‘‘ جہڑی کڑی غا رشتیدار ’’رشتہ‘‘ غا بدلہ ماں لیں وہ تے اسو ظلم ہے، جہڑو اسلام تیں پہلاں غی جاہلیت ماں وی نیہنہ لبھتو۔

(٦) موموناں ناں یتیم غی پرورش غو ٹہنگ دسیو جار ہیو ہے، یتیم غا سرپرست ور جت یوہ ضروری ہے جے وہ یتیم غا مالٚ ماں خیانت نہ کرے اُت یوہ وی ضروری ہے جے وہ اس غا مال غی حفاظت کرے ات توڑی جے یتیم ناں وی فضول نہ اڈانٚ دیئے. جیکدے یتیم بڑو ہو جئے، بالغ وی ہو جئے ور اس ماں سمجھداری نہ آئی وہے، وہ اجوں وی ایاناں جسا کم کرتو وہے تاں سروں لاہنٚ واسطے وہ اس غا مال ناں اس غے حوالے نہ کرے فرمایو: یوہ مالٚ دولت تے اللہ نے لوکاں غا گذارو غو ذریعو بنایو ہے فر یوہ ضائع کرنوں کس را جائز ہو سکے! اچر توڑی یتیم چنگو سیانٚوں ہوتو اچر توڑی یتیم ناں اس بچوں اس غی ضرورت غے مطابق دیتو رہ تے اس ناں مٹھی مٹھی گل کہہ کہہ غے سرچا تو رہ جے بچا یاہ تیری ہی جائداد ہے بس بڑو ہو جئے تے تناں مل جئے غی، نالٚ نالٚ اس غی ہشیاری غو وی انداز ولا تو رہ، بس بالغ ہونٚ تیں بعد جدوی سہئی لگے جے ہنٚ یوہ چنگو ہشیار تے سیانٚوں ہو گیو ہے، جائداد ناں یوں ہی نیہنہ اڈا چھوڑ سے تاں دو بندا گواہ بنا غے اس غو مال اس غے حوالے کر چھوڑے ور جہڑو بڑو ہو غے وی ہشیار نہ وہے بیوقوفی تے ایانٚ پونا غا کم کرتو رہ اس ناں اس غو مال کد دتو جئے اس بارا ماں قرآن پاک خاموش ہے تے حدیث پاک ماں وی کائے اکا طے شدہ عمر نیہنہ بیان ہوئی فر علماء غی تحقیق کنی کنی ہے امام ابوحنیفہؒ فرمانویں جے پنجی سال توڑی اڈیک کرے اس تیں بعد ہر حال ماں یتیم ناں اس غو مال دے دیئے پہانویں اجوں اس ماں سمجھداری نہ ہی آئی وہے، اس توں بعد قرآن بدنیتی آلو اخلاقی جرم بیان کرے کہ جے کدے کوئے اس فکر ماں یتیم غو مال اڈا چھوڑے یا آپ ہی کھا جئے کہ یوہ بڑو ہو جئے غو فر اس غو حساب دینٚوں پوے غو اسو انسان اپنٚی چالٚ چلاکی نالٚ ہو سکے دنیا تیں اپنٚوں جرم چھپا لئے ور اس ناں یاد رکھنٚوں چاہئے جے وہ خدا علیم بذات الصدور تیں نیہنہ چھپ سکتو، یتیم غا سرپرست ناں تے اس غا مال غو راکھی بنا یو گیو ہے، جس غو تقاضو تے یوہ ہے جے وہ فی سبیل اللہ اس غی راکھی کرے، ور اللہ تعالیٰ توں بدھ انسان غی مجبوریاں تے کمزوریاں تیں کونٚ واقف وہے غو! فرمایو جس ناں اللہ نے اپناں گذارہ واسطے دتو وو ہے اس ناں تے یوہ کم صرف ثواب سمجھ غے کرنٚوں ہے اس ور کوئے مزوری نیہنہ لینٚی ور جہڑو ضرورت مند وہے، محتاج وہے اس واسطے جائز ہے جے اپناں علاقہ غا رواج غے مطابق کجھ مزوری لے لئے، آخر ماں فرمایو: گواہ بنانا، لکھت پڑھت کرنی یوہ سب کجھ دنیا غو حساب کتاب ہے اصل حساب لینٚ آلی ذات اللہ تعالیٰ غی ہے، اس ناں گواہاں غی لوڑ نیہنہ وہ بجن گواہاں تیں ٹھیک حساب لینٚ واسطے سدو ہے، مومن ناں تے بس اس غی بارگاہ ماں حساب دینٚ غی فکر کرن غی لوڑ ہے۔

خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللّٰهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ۝۹

انھاں ناں اِن غی کتنی فکر وے آ! لہٰذا انھاں ناں اللہ تیں ڈرنوں چاہیئے تے انھاں ناں سچ غی گل کہنی چاہیئے

إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ

بیشک جہڑا لوک ظلم نالّ یتیماں غو مالّ کھئیں ویہہ تے بس اپنّاں ٹہڈّ ماں اگ ہی

فِي بُطُونِهِمْ نَارًا ۖ وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا ۝۱۰ ع يُوصِيكُمُ اللّٰهُ

ع ۱ ۱۰ ۱۲

پَہر رہیا ہیں تے تاولّاں ہی ویہہ بلّتی اگ ماں لایا جیں غا (۹) اللہ تمنّاں تھاری اولاد غا

فِي أَوْلَادِكُمْ ۖ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ ۚ فَإِنْ كُنَّ

بارہ ماں حکم دئے جے مڑد غو حصو دو کالسریاں غے برابر ہے تے جے چھڑیں

نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ ۖ وَإِنْ كَانَتْ

کُڑیں ویں (دویا) دو تیں زیادہ ویں فر انھاں واسطے وراثت بچوں دو تہائی حصا ہیں تے جے کُڑی

وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ ۚ وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا

اک ہی وہے فر اس واسطے ادّی (وراثت) ہے (۱۰) تے اس غا ماں باپ بچوں ہر ایکنّ واسطے - اگر مرن آلا

السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ ۚ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ

غی اولاد وہے تاں - وراثت غو چھیووں حصو ہے، تے جے اس غی

لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ ۚ فَإِنْ كَانَ لَهُ

اولاد نہ وہے اور اس غا وارث ماں باپ ہی بنّیں فر اس غی ماں ناں تیجو حصو لبھے غو، تے جے مرن آلا غا بہنّ

إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ ۚ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا

پَہائی ویں تاں اس غی ماں واسطے چھینووں حصو ہے (یاہ بنڈ) واہ وصیت پوری کرن تیں بعد کی جئے جہڑی مرن آلو کر جئے

أَوْ دَيْنٍ ۗ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ

تے اس غو قرض دینّ تیں وی بعد! (۱۱) تھارا ماں باپ تے تھاری اولاد بچوں تمنّاں فائدو پَہچانّ ماں کہڑو زیادہ ہے تم اس

نَفْعًا ۚ فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِ ۗ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ۝۱۱

ناں نیہنہ جانّتا، یوہ سب اللہ غی طرفوں مقرر کیو وو ہے بیشک اللہ ہی سب کجھ جانّن آلو تے حکمت آلو ہے (۱۲)

(۷) اسلام توں پہلی جہالت ماں پَہانویں واہ سختی شرک غاناں ورمشہور تھی یا اس ناں کوئے مذہب سمجھیو جئے تھو، بہرحال اس ماں وراثت غا بارہ ماں اکو ہی قانون تھو جے وراثت غو مالک بس مڑد ہو سکے کالسری اس غی وارث نیہنہ ہوسکتی، واہ تھی، ماں، بہن، بیوی کوئے وی وہے تے اسے رانکو بچو وی وارث نیہنہ بنّ سکے تھو اسلام نے یہ ساریں خرافات ملیامیٹ کرغے فرمایو: وراثت جہڑی ماں باپ نے یا دوجاں رشتیداراں نے چھوڑی وہے اس بچوں جس را مڑدناں حصو ملے غو اسے را کالسری ناں وی حصو ملے غو واہ کالسری تھی وہے، ماں وہے، بہنّ وہے، یا دادی نانی وہے تے اسے را بڑاں غے نالّ نالّ بچاں ناں وی وراثت بچوں خدا تعالیٰ غو مقرر کیو و حصو ضرور ملے غو بلکہ وراثت ماں تے ماں غا شکم آلا بچہ غو وی حصو وہے غو، تے یوہ اعلان وی اسلام نے ہی کیو جے وراثت غا حصہ اللہ غا مقرر کیا وا حصا تے اس غا بنّا یا وا قانون ہیں جھاں ماں کوئے بندو اپنّی طرفوں اک تیلا غے برابر وی گھاٹو باہدو نیہنہ کرسکتو، فر جہڑی وراثت کسے رشتیدار نے چھوڑی وہے اس ماں ساراں وارثاں غا حصا ہر حال ماں ریہنہ غا پَہانویں وراثٹ تھوڑی وہے یا زیادہ ات توڑی جے مڑدہ غا تن غا کپڑہ بلکہ کھجور غی اک اڑیک ہی کیوں نہ وہے اس بچوں وی ساراں ناں حصو لبھے غو تھوڑی ہونّ غی وجہ تیں کسے اک ناں نیہنہ دتی جاسے، ہاں! کوئے اک رشتیدار اپنّوں حصو چھوڑ دیئے یا سارا اتفاق نالّ واہ اڑیک کسے ایکنّ ناں ہی دیدیں تاں واہ بکھری گل ہے۔

(۸) یعنی جس ویلّے وراثت غی بنڈ ہوتی وہے اس ویلّے جے کوئے اسو رشتیدار آجے جسناں وراثت بچوں حصو نہ لبھتو وہے یعنی وہ دور غو رشتیدار وہے، یا کوئے یتیم بچوں آجئے، یا کوئے محتاج آجئے تاں انھاں ناں وی وراثت بچوں ہدیہ تحفہ غا طورور کجھ دے چھوڑو، ور جے وراثت بچوں دیٹوں کجھ ممکنّ نہ وہے جس را کہ وارثاں ماں کجھ بالغ ویں تاں نرم جئی گل کہہ غے انھاں ناں موڑ چھوڑو کہ پَہائیو یوہ نابالغاں غو مال ہے کیونجے وارثاں ماں جے کدے اک وی نابالغ وہے فر وراثت تقسیم کرن تیں پہلاں اس سانجا مالّ بچوں صدقو خیرات وغیرہ کجھ وی کرنوں قطعاً ناجائز ہے۔

(۹) یعنی یتیماں غو مالّ کھانّ آلا انھاں ور ظلم کرن آلا یاہ کیوں نیہنہ سوچتا جے پَہلکے انھاں غا بچہ وی اسے را یتیم ہوسکیں فر اس ویلّے انھاں ناں کتنی فکر وہے غی جے مھاراں بچاں غو ہنّ کے وہے غو، ویہہ یہ گل دوجاں غا بارہ ماں کیوں نیہنہ سوچتا! جہڑا لوک یتیماں غو مالّ کھائیں ویہہ اصل ماں اپنّاں ٹہڈ ماں اگ پَہریں اج تے ویہہ اس گل ناں نیہنہ سمجھتا ور آخرت ماں انھاں ناں ضرور پتو لگ جئے غو، رحمتِ عالم ﷺ نے معراج غی رات دیکھیو جے کجھ لوکاں غا منہ ماں فرشتا زبردستی پتھراں غا انگارہ پَہر رہیا ہیں جہڑا پیٹ ساڑ غے باہر آجیں آپؐ نے حضرت جبرئیلؑ کولّوں پچھیو یہ کونّ لوک ہیں انھاں نے جواب دتو یہ یتیماں غو مالّ کھانّ آلا ہیں (ابنِ ابی نعیم) سرورِ عالم ﷺ نے جہڑا ست بڑا گناہ بیان فرمایا ہیں انھاں ماں اک یتیماں غو مالّ کھانّوں وی ہے (بخاری مسلم)

(۱۰) اہر مسیں بیان ہووو ہے جے وراثت ماں مڑد کالسری دواں غو حصو ہے تے یہ اللہ غا مقرر کیا وا حصہ ہیں، اس رکوع ماں وراثت غا یہ ہی حصا بیان ہور رہیا ہیں سب تیں پہلاں اولاد غا حصہ بیان فرمایا ؛ جے پوت غے نالّ جے کدے تھی وی وہے فر جتنوں حصو ایکنّ تھی ناں دتو جئے غو پوت ناں اس تیں دونّوں ملے غو بس اسے قانون ور انھاں ماں وراثت بنڈی جئے غی اولاد پَہانویں کتنی وی وہے تے جے کدے مرن آلا غو گدرو کوئے نہ وہے چھٹری کڑیں ویں فر جے اک ہی کُڑی وہے تاں اس ناں ساری وراثت بچوں ادی دتی جئے غی تے جے ویہہ اک توں زیادہ ویں دو ویں یا اس تیں وی زیادہ فر ساری وراثت غا ترے حصا کرغے دو حصہ بچیاں ناں دے دتا جیں تے اک حصو باقی رشتیداراں ناں؛ حدیث ماں ہے حضرت سعد ابن ربیع رضی اللہ عنہ احد غی جنگ ماں شہید ہو گیا تھا انھاں غیں دو بچیں تے بیوہ موجود تھی ور پراناں رواج غے مطابق حضرت سعدؓ غا پَہائی نے ساری جائداد ور قبضو کر لیو تھو جس غی فریاد حضرت سعدؓ غی بیوہ نے رحمتِ عالم ﷺ اگے لائی تھی جس ور یہ آیت نازل ہوئیں تے حضور ﷺ نے سارا مالّ بچوں دو تہائی دواں بچیاں ناں دے دتو تے اٹھمو حصو اس بیوہ ناں تے باقی حضرتِ سعدؓ غا پَہائی ناں جس ور یہ سارا راضی ہو گیا۔ (ترمذی، ابوداؤد، ابنِ ماجہ)

(۱۱) ماں باپ غو حصو بیان کیو جا رہیو ہے کہ جے کدے مرن آلا غی کائے اولاد وہے اک وہے یا زیادہ تاں ماں باپ دواں ناں اپنّاں متوفی پوت غی جائداد بچوں چھینووں چھینووں حصو ملے غو، تے جے متوفی غی اولاد نہ وہے تاں ماں ناں تیجو حصو دتو جئے غو تے باقی دو حصہ مرن آلا غا باپ ناں! تے جے کدے متوفی غی اولاد تے کائے نہ وہے ور اس غا دو یا اس توں زیادہ بہن پہائی ویں سکا ویں یا متریا، فر ماں ناں تے ساری جائداد بچوں چھینووں حصو دتو جئے غو تے باقی پنج حصہ باپ ناں! کیونجے بہن پہائی غی پرورش باپ غے متھے وہے، ہاں! جت کدے متوفی غو اک پہائی یا اک بہن وہے فر ماں باپ غو اپنّوں حصو برقرار رہ غو یعنی ماں ناں سارا مال بچوں اک حصو تے باپ ناں دو حصا دتا جیں غا۔ تے یاہ بنڈ میت غو قرضو ادا کرن تے اس غی وصیت پوری کرن تیں بعد کی جئے غی، یعنی مرن آلا نے جو کجھ چھوڑیو ہے سب تیں پہلاں تے اس بچوں اس غو کفن دفن کیو جئے غو فر اس غے متھے جے کجھ قرضو ہو یو تاں وہ دتو جئے غو فر دیکھاں غا۔ جے اس نے کوئے وصیت کی وی ہے یا نیہنہ جے اس نے کائے وصیت کی وی وہے غی مثلاً اس نے فی سبیل اللہ خیرات کرن غی، یا اس نے ان وارثاں بچوں کسے ناں کجھ دین غی وصیت کی تھی جنھاں ناں وراثت بچوں حصو نہ لبھتو وہے جس را کسے بیوہ پہاوی ناں دین غی وصیت کی وہے تاں قرض تیں بعد واہ وصیت پوری کی جائے غی ور اس واسطے یاہ شرط ہے جے وصیت بدھ تیں بدھ تیجا حصہ توڑی ہی چل سکے یعنی جے کدے اس نے زیادہ مال غی وصیت کی وہے غی تاں ساری جائداد غا ترے حصہ کیا جیں غا فر زیادہ توں زیادہ تیجا حصہ ناں وصیت ماں ضرچ کیو جئے غو باقی وارثاں ناں وراثت ماں دتو جئے غو، تے وصیت واسطے اک شرط یاہ وی ہے جے واہ اُس رشتیدار واسطے نہ کی وی وہے جسناں وراثت بچوں حصو لبھ رہیو ہے کیونجے ایسا رشتہ دار واسطے وصیت جائز نیہنہ! **فائدو:** قرضو وصیت تیں پہلاں ہی ادا کیو جئے غو یاہی سرکار دو عالم ﷺ غی تعلیم ہے ور قرآن نے وصیت غی اہمیت واسطے اس ناں قرض تیں مُہرے بیان کیو ہے واللہ اعلم باسرارِ دینہ۔

(۱۲) آدمی غی تاہنگ یاہ وہے جے میری وراثت اس شخص ناں لبھ جئے جس کولوں مناں بدھ تیں بدھ فائدو پُجے اللہ تعالیٰ فرماوے اس غو علم تھارے کولے نیہنہ تم کس را جان سکیں غا جے کہڑو زیادہ نفعو پہچاوے غو! اس غو علم تے اللہ تعالیٰ کولے ہی ہے اسے موجب اُس نے آپ اپنّاں علم تے حکمت غے مطابق یہ حصا کیا ہیں تم تے اکھ میچ غے اس ور عمل کرتا جاؤ!

(۱۳) خاوند بیوی غا حصہ ماں بیان فرمایا؛ بیوی غی وفات ہو جئے فر جے اس غی کائے اولاد نہ وہے، نہ اُس خاوند تیں نہ کسے پشلا خاوند تیں، تاں اس غی ملکیت ماں جتنی جائداد وہے غی اس بچوں ادی غو وارث خاوند وہے غو، تے جے اس غی کائے اولاد وہے پہانویں کسے پشلا خاوند تیں وہے۔ فر خاوند ناں وراثت بچوں چوتھو حصو ملے غو باقی جائداد مرن آلی غی اولاد تے دوجا وارثاں باپ، پہائی وغیرہ ناں، اور خاوند غی وفات ور جے اس غی کائے اولاد نہ وہے - کسے وی بیوی تیں - فر بیوی ناں اس غی ساری جائداد بچوں چوتھو حصو دتو جئے غو، تے جے خاوند غی کائے اولاد وہے تاں بیوی ناں اس غی وراثت بچوں اٹھووں حصو دتو جئے غو، کسے وی مرن آلا غیں اک توں بدھ یعنی دو، ترے یا چار بیوی ویں تاں انھاں ساریاں ناں اسے چوتھا یا اٹھماں حصہ بچوں برابر، برابر دتو جئے غو یاہ بنڈ وی وصیت تے قرض ادا کرن تیں بعد کی جئے غی۔ **فائدو:** جے کدے بیوی غو مہر وی اجوں ادا نہ کیو گیو وہے فر پہلاں اس ناں وہ مہر دتو جئے غو کیونجے وہ مڑد غے متھے قرض وہے تے مہر توں بعد وراثت غی بنڈ ویلے بیوی ناں اپنّی وراثت کنی ملے غی، تے بیوی غی وراثت دوجی جگہ نکاح کرن نال ختم نیہنہ ہو جاتی مثلاً وراثت بنڈن تیں پہلاں ہی جے کدے واہ دوجی جگہ نکاح کر لئے فر جد وی وراثت تقسیم وہے غی اس ناں اس غو حصو ضرور ملے غو۔ واہ وراثت تیں کسے طرح وی محروم نیہنہ ہو سکتی۔

(۱۴) ‘‘کلالہ’’ اس شخص ناں کہیو جئے جس غو باپ دادو، تہی پوت بچوں کوئے موجود نہ وہے گوجری ماں کسے ایکن لفظ نال کلالہ غو ترجموں نیہنہ ہو سکتو، ہن بہن پہائی غو حصو بیان ہو رہیو ہے۔ ور بہن پہائی ترے

وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِنْ لَّمْ يَكُنْ لَّهُنَّ وَلَدٌ ۚ

تے جو کجھ تھاریں بیویں (وفات تیں بعد) چھوڑ جیں تھارا واسطے اس بچوں نصف ہے جیکدے انھاں غی کائے اولاد نہ وہے

فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ مِنْ

تے جے انھاں غی اولاد وہے تاں تھارا واسطے انھاں غی وراثت بچوں چوتھو حصو ہے

بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُّوصِينَ بِهَآ أَوْ دَيْنٍ ۚ وَلَهُنَّ الرُّبُعُ

واہ وصیت پوری کرن تیں بعد جہڑی ویہہ کر جیں تے قرضو ادا کرن تیں بعد! تے انھاں بیویاں واسطے تھاری وراثت

مِمَّا تَرَكْتُمْ إِنْ لَّمْ يَكُنْ لَّكُمْ وَلَدٌ ۚ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ

بچوں چوتھو حصو ہے جیکدے تھاری اولاد نہ وہے تے جے تھاری کائے اولاد وہے

فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ مِّنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ

تاں تھاری وراثت بچوں انھاں بیویاں واسطے اٹھووں حصو ہے واہ وصیت پوری کرن تیں بعد جہڑی تم کر جیں

بِهَآ أَوْ دَيْنٍ ۗ وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُّورَثُ كَلٰلَةً أَوِ امْرَأَةٌ

تے قرضو ادا کرن تیں بعد (۱۳) تے جے کدے وہ مڑد یا واہ کالسری جس غی وراثت بنڈی جا رہئی ہے ‘‘کلالہ’’، وہے

وَّلَهٗٓ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ ۚ

اور اس غو اک (کھل) پراو ہے یا (کھل) بہن وہے تاں ان دواں بچوں ہر ایکن ناں چھینووں حصو لبھے غو

فَإِنْ كَانُوٓا أَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَهُمْ شُرَكَآءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ

تے جے کدے ویہہ اک توں زیادہ ویں فر ویہہ سارا تیجا حصہ وراثت ماں شریک ویں غا واہ

بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُّوصٰى بِهَآ أَوْ دَيْنٍ ۙ غَيْرَ مُضَآرٍّ ۚ وَصِيَّةً

وصیت پوری کرن تیں بعد جہڑی کی وی وہے تے قرضو ادا کرن تیں بعد! جد اس نال کسے غو نقصان نہ ہوتو وہے یوہ اللہ غو

مِّنَ اللّٰهِ ۗ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ ﴿۱۲﴾ تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ ۗ

تاکیدی حکم ہے تے اللہ تعالیٰ خوب جانن آلو تحمل آلو ہے (۱۴) یہ اللہ تعالیٰ غیں حد ہیں

وَمَنْ يُّطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهٗ يُدْخِلْهُ جَنّٰتٍ تَجْرِي مِنْ

تے جہڑو اللہ اور اس غا رسولؐ غی فرمانبرداری کرے غو اللہ اس ناں (جنت غا) ان باغاں ماں داخل کرے غو جن غے

تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا ۭ وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيْمُ ﴿١٣﴾

ہیٹھ نہر بغتی ویں غیں جت ویہہ سدا ریہنہ غا تے یاہی عظیم کامیابی ہے

وَمَنْ يَّعْصِ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ وَيَتَعَدَّ حُدُوْدَهٗ يُدْخِلْهُ

تے جہڑو اللہ تے اس غا رسولؐ غی نافرمانی کرے اور اس غی حداں توں ٹپ جئے اس ناں وہ دوزخ غی اگ

نَارًا خَالِدًا فِيْهَا ۠ وَلَهٗ عَذَابٌ مُّهِيْنٌ ﴿١٤﴾ وَالّٰتِيْ يَاْتِيْنَ

ع ۲ ۱۲

ماں داخل کرے غو جسماں وہ سدا رہ غو تے اس واسطے ذلیل کرن آلو عذاب ہے (۱۵) تے تھاری عورتاں بچوں

الْفَاحِشَةَ مِنْ نِّسَاۗىِٕكُمْ فَاسْتَشْهِدُوْا عَلَيْهِنَّ اَرْبَعَةً

جہڑی کائے بدکاری کرے فر تم انھاں ور اپݨاں بچوں چار مڑداں ناں شہادتی

مِّنْكُمْ ۚ فَاِنْ شَهِدُوْا فَاَمْسِكُوْهُنَّ فِي الْبُيُوْتِ

بݨالیو تے جے ویہہ شہادت دے دیں تاں تم انھاں ناں گھراں ماں بند رکھو !

حَتّٰى يَتَوَفّٰىهُنَّ الْمَوْتُ اَوْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَبِيْلًا ﴿١٥﴾

اچرتوڑی جے موت انھاں ناں چاء لئے یا اللہ تعالیٰ انھاں واسطے کوئے رستو بݨا دئے ! (۱۶)

وَالَّذٰنِ يَاْتِيٰنِهَا مِنْكُمْ فَاٰذُوْهُمَا ۚ فَاِنْ تَابَا

تے تھارا بچوں جہڑا دو اسو کم کریں تاں تم انھاں ناں سزا دیو، فر جے ویہہ دوئے توبہ کرلیں،

وَاَصْلَحَا فَاَعْرِضُوْا عَنْهُمَا ۭ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ تَوَّابًا

اور اپݨی درستی کرلیں تاں تم انھاں غو کھہڑو چھوڑ دیو بیشک اللہ بہت توبہ قبول کرن آلو

رَّحِيْمًا ﴿١٦﴾ اِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللّٰهِ لِلَّذِيْنَ يَعْمَلُوْنَ

مُچ مہربان ہے (۱۷) بیشک واہ توبہ جس غو قبول کرنوں اللہ غے ذمہ ہے واہ تے انھاں ہی لوکاں غی (توبہ) ہے جہڑا

السُّوْۗءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوْبُوْنَ مِنْ قَرِيْبٍ فَاُولٰۗىِٕكَ

"انڑ پہالڑ"، کائے برائی کر بیسیں فر تاولا ہی توبہ کرلیں بس یہ ہی ویہہ لوک ہیں جن غی

يَتُوْبُ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ ۭ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيْمًا حَكِيْمًا ﴿١٧﴾

توبہ اللہ تعالیٰ قبول کرے تے اللہ تعالیٰ خوب جاݨن آلو حکمت آلو ہے

قسم غا ویں (۱) سکا: جن غا ماں باپ اکو ویں (۲) متریا: جن غا باپ اک تے ماں کئی کئی ویں (۳) کھل بہݨ پہائی: جن غی ماں اک تے باپ بکھ بکھ ویں۔ سکاں بہݨاں پہائیاں تے متریاں غی وراثت غو بیان اسے سورت غی آخری آیت ماں آرہیو ہے ات چھڑو کھل بہݨ پہائی غو حصو بیان ہورہیو ہے نیوں تے قرآن پاک ماں لفظ اَخ . اُخت (بہݨ پہائی) آیو ہے. ور صحابہء کرام نے رحمتِ عالم ﷺ تیں سݨ غے ات کھل بہݨ پہائی ہی مراد لیا ہیں خیر ! جے کدے مرن آلا غا باپ، دادا، پڑدادا تے پوت پوترا اور تھی بچوں کوئے اک وی زندو وہے غو فر تے کھل بہݨ پہائی دواں ناں وراثت بچوں کجھ نیہنہ تھاسیں ویہہ دوئے وراثت تیں محروم ہوجیں غا، ور جے کدے انھاں بچوں کوئے اک وی نہ وہے فر کھل بہݨ پہائی ناں وراثت بچوں حصو لبھے غو تے جے اک بہݨ یا پہائی وہے غو تاں انھاں ناں ساری وراثت بچوں چھیووں حصو دتو جئے غو تے جے اک تیں بدھ کھل بہݨ پہائی ہووا تاں ویہہ پہا نویں جتناں ویں انھاں ناں ساری وراثت بچوں تیجو حصو لبھے غو اور وہ انھاں ماں برابر، برابر بنڈیو جئے غو، اسو نیہنہ ہوسے جے بہݨ ناں اک حصو تے پراناں دو حصہ ! تے وراثت ماں یا ہی واہ اک جگہ ہے جت مڑد کا لسری دواں غا حصہ برابر ہیں بہرحال یہ حصا متوفی غو قرضو ادا کرن تے اس غی وصیت پوری کرن تیں بعد کڈیا جیں غا، ور قرآن کریم ات اک شرط وی رکھے جے واہ وصیت تے قرضو کسے ناں نقصان پہچاݨ واسطے نہ وہے۔ وصیت، ماں نقصان یوہ ہے جے تیجا حصہ ماݨ تیں وی بدھ وصیت کردیئے یا اس رشتیدار واسطے وصیت کردیئے جسناں وراثت بچوں وی حصو لبھتو وہے انھاں دواں وصیتاں ناݨ دوجاں ناں نقصان وہے لہذا یاہ وصیت پوری نیہنہ کی جاسیں، ہاں ! جے سارا وارث راضی ویں تاں واہ بکھری گل ہے اور قرض ماں نقصان یوہ ہے جے کسے ور قرضو تے نہ وہے ور مرتے ویلے وہ ہُٹ مُٹ ہی وارثاں غا حصا گھٹ کرن واسطے کہہ دیئے جے فلاناں غو میں اتنوں قرضو دیݨوں ہے نبی پاک ﷺ نے اس را کرن تیں ڈاہڈی تاکید ناݨ ٹھاکیو ہے۔

(۱۵) وارثاں غا یہ حصا بیان کر غے قرآن کریم ڈاہڈی تاکید ناݨ انھاں ور عمل کرݨ غی ترغیب دیئے، جہڑا لوک اللہ غا بݨایا وا اس قانون غو احترام کریں، تے اس ور عمل کریں، انھاں ناں تے جنت غی خوشخبری دیئے. تے جہڑا بدقسمت خدا غا بݨایا وا اس قانون ناں نیہنہ منتا اور اپݨی مرضی ناݨ اپݨاں طریقاں ور وراثت تقسیم کریں قرآن اساں منکراں کافراں ناں ہمشاں ہمیش غا ذلیل خوار کرن آلا عذاب توں ڈراوے ذری غور کرو ! خدا غا قانون غاں منکراں ناں ناجائز وراثت خوری واسطے اس توں بدھ کے درڈ ہوسکے !! فر ویہہ لوک جہڑا اپݨوں ناں تے مسلماناں غی فہرست ماں لکھوالیں ور تھیاں، مایاں ناں وراثت توں محروم کر غے سارا مال ور قبضو کرنوں اپݨی چالاکی سمجھیں ویہہ اس آیت ناں پڑھ غے اپݨاں بارہ ماں کے فیصلو کریں غا !!؟

(۱۶) عورتاں غے متعلق کجھ ہور مسئلا، بدکاری غی اصل سزا تے بعد ماں سورتِ نور ماں نازل ہوئی تھی ور اُس توں پہلاں کجھ وقت توڑی یاہ سزا نازل فرمائی گئی تھی جے بدکاری کرن آلیاں کا لسریاں غی بدکاری ور چار عاقل بالغ، مسلمان مڑد چشم دید گواہ بݨایا جیں فر جے کدے ویہہ ٹھیک ٹھیک شہادت دیدیں تاں ان کا لسریاں ناں گھراں ماں قید کرلیو جئے، ات توڑی جے ویہہ اُتے ہی مرجیں یا اللہ تعالیٰ کوئے دوجو حکم نازل فرمادیئے فر اس توں بعد سورت نور ماں زنا غی دائمی سزا نازل ہوگئی تے یاہ سزا ملتوی ہوگئی۔

(۱۷) اس آیت ماں "وَالَّذٰنِ" توں کوݨ مراد ہے؟ کجھ مفسراں نے دو مڑد مراد لیا ہیں جہڑا آپس ماں بدکاری کریں تے کجھ نے بے شادی شدہ مڑد عورت تے کجھ عام مڑد عورت شادی شدہ ویں یا غیر شادی شدہ جہڑا وی بدکاری کریں (ابنِ جریر) ور زیادہ علماء غی رائے آخری ہے کہ جہڑا وی مڑد عورت بدکاری کریں انھاں ناں سزا دیو، یوہ حکم ابتدائی دور ماں اسلام ماں تھو بعد ماں سورتِ نور نازل ہوئی تے یوہ حکم وی منسوخ ہوگیو، ور جھاں عالماں نے دو مڑد سمجھیا ہیں ویہہ اس حکم ناں منسوخ نیہنہ سمجھتا تے سزا غو فیصلہ صحابہء غا عمل غے مطابق قاضی غی رائے ور چھوڑیں۔

(۱۸) یعنی توبہ تے واقعہ ہی بڑی چیز ہے جس توں بعد اللہ تعالیٰ زنا جسو پہارو گناہ وی معاف کر دیئے ور اس غے ناںٓ ناںٓ یاہ گل وی یاد رکھو جے اللہ تعالیٰ غی طرفوں توبہ قبول کرلینٓ غو یوہ وعدو اس بندہ واسطے ہے جس توں کوئے گناہ بے خبری ماں تے غفلت ماں چانٓ چک ہی ہو جئے اور گناہ کرتے ویلے اس غا ذہن ماں اس غا جرم تے آخرت غا عذاب غو خیال ہی نہ رہ فر گناہ تیں بعد جسو ہی غلطی غو احساس پیدا وہے فٹ توبہ واسطے شرمسار ہو جئے مالک غی بارگاہ ماں مغفرت تے بخشش غی دعا منگے ، ناںٓ تے آئند کدے وی اسو گناہ نہ کرن غو پکو ارادو کر لیئے ؛ دوجی آیت ماں انھاں مخلص بنداں غا مقابلہ ماں انھاں لوکاں غو حال بیان فرمایو جہڑا ابدی اپر بدی کرتا رہینہ ات توڑی جے انھاں ور موت غی بے ہوشی آ جئے اور انھاں ناں موت غا فرشتا نظر آنٓ لگ جیں تے آخرت غو عذاب دسنٓ لگ جئے فر ویہہ توبہ کرن لگیں فرمایو انھاں واسطے توبہ قبول کرن غو کوئے وعدو نیہنہ تے انھاں واسطے وی کوئے وعدو نیہنہ جہڑا کفر اپر ہی مر جیں فر آخرت ماں عذاب ناں تک غے توبہ کرن لگیں انھاں واسطے تے فر دردناک عذاب ہے ؛ فائدو : ﴿ ثُمَّ يَتُوْبُوْنَ مِنْ قَرِيْبٍ ﴾ غو ظاہری مطلب تے یوہی ہے جے فر ویہہ تاولاںٓ ہی توبہ کریں'' ور یوہ اللہ تعالیٰ غو کرم ہے کہ جے کدے کسے بدقسمت ناں موت توڑی توبہ غی توفیق نہ وہے ور موت غی بے ہوشی آنٓ تیں پہلاں وہ سچا دل ناںٓ توبہ کر لئے تاں اس غی وی توبہ قبول ہو جئے (مِنْ قَرِيْبٍ) غی یاہی تفسیر صحابہ کرام سگوں خود رحمتِ عالم ﷺ تیں بیان ہوئی ہے آپ ؑ فرماویں اللہ اپناں بنداں غی اس ویلے توڑی توبہ قبول کر لیئے جچر توڑی موت غی بے ہوشی غا ''غرغر'' نہ لگنٓ لگ جیں (ترمذی شریف) تے ﴿ مِنْ جَهَالَةٍ ﴾ غو یوہ مطلب نیہنہ جے اس ناں اس گناہ غا گناہ ہونٓ غو پتو نہ وہے تے وہ شریعت غا علم تیں بے خبر وہے بلکہ اس غی تفسیر صحابہ کرام تیں یاہ بیان ہوئی ہے جے گناہ کرتاں اس ناں گناہ غا نتیجہ تے آخرت غا عذاب غو خیال نہ رہ یعنی اس ور گناہ غی لذت غو اسو پاگل پونٓوں چڑھ جئے وہ آخرت تیں غافل ہی ہو جئے تے کجھ صحابہ کرام نے ﴿ مِنْ جَهَالَةٍ ﴾ غو مطلب بیوقوفی ناںٓ گناہ کرنوں بیان کیو ہے جسرا سورہ یوسف آیت/ ۸۹ ماں ہے ﴿ اِذْ اَنْتُمْ جَاهِلُوْنَ ﴾ تفسیر البحر المحیط تے ابن کثیر ماں یہ دوئے روایت نقل ہوئی ہیں۔

(۱۹) اسلام غی لوء تیں پہلاں ساری دنیا غی جاہلی تہذیب ماں کالسریاں ور رنگ رنگ غا ظلم کیا جیں تھا جھاں تیں اسلام نے اپناں منن آلاںٓ ناں سختی ناںٓ ٹھا کیو ، ان زیادتیاں بچوں عرب ماں اک زیادتی یاہ کی جئے تھی کہ جد کسے کالسری غو خاوند مر جئے تھو فر اس غا خاوند غا رشتیدار زور زبردستی ناںٓ بیوہ غا وارث بنٓ جیں تھا ، اس بچاری ناں اپنٓی مرضی ناںٓ کدے نکاح نیہنہ کرن دیں تھا بلکہ خاوند غا کسے رشتیدار ناںٓ اس ناں نکاح کرنٓ واسطے مجبور کریں تھا سگوں کِدے کِدے تے بیوہ گھر آلا غو پوت (سکیلو) اپنٓی متریری ماں ناںٓ نکاح کر لئے وے تھو ، اس آیت ماں اسے ظلم تیں ٹھا کیو جا رہیو ہے (بخاری ابنِ کثیر) تے اک ہور زیادتی یاہ کی جئے تھی جے خاوند جس بیوی ناںٓ طبیعت نیہنہ لگے تھی اس ناں اس گلوں تنگ کرے وے تھو تا نجے واہ مجبور ہو غے اپنٓوں حق مہر تے دو جو داج شاج غو سامان وی چھوڑنٓ ور تیار ہو جئے فر اس ناں چھوڑ دیں ویں تھا آیت ماں اس ظلم تیں وی منع کیو گیو ہے ور اُس بیوی کولٓوں دتو وو مہر واپس لینٓ غی اجازت دیدتی جہڑی کائے کھلم کھلا برائی کرے یا خاوند غی سخت نافرمانی کرے فر گل طلاق توڑی پج جئے فر خاوند ناں ہی تاکید فرمائی جے تم ہی بڑا بنٓ جاؤ تے بیویاں ناںٓ مُچ سُہنٓوں چنگا تیں چنگو سلوک کرو ! ور زندگی غا سفر ماں کئیں واری گھر آلاںٓ ناں بیوی غی کائے عادت چنگی نیہنہ لگتی یا اس ناںٓ مزاج نیہنہ رلتو اسا موقع واسطے فرمایو ! یوہ ہو سکے جے اک چیز تمناں چنگی نہ لگے ور اللہ تعالیٰ نے اس ماں تھارا واسطے مُچ ساری خیر رکھی وی وہے لہذا مومن ناں تحمل ، برداشت تے صبر توں ہی کم لینٓوں چاہیئے ! تے نکی نکی گلاں ور طلاق توڑی گل نیہنہ پہچانٓی چاہیئے !

وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِيْنَ يَعْمَلُوْنَ السَّيِّاٰتِ ۚ حَتّٰٓى

تے ان لوکاں غی توبہ کوئے توبہ نیہنہ جہڑا گناہ کرتا ریہنہ ات توڑی کہ

اِذَا حَضَرَ اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ اِنِّيْ تُبْتُ الْـٰٔنَ وَلَا

جس کہڑی انھاں بچوں کسے غی موت سامنٓے آ جئے وہ کہنٓ لگے جے ہُنٓ ہوں توبہ کروں تے نہ انھاں

الَّذِيْنَ يَمُوْتُوْنَ وَهُمْ كُفَّارٌ ۭ اُولٰۗىِٕكَ اَعْتَدْنَا

غی (توبہ) ہے جھاں ناں کفر غی حالت ماں ہی موت آ جئے یہ ہی ویہہ لوک ہیں جھاں واسطے ہم نے

لَهُمْ عَذَابًا اَلِيْمًا ⑱ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا يَحِلُّ لَكُمْ

دُکھ دینٓ آلو عذاب تیار کیو وو ہے (۱۸) اے ایمان آلیو ! تھارا واسطے جائز نیہنہ

اَنْ تَرِثُوا النِّسَاۗءَ كَرْهًا ۭ وَلَا تَعْضُلُوْھُنَّ لِتَذْهَبُوْا

جے تم کالسریاں غا زبردستی وارث بنٓ جیں تے نہ تم انھاں ناں اس واسطے ڈک رکھو تا نجے جہڑیں چیز تم نے

بِبَعْضِ مَآ اٰتَيْتُمُوْھُنَّ اِلَّآ اَنْ يَّاْتِيْنَ بِفَاحِشَةٍ

انھاں ناں دے دتیں تھیں انھاں بچوں کجھ واپس لے لیں ور اس ویلے جد کہ ویہہ کائے کھلی بے حیائی

مُّبَيِّنَةٍ ۚ وَعَاشِرُوْھُنَّ بِالْمَعْرُوْفِ ۚ فَاِنْ كَرِھْتُمُوْھُنَّ

(غی گل) کریں تے انھاں ناںٓ سوہنٓی طرح زندگی گذارو تے جیکدے ویہہ تمناں چنگیں نہ لگیں

فَعَسٰٓى اَنْ تَكْرَهُوْا شَـيْـــًٔـا وَّيَجْعَلَ اللّٰهُ فِيْهِ خَيْرًا كَثِيْرًا ⑲

تاں ہو سکے اک چیز تمناں مندی لگتی وہے حالانکہ اللہ نے اس ماں تھارا واسطے مُچ خیر رکھی وی وہے (۱۹)

وَاِنْ اَرَدْتُّمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَّكَانَ زَوْجٍ ۙ وَّاٰتَيْتُمْ

تے جیکدے تم ایکنٓ بیوی غی جگہ دوجی بیوی لیانٓ غو ارادو کریں اور تم نے اُس بیوی ناں

اِحْدٰىھُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَاْخُذُوْا مِنْهُ شَـيْـــًٔـا ۭ

دولت غا امار دتا وا ویں تانوی تم اس بچوں کائے چیز واپس نہ لیو

اَتَاْخُذُوْنَهٗ بُهْتَانًا وَّاِثْمًا مُّبِيْنًا ⑳ وَكَيْفَ تَاْخُذُوْنَهٗ

کیوں ! تم بہتان لا غے تے باندے باندے گناہ کر غے وہ واپس لیں غا ؛ اور تم وہ کسرا واپس لیں غا

(۲۰) سبحان اللہ! لکھ واری قرباݨ جاؤں اسلام غی تعلیم ور! کسا اُچا تے سُچا اخلاق غی تعلیم دتی جا رہئی ہے! پہلاں تے فرمایو صبر کرو طلاق توڑی گل ہی نہ جاݨ دیو ور چارے قضاء جے کدے حالات اتے توڑی پج جیں، تے کسے را آپس ماں دل نہ رل سکے تاں دواں جیاں ناں بنگ غے وی نیہنہ رکھیو جا سکتو! ور جدائی ویلے وی اچا کردار غی تعلیم دتی تانجے جسر املاپ خوشی خوشی وہے جے کدے گل جدائی توڑی پج گئی تاں جدائی وی خوشی خوشی وہے، اس واسطے مڑدناں حکم دتو جا رہیو ہے جے وہ بیوی ناں دتی وی کائے وی چیز مہر، تحفہ، وغیرہ کجھ وی واپس نہ لئے پہانویں ویہہ سونا غا ٹھیر ہی کیوں نہ ویں، فر انسان غو ذہݨ اس پاسے موڑیو جئے تم بیوی کولوں دتی وی چیز لیں غا وی کسرا؟ جے کدے ہُٹ مُٹ ہی بغیر کسے الزام غے نیوں ہی دتو وو سامان منگیں غا تاں یوہ صاف ظلم ہوݨ تیں علاوہ کھلی بداخلاقی وی ہے جس ور سارا اس ناں فٹے منہ کہنہ غا تے جے کدے وہ کائے تہمت تے الزام لاغے کجھ لیݨ غی کوشش کرے غو فر اس توں بڑو ظالم کوݨ وہے غو جہڑو اس کمینی دنیا غا چار پیساں پچھے الزام لاݨ توں وی پچھے نہ ہٹے. فر یہ کم مومن ناں کسرا سُو بیں! آخر ماں قرآن مومن ناں مُچ ہی اثر دار طریقہ نال اس بداخلاقی توں باز رہݨ واسطے تیار کرے، تے اس ناں گناہ غو احساس دواوے جے تم اس کولوں کسرا کجھ واپس لیں غا آخر وہ وقت جہڑو تم نے آپس ماں رل ملݨ غے گذاریو تھو تم کسرا پہلا چھوڑیں غا؟! تے تمناں ویہہ وعدا بسر گیا جہڑا تم نے نکاح غے ویلے پکا کر کرغے ایکݨ دوجا کولوں لیا تھا!۔

(۲۱) یاہ وی دورِ جہالت غی اک بڑی بے حیائی تے مچ گندو کم تھو جے کئیں واری باپ غی وفات ور یا طلاق دیݨ ور پوت اپݨی ماترے نال نکاح کر لئے تھو اسلام نے انساناں ناں اس حیوانی کم توں نجات دلوائی یوہ وی اسلام غو انسانیت ور اک احسان ہے، ور روایتاں ماں آوے جے شریف طبیعت آلا لوک جہالت غا دور ماں وی اس حرکت ناں بُری سمجھیں تھا۔

(۲۲) ماترے نال نکاح غی حرمت بیان کرن تیں بعد ہݨ انھاں ساریاں کالسریاں غو ذکر کیو جا رہیو ہے جھاں نال نکاح کرنوں حرام ہے، اس راغیں کالسریں ترے قسم غیں ہیں (الف) جھاں نال نسبی یعنی خاندانی رشتہ غی وجہ تیں نکاح حرام ہے (ب) جھاں نال ددھ رشتہ غی وجہ تیں نکاح حرام ہے۔ (ج) جھاں نال ساہوری رشتہ غی وجہ تیں نکاح جائز نیہنہ رہتو؛ نسبی رشتہ غی وجہ تیں ست کالسریاں نال نکاح کرنوں حرام ہے: (۱) ماں تے ماں غا ہی حکم ماں. نانی، پڑنانی، دادی، پڑدادی، (۲) تہی، تے تہی غا حکم ماں ہی ہے پوتری، دوہتری، دوہترا غی تہی، (۳) بہݨ، سکی وہے، متریری وہے یا کھل بہݨ وہے، (۴) پھپھی۔ تے پھپھی غا حکم ماں دادا غی بہݨ وی ہے سکیں ویں، متریری ویں یا کھل بہݨ ویں سب غو اک ہی حکم ہے (۵) موسی، سکی وہے یا متریری وہے، یا ماں غی کھل بہݨ وہے، (۶) پہتیجی، سکا پہائی غی تہی وہے یا متریرا غی یا کھل پہائی غی، (۷) پہانجی، سکی بہݨ غی تہی وہے یا متریری غی یا کھل بہݨ غی، ددھ رشتا: ددھ رشتاں بچوں ات بس دو رشتہ بیان ہویا ہیں اک ددھ ماں جس غو ددھ پیو وہے دوجے ددھ بہݨ یعنی ددھ ماں غی کُڑی، یا واہ کُڑی جسناں اس غی ددھ ماں نے ددھ پیالیو وہے یا واہ کڑی جسناں اپݨی ماں نے ددھ پیالیو وہے، اس توں علاوہ حدیث ماں بنی پاک ﷺ نے فرمایو ددھ غی وجہ تیں ویہہ سارا رشتہ حرام ہو جیں جہڑا نسب یعنی خاندان غی وجہ تیں حرام ویں (بخاری مسلم) ددھ پھپھی، ددھ موسی، ددھ پہتیجی، ددھ پہانجی، ددھ تہی، ددھ پشلگ وغیرہ سارا رشتہ حرام ہیں، ساہوری رشتاں بچوں کجھ تے ہمیشاں واسطے حرام ہو جیں جس را بیوی غی ماں یعنی سسو، تے پشلگ ور پشلگ نال نکاح تاں حرام وہے جے بیوی نال نکاح تیں بعد صحبت وی ہوئی وہے تے جے کدے نکاح تے ہو وو ور ملاقات تیں پہلاں ہی بیوی غی وفات ہو گئی یا طلاق ہو گئی فر پچھلگ نال نکاح جائز ہے اور نوں (بہو) جہڑی اپݨاں پوت غی بیوی وہے ور منہ بولیا وا بچہ غی بیوی نیہنہ! کیونجے وہ حقیقت ماں اس غو پوت ہے ہی نیہنہ لہذا اس غا مرجان یا طلاق دیݨ ور اس غی بیوی نال نکاح جائز ہے تے ساہوری رشتاں بچوں دوجی قسم غیں ویہہ کالسری ہیں جھاں ناں اس ویلے توڑی نکاح جائز نیہنہ جچر توڑی بیوی نکاح ماں موجود وہے، ور چارے قضاء بیوی مر جئے یا اس ناں طلاق ہو جئے فر انھاں نال نکاح جائز ہے یہ ہیں بیوی غی بہݨ، بیوی غی پھپھی، بیوی غی پہتیجی، بیوی غی پہانجی، دراصل دو بہݨاں ناں کٹھی نکاح ماں رکھݨوں وی جہالت غا دور غی اک جہالت تھی جس توں ات ٹھا کیو جا رہیو ہے یاہ حرکت تے مُچ پہیڑی تھی ور فرمایو جہالت غا دور ماں جو کجھ ہو گیو وہ ہو گیو اس ور کوئے پچھ نیہنہ کیونجے اللہ غفور رحیم ہے۔

وَقَدۡ اَفۡضٰی بَعۡضُکُمۡ اِلٰی بَعۡضٍ وَّاَخَذۡنَ مِنۡکُمۡ

حالانکہ تم ''اولے،، ایکݨ دوجا ناں مل رہیا ہیں تے انھاں بیویاں نے تھارا کولوں

مِّیۡثَاقًا غَلِیۡظًا ﴿۲۱﴾ وَلَا تَنۡکِحُوۡا مَا نَکَحَ اٰبَآؤُکُمۡ مِّنَ النِّسَآءِ

پکو وعدو وی لیّو تھو (۲۰) تے تم انھاں کالسریاں نال نکاح نہ کرو جھاں نال تھارا باپ نے نکاح کیّو وہے

اِلَّا مَا قَدۡ سَلَفَ ؕ اِنَّہٗ کَانَ فَاحِشَۃً وَّمَقۡتًا ؕ وَسَآءَ

ور جو کجھ گذر گیو بیشک یوہ بے حیائی تے خدا غی ناراضگی غو کم تھو تے مُچ پہیڑو

سَبِیۡلًا ﴿۲۲﴾ حُرِّمَتۡ عَلَیۡکُمۡ اُمَّہٰتُکُمۡ وَبَنٰتُکُمۡ وَاَخَوٰتُکُمۡ

طریقو تھو (۲۱) تھارے اُپر حرام کر دتی گئیں ہیں تھاریں ماں، تے تھاریں تہیں، تے تھاریں بہݨ،

وَعَمّٰتُکُمۡ وَخٰلٰتُکُمۡ وَبَنٰتُ الۡاَخِ وَبَنٰتُ الۡاُخۡتِ وَاُمَّہٰتُکُمُ

تے تھاریں پھپھیں، تے تھاریں موسیں، تے تھاریں پہتیجیں، تے تھاریں پہانجیں، تے تھاریں ویہہ ماں

الّٰتِیۡۤ اَرۡضَعۡنَکُمۡ وَاَخَوٰتُکُمۡ مِّنَ الرَّضَاعَۃِ وَاُمَّہٰتُ

جھاں نے تمناں دُدھ پیالیو وہے تے تھاریں دُدھ بہݨ تے تھاریں بیویاں

نِسَآئِکُمۡ وَرَبَآئِبُکُمُ الّٰتِیۡ فِیۡ حُجُوۡرِکُمۡ مِّنۡ نِّسَآئِکُمُ

غیں ماں تے تھاریں پشلگ جہڑیں تھاری پرورش ماں ویں (تے) تھاریں اُن بیویاں تیں ویں

الّٰتِیۡ دَخَلۡتُمۡ بِہِنَّ ۫ فَاِنۡ لَّمۡ تَکُوۡنُوۡا دَخَلۡتُمۡ بِہِنَّ

جھا نال تم نے صحبت کی وہے تے جے تم نے صحبت نہ کی وی وہے

فَلَا جُنَاحَ عَلَیۡکُمۡ ۫ وَحَلَآئِلُ اَبۡنَآئِکُمُ الَّذِیۡنَ مِنۡ

فر (پشلگ نال نکاح کرن ماں) تھارے ور کوئے گناہ نیہنہ، تے تھارا اپݨاں سکاں پوتاں

اَصۡلَابِکُمۡ ۙ وَاَنۡ تَجۡمَعُوۡا بَیۡنَ الۡاُخۡتَیۡنِ اِلَّا مَا قَدۡ

غیں بیویں تے (یوہ وی حرام ہے) جے تم دو بہݨاں ناں نکاح ماں کٹھی کریں ور جو کجھ (ہݨ توڑی)

سَلَفَ ؕ اِنَّ اللّٰہَ کَانَ غَفُوۡرًا رَّحِیۡمًا ﴿۲۳﴾

☆☆☆ ہو گیو (وہ ہو گیو) بیشک اللہ بڑو بخشش آلو مُچ مہربان ہے (۲۲) ☆☆☆